

*O dvoch bratoch,
z ktorých prvý druhého vôbec nepoznal*

Bol by som rád, keby ste si vedeli predstaviť dedinu, na ktorú práve myslím: stojí si u nás pod severným svahom Havraniska. Je ako gamba dokorán otvorená, duje do nej vietor. Keď ho svahy Havraniska pristavia, vietor zošmykne sa nadol a znova sa vrúti medzi chalupy, psovsky zúrivý a besný. Dedinou preteká potok, pení sa, skáče pomedzi bralá a potom celkom mizne v skalách.

Skál je tu vyše práva, zeme málo. Poriadneho poľa neuvidíš. Sú len úzke jazyky záhonov, vyplazené po strmých úbočiach vrchov. Slnko ich líže len tak koso.

Keby tie vrchy boli chlebové, už dávno nebola by z nich ostala ani len kôrka. Lež vrchy sú vrchy, skala je tvrdá, nuž i chlieb je tu tvrdý a je ho málo. Preto sa dedina každým rokom na jar vyprázdní. Koho nohy nesú a ruky bez práce svrbia, ide do sveta. Do sveta, do kraja, kde narastie tráva sladšia ako med, žito vyše chlapa a repa ako hrudy masla. Keď zasa príde jeseň, dážď a mrazy, každý sa vráti domov do teplej chalupy.

Lež dosť už o dedine. Podieme k ľuďom.

Z tejto dediny boli Haviarovci. Na päť ľudí dve kravky a niekoľko záhonov rolí. Hoci neboli najbiednejší a mali čo jesť, jednako ani im nebolo sveta žiť. Bielych koláčov neužili. No zemiačkov mali do vôle.

Keď sa dalo, chodil aj mladý Vendel so ženou do sveta, hoci ani tak veľmi nemuseli; vtedy sa otec prplal v záhnoch, preklínal staré kosti a mať sa ponevieraťa po dome, opatrovala vnučku a modlila sa.

V tom roku, o ktorom hovorím, bola zlá a dlhá zima.

V mnohých chalupách už skoro vyjedli komory, a preto očakávali jej koniec ako božie zamilovanie. Hľadeli z oblokov do polí, vychádzali na priedomie, naberali po-

vetrie. Dosiaľ ležal všade sneh, iba na južných úbočiach boli medze kopné. Kde-tu objavili sa však na snehu čerstvé krtiny. Blízko jar...

Ked' prišlo Mateja, ľudia zaplavili mesto a dávali sa najímať do roboty na majere. Vtedy aj Vendel so ženou rozhodli sa na tom, čo spomínali po celú zimu len tak jedným slovom: pôjdu aj oni do Čiech.

— Len či ma takto vezmú, — povzdychla si Tereza a zrak jej skízol po vlastnom živote. — Možno ma ani nevezmú...

Tereza bola samodruhá.

— Nemali by ste ísť, — dohovárali im otec aj mať. — Môže sa všeličo pritrafiť.

— Čo by sa mohlo pritrafiť? — odvrával Vendel a skoro sa hneval. — Peňazí treba... nuž musíme sa už trápiť.

Keby bol počul ľudí, čo o ňom hovoria, možno, že by sa bol aj trocha hanbil. Ľudia hovorili: „Terezu do repy? Ved' sa mu tam rozsype! Nemusel by sa natoľko lakomiť na groš... ani my nejdeme všetci do sveta a ešte sme neumreli. Je trocha skúpy... Vendel. A narieka viac ako treba.“

Vendel to však nepočul. Po celý týždeň chodili s Terezou do mesta a nükali sa do roboty. Lež Terezu naozaj nevzali, lebo bola samodruhá. Nešiel teda ani Vendel. Hromžil na nežičlivosť sveta, ľutoval dvanásťich stovák, ktoré chcel so ženou zgazdovať, a mrzutý vyčkával koniec zimy.

Konečne i tu zaujúkala si jar po všetkých stráňach. V jarčekoch, okolo ktorých sa zazelenala prvá trávička, zurčali veselé pramene. Kde-tu na lúkach pod brehmi klo-kotali žriedla. A hľa — sneh nestačil ani dobre zmiznúť, už je tu plno stokrások! Dedina ako keby omladla. Radostne žmurkala malými oknami chalúp, i podstienky, sotva oschli, zdajú sa ako nanovo nalíčené. Mach na starých strechách odhodil bielu perinu snehu a ožil. Čuchrali ho a otierali sa okolo neho teplé nočné vetry, teplé vetry,

plné kriku vtáctva, čo vo veľkých kŕdľoch a dlhých frontoch tiahlo na sever. Niekoľko sa medzi kaderavými mračnami ukázali dve-tri hviezdy. Už sa netriasli od mrazu. Stáli v tej čiernej vlažnej priehlbine pokojné a veľké.

V takýchto nociach, keď zem oddychovala v ústrety slnečnému ránu, spriadali gazdovia svoje smelé plány na výboj. Pod šopami stáli pluhy, z maštalí počuť ľažký vzdych kravy alebo kopnutie odpočinutého koňa s nepokojnými nozdrami.

Už ani ináč nemohlo byť: ako keby sa boli dohovorili — takmer všetci v jeden deň zapriahli a vyšli oraf.

A bol to krásny deň.

Vendel zavčas rána pod kôlňou naposledy pozeral pluh. Pohladkal dlaňou blýskavý lemeš, pohol kolieskom a keď počul, ako zaškripelo, vzal kolomaž a namastil os. Okolo neho poskakovala Bertina. Ako myška — hned' tu a hned' zasa tam, všade za otcom a všetko vidí, všetkému sa rozumie.

— Tato . . . ?

Otec neodpovedá, rozmýšľa, že je už čas zapriahaf.

— Tato . . . ! Čujete? Tato!

— Čo je? — vyhľklo z Vendela.

— Poháňať . . . kto vám bude?

— Čo sa staráš?

— Išla by som . . .

Vendel sa usmial. Bola mu práve po pási. Taká drobná, maličká — len oči mala veľké a rozumné. Povedal jej:

— Až keď budeš väčšia. Teraz si ako hrášok . . . stratila by si sa v brázde. Ved' ty ešte ani do školy nechodiš! Mama bude poháňať.

— Pôjdem s vami.

— Nemôžeš. Ved' vieš . . . hus každú chvíľu zbehne z vajec, taká nepodarená. Musíš byť doma. Dáš pozor na hus. A starú mamu poslúchaj!

Vtom vyšiel z domu starý Haviar:

— Nuž . . . pôjdeme? Je čas! Vendel nemal chut ísť s otcom. Otec je starý, už dosť dobre nevládze. Oraf bolo

by mu ťažko a poháňať — akosi sa nepatrí. A vôbec... mohol by už len tak sedieť, tabak žuť a...

— Kdeže je tá Tereza tak dlho? Hej, Tereza! — za- hučal smerom k pitvoru. A potom vravel starému: — Sed- te doma, otec! Načo by ste sa ustávali? Poradíme si sami.

Starý naň pozrel tak, ako keby kdesi hlboko v ňom, za záclonou sklopených očí, chcel nájsť vysvetlenie. Rád by bol niečo povedal, no v prvom okamihu prišlo mu akosi lúto a hlas sa mu zasekol v hrdle, zaskočil a dusil. Pozrel dolu záhradami, jeho zrak preletel dve-tri susedné strechy a sadol na náprotivné úbočie, na čerstvé záhony ako túla- vý holub. Až sem, zdá sa, vonia obrátená zem. Až sem sa blyštia vlažné chruby brázd. Až sem počuť volanie tých rolí, čo každým rokom obracal a kropil znojom.

— Videl si to kedy?... — obrátil sa zrazu k Vendelovi, — videl si to kedy, aby gazda sedel na jar doma?

Nevie už, ako to prišlo. Na slovo „gazda“ dal významný prízvuk. Ako keď bežíme a zúfalo voláme za niekým, bez koho nemôžeme žiť. Ako keď tisneme a zvierame v náručí niekoho, s kým sa nemôžeme nijako rozlúčiť. A v ostatnej chvíli objímame ho z poslednej sily a mocnejšie ako hocikedy predtým.

— Keď chcete... ja vám tú oračku neberiem, — od- sekol Vendel. — A nič vám neberiem, božechráň! Ved, pravda, vy ste gazda!

Aj keď vzápäť oľutoval, že spustil svoje vyčítavé slová z takej strminy, bolo už neskoro. Padol odkiaľsi tieň a položil sa medzi otca a syna. Šli s ním dolu k ceste a od cesty zas do krutého brehu, tieň stále bol medzi nimi aj v nich, zakutal myšlienky do čierneho závoja, cez ktorý slnce ani na okamih nepreniklo. Aj tam, hore na roli, nad ktorou sa zachvievala nepokojná ranná para, bolo im ťažko a jazyk sa lepil na podnebie, vysušený čmudom zlého ohňa, čo ich hned' zrána spálil. Slová nemohli nájsť cestu von. Napokon sa Vendel predsa premohol:

— Pôjdete za pluhom?... Alebo... neviem, čo by vám bolo ľahšie.

Lepšie bolo ani nehovoriť. I tak boli pre nič za nič dosť nasršení. Vidíš ho? — pomyslel si starý o synovi: hádam som už len taká kostrnka... nanič. Chcel by, aby som poháňal... eh, ty!

Neodpovedal. Len akosi ostrejšie vykročil, pristúpil k pluhu, schytil ho prudko a stiahol na kraj roličky. Zdalo sa, ako keby aj kravky podľahli jeho sile, keď cúvali za pluhom.

— S božou pomocou! Podľme!

— — —

V ten deň ako keby sa bol zmenil celý svet. Všetko bolo nové. Nové boli vypočinuté zeme, nové boli chodníčky a cesty, nové boli strapaté ploty pustých záhrad. A bučiny, kde-tu hrdzavé ešte starým lístím, zvučali ako organy.

Z prútikov víb, sklonených celkom nízko nad potokom, odpadli posledné cencúle ľadu. Voda si poskočila. Na plytčinách, zmenených jarnými riavami, slnili sa pestré pstruhy.

Pred skalami, do ktorých sa vrezal prudký potok, behal po skromnej pažiti kŕdeľ detí. Od skál podúval chladný vetrík. Deti sa brodili vodou, člapkali v nej a striekali na seba, máčali si strapaté hlavy. Vietor ich osúšal a rozvieval. Kúdeľ vlasov horela v slnku zlatým dymom.

— Podľme sa hrať!

Toľko radostnej túžby je len v hlase divých husí, keď tiahnu k severným jazerám.

— Podľme sa hrať! — opakovali.

Bola medzi nimi aj Bertina Haviarovie, zvítala sa sťa vretienko a kričala tým viac, čím viac ju staršie dievčence zaznávali.

— Ale na čo? Ale na čo? — dožadovala sa ich pozornosti.

— Na ledačo! — vysmiala Bertinu ktorási. Ostatným sa to zapáčilo a opakovali: — Na ledačo! Na ledačo!

Bertina sa nahnevala. Zmraštila ružovú tváričku, odišla na breh potoka, dívala sa, ako voda hrčí cez kamene. Začala tam hádzať papečky a malé skalky. Zaujalo ju to, ani nezbadala, že sa deti už vyčítujú:

*Išla blcha do kožucha,
postretla ju voš.
A vy, tetka, kam idete?
Ved' je nás tu dosť!*

Vyčítanka jednému z dievčat čosi pripomenula. Obrátilo sa k potoku a skríklo:

— Bertina!

— Čo?

Myklo ňou, zamračená tvárička sa vyjasnila. Nazdávala sa, že ju volajú do hry a už chcela bežať. No vzápäť hlas dievčaťa oblijah posmeškom:

— Máš blchy?

A hned zazmietal sa medzi skalami výsmešný krik ostatných detí:

— A vši máš?

Bertina sa nahnevane zvrtla a celkom prisadla na breh potoka. Nevie, čím sa previnila. Nevie, prečo ju vysmievajú. Nepamätá sa už, ako kedysi postretol ju ded Chovan na ceste a tak len — z nevinného žartu — sa jej spýtal: Máš blchy? Ona odpovedala: Nie. — A vši máš? Ona zasa: Nie... My máme kravu! — Od tých čias ju hnevajú a ona naozaj nevie pochopiť, prečo to všetko. Deti sa zatiaľ hrajú „na kolembabu“. Krútia sa v kolese, pokrúcajú si „slepú babu“ so zaviazanými očami, odriekavajú jednotvárnym hlasom otázky i odpovede, hmkajú; slepá baba háda podľa hlasu a len vtedy, keď sa pomýli, jednotvárnosť hry je preťatá výbuchom smiechu. Bertina škúli jedným očkom v túto stranu. Tak rada by sa s nimi zvítala v kolese! A zasa sa sama na seba hnevá, že nevie odolať a že ju čosi vábi medzi deti, ktoré ju naostatok zavše vysmejú.

Poodišla kúsok proti potoku. Na blativých brehoch

začali sa rozkladať prvé mladé listy záružlia ako kopytá mladej jalovičky, v ich úžľabinkách náznaky kvetov. Vidieť — jar tancuje medzi vŕbovým prútím, plní ho šťavami a sladkým volaním. Vrany už nesadajú na holých dokaličených jaseňoch. Kráčajú v brázdach, poletujú nad hrdzavými pastvinami a šípia nové časy. Vrchy sa hrejú v ružových parách.

Bertina sa zrazu naťakala. Pri potoku, tam, kde sa medzi jelšami zjavil nános bahna a piesku, brodil sa chlap. Nehovoril s nikým — sám so sebou rozprával, zajakajúc sa od zimy, a jeho hlas rapotal sucho ako treskot dreveného riadu.

Podľa toho ho poznala. Priblížila sa. Zvedavo pozerala hned' na bláznivého Ondreja, hned' na jeho starý vulkánový kufor, s ktorým už roky putoval po tomto kraji.

— Vitaj, krrásna dievka! — zahrmel svojím hrdelným r, keď ju zbadal.

Všetko, čo bolo v sukni, oslovoval takto.

V prvom okamihu zmocnil sa jej znova strach. Bola by zutekala (bláznivý Ondrej bol taký čudný a inakší ako otec a dedo), no tajomstvo kufra opantalo ju mocnou zvedavosťou. Ondrej vyšiel z vody. Špinavé a osinené nohy borili sa do riedkeho bahna. Ako keby bol tušil jej túžbu, prisadol ku kufru a otvoril ho. Bože, aké to bohatstvo! Klince, stužky, papuča, vykrivené kliešte, pestré franforce papiera, plechová škatuľka od liekov. Bertina otvára svoje veľké oči dokorán, chce sa všeličo vypytovať, no nenachádza slov. Zostali kdesi hlboko v nej, zavalené prekvapením.

Hľa — Ondrej berie práve túto škatuľku, dosiaľ plnú neznámej vône. Prevracia ju z boka na bok a zrazu vypláší Bertinu svojím škrekľavým hlasom:

— Podívaj sa, krrásna dievka! Tu je ten Čierrny oceán, tuto je Atlantické veľké morrre, tu je Strrredozemský oceán a tu zas Sevrrrné ľadové morrre...

Špinavým ukazovákom chodí po škatuľke od liekov, sú na nej jasnobelasé kosoštvorce, ktoré prebúdzajú jeho

chorobnú fantáziu a predstavujú dávne chvíle tých dvoch zím, prežitých v dedinskej škole.

— Tu je ten Veľký ľadový oceán, pozrrri, krrrásna dievka, a v ňom je trrropický ostrrrrov . . .

Bertinu desil škreklavý hlas blázna, i jeho neprítomná tvár, zošľahaná skríženými čiarami tieňa; stál v húšťave vŕbových prútov, cez ktoré svietilo slnko, a vyzeralo to, akoby jeho ďaleké oči pozerali spoza mreží väzenia, z ktorého nebolo uniknutia. Jeho tragicke, doživotné väzenie nadobudlo akýsi zhmotnený výraz.

— Kto ti dal tú škatuľku?

Táto otázka, sprevádzaná zvedavým pohľadom veľkých detských očí, vyslobodila Ondreja z potulky po fantastickom svete.

— Pán sprrrávca v škole mi ju dali. Páči sa ti?

— Hej!

Pohladkal škatuľku oboma rukami s láskou. Bol v tom celý jeho svet. Kus šťastia, ktoré mu znenazdajky padlo do lona a naplnilo hroznú prázdnnotu v živote.

— Aj mne sa páči, — povedal.

Bol koniec. Bertine sa škatuľka páči. No Ondrejovi sa páči ešte väčšmi . . .

Od náprotivnej zákruty ozývali sa veselé výkriky detí. A keďže Ondrej zavrel svoj vulkánový kufor a zapadol zas do svojho sveta kolotavej, nadpozemskej fantázie, Bertina zaškúlila zas jedným očkom ku skalám a k deťom; potom urobila jeden-dva nesmelé kroky.

Spoza skál, rozrytých tisícročným náporom živlov, spoza skál, tmavých ako kôrka starého chleba, rútil sa zrazu k dolinke vietor. Strmým komínom skalných stien predral sa vzápäť chumáč hustej hmly: v okamihu zakryl slnce. Jeho svit, zmáčaný parou od rieky, kanul ako zlaté slzy. Skaly stmaveli ešte viac. Zdalo sa, že i ony sa zachveli ako tie deti pod nimi. A mokrá bunda mraku, riedkeho a obmeňujúceho sa v okrúhlych tvaroch, pretínaná zvlhnutými strelami slnečných lúčov, zaklesnutá medzi divými bralami, trčala tam ako obrovská baroková socha zmuče-

ného svätého Šebastiána, za ktorou sa dal tušiť zružovený lampión slnca.

A zrazu:

*Utekaj, hmlisko,
na staré kutrisko,
bo letí za tebou
červené psisko.*

*Dohoní ťa
medzi dvoma jedlicami,
prekole ťa
železnými vidlicami . . .*

To deti kričali ako vyplašený kídel' vtákov, mávali rukami a útočili proti vetru a chladu — bol to akýsi záhadný boj proti niečomu, čo si vôbec neuvedomovali. Úžasná báseň, ktorej autor bol už dávno v hlbokom zabudnutí.

*Dohoní ťa
medzi dvoma jedlicami,
prekole ťa
železnými vidlicami . . .*

Tieň padol na celú dolinu. Len kde-tu po úbočiach poskakovali bledé slnečné škvarky. Čerstvé brázdy oráčin stratili lesk. Od stráne poletovalo volanie oráčov a tratilo sa na pokraji hôr, v papradí rúbanísk a v skalných die-rach.

V tej chvíli, keď slnko znova preklalo kaderavú bundu hmy a zrazilo sa na ostrí brázdu ako zlatá rosa, starý Haviar sa potkol za pluhom a padol. Mal šťastie, že to bol koniec ostatnej brázdy. Trocha ho to prekvapilo. Kravy schýlili hlavy v jarme, chveli sa im boky; no Haviar sa chvel celý a zdalo sa, že vôbec nevládze vstať. Pravda, padol už pred chvíľou takto na zem, neboli by sa však za celý svet priznal, že ho sily opustili. Vyhovoril sa na ka-

meň, a keď mu Vendel radil, aby si odpočinul, odpovedal:

— Čo sa ty nazdávaš? Ved' každý gazda môže sa potknúť! — Zas tu bolo to slovo. A zas malo ten nepriateľský zvuk. Vendel vtedy odvrátil hlavu, trocha zlomyseľne sa zaškeril a potom, keď sa ovládol, uronil: — Nuž, keď nechcete... Ja nedbám!

Teraz tu starý Haviar kľačal podťatý, jednou rukou sa držal pluhu a druhou sa opieral o vlhkú zem. Ománila ho jej vôňa, zalialo ho teplo vzbúrenej krvi, celé telo hojдалo sa na vzdutej vlne slabosti.

— Nepovedal som vám, otec? — vyhŕklo z Vendela. Nijako nezmenšoval prízvuk hnevú.

A tu sa v starom Haviarovom nápadu ozval vzdor. Zdvihol hlavu k Vendelovi a ťaľ ho zlým pohľadom zvetraných očí. Odpovedať sa bál, nemal sily; ostávalo mu jej iba toľko, aby si mohol vymyslieť nevinnú lož.

Vôbec sa nenamáhal vstať. Len opory pluhu a zeme sa vzdal, nábožne sa prežehnal, zopäť ruky a cez stiahnuté pery padali slová modlitby ako suché lístie. Napokon sa sklonil k zemi a tri razy ju pobozkal.

Ked' schádzali dolu brehom, k ceste, zahundral:

— A ty si myslíš, že ma sily opustili...

Vendelovi sa priečilo otcovo detinské počínanie. Bol by ho rád usvedčil zo lži, bol by mu rád povedal: — Ved' ste sa modlili vždy po zasiatí a nie po oračke!... — no potom si to rozmyslel, nahnevane mykol plecom a šibol kravu po slabine.

Z protiľahlého úbočia, ktoré poroztínali prte a chodníčky, zaznel chlapský hlas:

— Ho-há! Vendeeél!

— Hó... hó! — zadržal Vendel kravy a zaclonil si oči. Poznal obecného poštára.

— Čo-o-o?

— Máš tu list!

Zišli na vozovú cestu. Idú po ceste, naproti po úbočí ide poštár s listom. Medzi Vendelom a otcom leží a pohybuje sa tieň; medzi ním a poštárovou kapsou mátoží pocit

strachu. Akýže list? Belasá obálka? Súd? Banka? Čí je to pažerák, čo striehne na jeho chalupu, na kus role, na jeho jačmenný osúch?

A tak ide sám a sám, zdá sa mu, že nenastupuje na tvrdú zem, že visí v nezvládnutom priestore, sácaný z jednej strany otcovou hrđou nežičlivosťou, z druhej strany neznámu hrozbou, skrytou v poštárovej kapse.

— Trreba strrrhnúť širrrák z hlavy, bo zvonia na poludnie... — zahrmel blázivý Ondrej na brehu potoka. Vendel sa za ním obzrel. Nevdojak sňal i on širák z hlavy, no uvidel neďaleko Ondreja stáť Bertinu a stačil ešte skríknúť:

— Ideš ty domov! Akiste zbehla ti hus z vajec... počkaj, ty!

Potom sa prežehnal a šepkal modlitbu.

Horkýže — list! — Dva listy boli v poštárovej kapse pre Haviarov. A oba otvorili svoj svet, každý z nich zapadol do chalupy ako uzavretý, urputný, tvrdý balvan, na ktorom možno sedieť, ktorý však môže aj zavalieť.

Vendel ako keby bol celkom pozabudol na jeden februárový deň. Bolo to akosi okolo Mateja — slnko už vtedy ohľásalo blízku jar a ľudia sa ponevierali vždy častejšie po meste, odhryzávali z pecňa nádeje a v očiach mali smiech. Krčmy sa plnili, poháriky sa prázdnili a svetlé lúče vpadajúce celým priehrtím z ulice do šera šenkov, lámali sa na hranách skla. Ľudia plávali v starozákonnej arche, cez potopy jesení a psoty zím jednako len príde čas zlutowania a milosti a nad nimi rozkročí sa oblúk dúhy.

V takýto deň vstúpil Vendel do Pinkasovej krčmy. Z kútov bolo cítiť plešeň, prostred miestnosti, šedivej a akoby zahlobenej do skaly, prevaľoval sa zápach kožucha, sladký a ťažký do zamdletia. Po povale behal odraz slnka horeznačky.

Stoly boli obsadené. Prisadol k známym a započúval sa do klbka hlasov, pomaly ho odmotával a hľadal koniec nite.

— Dnes sa už môžeš poistiť na všetko, — rozpriadal richtár svoje rozumy a postrkoval si baranicu každú chvíľu od jedného k druhému uchu. — Na život, na majetok, proti krádeži, proti ohňu . . .

— Aj úroda sa dá poistiť, — priložil starý Gašpar.

— Aj tá!

Vendel sa nachýlil k richtárovi:

— A čo je . . . s asekuráciou?

— Hen! — ukázal richtár do náprotivného kúta, kde bolo niekoľko chlapov, hlavy vo viazaničke. — Agent. Ty si poistený?

— Som. Na tri tisícky proti ohňu.

— Málo, bratku.

Hlasy zas zahovorili, trepali sa o tmavé kúty. Ktosi vstúpil a dvermi vovalila sa dnu zima. Ako keby horská rieka, čistá a priezračná, vybočila z koryta hlavnej ulice a našla si zákrutu.

— Dohováral mi, — spomína starý Gašpar, — aby som si dal poistiť úrodu na poli. A ja mu hovorím: akúže úrodu? — hádam ten sneh, čo tam ešte leží.

Pritom vyceril žlté zuby, nad nimi sa zježili fúziská ako dva vechte slamy a smiech, ktorý sa nemohol predrať z hrdla von, vyznačil žily a vyhnal krv až k suchej šiji. Richtár posotil zas baranicu nabok:

— Dnes je tam sneh . . . a o mesiac, o dva sa ti pole zazelenie. Ja ti poviem, ani to nie je také zlé, poistiť sa pred ľadovcom alebo pred čím iným. Príde búrka s ľadom, zbožie ti rozseká do koreňa . . . a máš vymlátené prv, než si skosil. A potom čo?

Vendel si začal čosi uvedomovať. V ňom, veľmi hlbo-ko, ozýval sa hlas: človeče, zabezpeč sa na všetky strany! Ktohovie, čo za pliaga môže prísť na rodný dom, keď sa budeš dakedy tľciť kdesi na majeri? Budeš sa plahočiť, od-ratúvať a na dlani obracať každý zvyšný groš, a doma môžu zatiaľ vyhorieť alebo prísť na poli k veľkej škode. Aj v tom má richtár pravdu: tri tisícky proti ohňu, to je

nič. Dom zhorí raz-dva, a potom si ho postav za tri tisícky! Ani len do pol okien. A potom aby si ho pokryl starou halenou.

Vendel na chvíľu vstal, zasa si sadol, potom jednako len pokročil kus bližšie, aby mohol zachytiť aspoň zdrapy rečí, ktoré zaznievali z tmavého kúta. No nič z toho nemal.

Ked' odišiel na okamih na dvor k maštaliam, zasiahlo ho slnce priamo do hlavy. Zastal tam, omámený jasným svitom. Od maštalí tiahla sladkavá para; sneh, pomiešaný na dvore s čerstvým trusom a roztrúsenou suchou ďatelinou, kopa slamy pod kôlňou, dva-tri gazdovské vozy s driemajúcimi kobylkami, pri kôlni hladký gaštan s blýskavými pukmi. To bolo všetko.

Stál a stál, opretý pri dverách chodby, v šteklivom slnci. Zrazu na konci chodby vrzli pánty. Ktosi vyšiel z krčmy, počuť neisté, tackavé kroky, čísi hlas, prasknutý a drsný, nalieha. Vendel ešte o krok poodstúpil.

— Keby som vedel, že v tom nie je nijaký fígel ...

— Nerob to, ty chumaj! Kto to jakživ videl, pchať komusi groše pre nič za nič? Dá boh, bude krásny čas, aj zbožie bude dobré, a vtedy oľutuješ!

— Ved' ... keby dal! A čo ked' bude ináč?

— Vidíš, aký si ty ... Už bolo aj ináč, aj zle bolo, a jednako len žijeme. Nezomreli sme. — Potom sa ten istý drsný hlas zaviazal do drobných uzlíčkov, zahrčalo to a ozval sa pridusený smiech: — Aj ti poviem, čo som počul od ľudí rozprávať o tom poistení. Hovoria: oheň ako oheň, o to by nešlo, to je ľahká vec ... — a teraz zasa v tom hrdle zachrčalo suchým smiechom: ale *akože ty môžeš spraviť kružobitie?*

Teraz sa smiech rozhlaholil naplno a v ňom zanikli aj kroky chlapov. Vendel ich videl, ako vyšli z chodby do dvora. Starý gazda, bradu v sivom strnisku, obrátil sa ešte aj tu k mladšiemu a vpichol doňho zvetrané oči, v ktorých sfaby v pahrebe ožívali zelené ohníčky:

— Rozumel si ma?

Mladý hádam ani neodpovedal. Vendel sa ostatne

o jeho odpoveď nezaujímal. Prižmúril oči, pozrel sa do slnka a kýchol. Hlava, zmámená teplým zápachom dvora, zrazu sa prečistila. Bolo to ako keď telom prejde elektrická iskra. Všetky bunky si ju razom uvedomia. I Vendel ani keby sa bol našiel v inom prostredí, v iných podmienkach, ako keby sa preporodil do nového života a hlavu zaplnil novou myšlienkovou.

Ked' vstúpil znova do krčmy, zastavil sa práve len pri tom stole, kde agent prehováral Ľudí. A potom sa to stalo: zvýšil poistku proti ohňu na desaťtisíc . . .

Na tento februárový deň, ktorý mu ešte voňal nádejou a podmaľovával svet ružovou farbou, ako keby sa bol len teraz rozpamätal, keď mu prišla zelená obálka od poisťovne a v nej rozkaz: plaf! Ale z čoho? Chcel ísť s Tererezou na majer, ale ich neprijali. Nezarobili, nezarobia. Nemám! Nemám! — kričí sám v sebe, a div nedupoce nohami.

Od tých čias, čo zlyhali všetky Vendelove plány na zárobok, akosi veľmi sa zahryzol do gázdovstva. Ako keby sa bál, že celý svet sa pod ním zháči a zhodí ho zo seba, ako keby cítil, že zem, na ktorej stojí, je tenká a pod ňou záludný močiar — chcel si nájsť bezpečné miesto a rozkročiť sa na ňom zoširoka, pevnými nohami. Chcel, aby opraty, pluh i kosu držali len jeho ruky, na tie sa mohol najlepšie spoľahnúť; aby každý kus chleba, každý zemiak nevdojak svedčil o jeho úsilí a robote; aby všetok rodinný majetok niesol pečať jeho starostlivosti — a aby tak rástlo jeho nepísané právo naň. V jeho srdci sa budil hlad.

Vendel chodil živý-neživý, ako keby mu boli mozog vybrali. Tri dni už minuli, čo dostal oba listy, tri dni oral ako blázon urputne a bez oddychu, nedbal otca, nedbal kráv a nedbal seba. Ako keby mu zvyšovalo už len niekoľko minút na dobudovanie prístreška, ktorý by ho ochránil pred zlobou sveta, na zabezpečenie postati, ktorá by sa pod ním nerozostúpila.

Tri dni oral a nedbal na nič, ani na otca. A otec teraz leží na posteli a vzdychá. Je ako rozlámaný na tišic kusov,

Leží a pozera do oblôčika, za ním je čerešňová halúzka s veľkými púčkami. Skoro sa rozpukne... Chvíľami sa díva, chvíľami sa oprie o laken, chce sa obrátiť, no jednako zasa len povolí a pohrúži sa do vzdutej vlny perín.

— Kedyže chcú prísť? — obrátil hlavu k Vendelovi.

Vendel sedí pri stole, schýlený a nasršený. Neodpovedá.

— Čuješ? — dožaduje sa znova otec.

— Už som vám to čítal aspoň tri razy, čo ešte chcete? Nepíšu, kedy prídu.

Starému sa zamihali viečka. Zabolelo ho čosi.

— A ty čo... takto?

Vendel mlčal. V ňom však sa rodil, z tmavých dier a kotlín sa zdvíhal zlý víchor. Kmásal jeho pokojom, ktorý v ňom začal rásť, jeho zábezpekovou, ktorú si začal v mysli budovať. Hnevalo ho vždy, keď otec, ako malé decko hračky, držal sa vzdorovite svojho zástroja, na ktorý už nesstačil, škrelo ho, kedykoľvek — bárs aj k zemi podťatý a bez síl — zdôrazňoval: ja som gazda! Dnes už otec sám vidí: nieto síl. Tri dni oračky... a teraz leží a vzdychá, baby si podávajú jedna druhej dvere, radia aj náčinky, ľad, studenú plachtu, zelinky, konský moč a ktohovie čo ešte. Ani na to nezostáva mu síl, aby sa zdvihol, keď mu treba, a prešiel do maštale. No keď mu Vendel spomenul: „Otec, mali by ste, hádam, predsa len robiť poriadok... keby sa náhodou, božechráň, niečo...“ — tu starý Haviar, stískajúc škrane od bolesti, vyplával z podušky a zaťal:

— Čo sa nazdávaš, ty...! Vieš, čo sa hovorí: Kto chrčí, ten trčí! A aby si vedel — zajtra vstanem.

No nevstal. Prišiel starý Gašpar, sused, sadol si Haviarovi k nohám, díva sa naň, na jeho zvädnutú tvár, kus skrkvaného papiera. Hovorí:

— Presilil si sa, Martin. Vidíš, ani ja už neoriem, a som, tak sa mi vidí, o čosi mladší. Darmo je. Už to na nás ide. Už pred dvoma rokmi som si pomyslel: čo si ty budeš staré kosti lámať, keď máš syna! A dal som mu to. Nech gazduje.

Haviar, prenasledovaný boleslou pri každom pohybe,

zavesil na Gašpara spýtavý pohľad. Šípil čosi za tými slovami, zdalo sa mu, ako keby sa Vendel aj sused boli dohovorili.

— U teba, sused, je to ináč, a u mňa tiež ináč, — hovoril potom neisto, ako keby kráčal po močarine. — Ja sa... bojím. A mám tiež viac tých detí. Neviem, či sa nebudú hrýzť.

— Budú, nebudú. Raz jednako len pôjdeš... a ony si spravia podľa svojho rozumu. Hovoríš — viac detí. Dcéry si vydal a čiastočne vyplatil, ostatok im vyplatí Vendel. A Jozef, ten sa ti už nevráti.

— A vidíš... práve že sa vráti!

Gašpara len-len že nezhodilo z peľasti.

— Kto? Jozef že sa vráti?

— Vráti. Aj so ženou sa vráti. Aj s dvoma deťmi. Písal nám list.

— Tak sa teda vráti...

Gašpar pokyvkával hlavou. Nijako si to v nej nevedel uložiť. Bože môj, po koľkých rokoch sa vráti? Nevedel sa už na jeho tvár ani rozpamätať.

Musel sa vraciať až kdesi k svetovej vojne, k veľkému hurhaju, v ktorom sám žil, k neprehľadnému zhluku cudzích chlapských tvári, k rozličným uniformám tej tragickej maškarády, aby v nej našiel skoro detskú tvár Jozefa Haviara. A keďže sám bol podlomený utrpením a hladom frontov, z ktorých sa jedného dňa šťastlivo prinavrátil, v jeho pamäti zostalo primalé miestečko pre návrat Jozefa Haviara. Vrátil sa, vrátil, tak ako sa vracali tisíce tých, ktorí našli ešte cestu nazad. Návrat, to bola pre ostatných šedivá udalosť, len pre vracajúceho sa bolo v nej pol nového sveta, ak nie celý. Len to, že Jozef Haviar sa vrátil hodne neskoršie, že sa omeškal viac ako o pol roka a potom sa musel prebíjať cez maďarský front, mnohých na chvíľu zaujalo. Jednako — vrátil sa domov holobradý, za chvíľu sa okúňal a potom sa stratil, odišiel do sveta a viac sa neukázal. Kedy-tedy poslal kartu, poprial zdruvia... a dosť.

— Píše nám ... stratil už pred rokmi robotu a nemôže od tých čias zabrať. Je to zlé. Ved' vieš, mnohí sú na tom tak ako on. Bude nám teraz trocha úzko, ale čo robiť ... syn je len syn.

— Neboj sa, vyžijete, dá pánboh. Ten zemiak sa ešte vždy nájde. A čo na to hovorí Vendel?

To bola otázka zaťatá nevdojak až k samému koreňu.

Starý Haviar len mávol rukou a zamračil sa. Nechcelo sa mu o tom ani hovoriť. Aj to bolo však jasné. Gašpar porozumel.

Potom zostal Haviar v izbe celkom sám. Čerešňový konárik v okne, bzučiaca mucha na povale, plač akéhosi nezbedníka spod záhrady, večer slnečného jasu, vpichnutý cez okno do izby, obraz Matky božej v tmavom kúte nad stolom a za ním tie dva listy, to bolo všetko, čo jeho zmysly postihli. Díval sa, ťažko obracajúc hlavu, na ten starý obraz v čiernom ráme, do čiernych očí Matky, na dávno pohasnutú žiaru okolo jej hlavy — videl akýmsi novo odkrytým, zjasneným vnútorným zrakom to, čo ináč ani vidieť nemožno, pocítil zrazu lásku, dávno zasypanú horkosťou dní a farchou života. Naraz sa pred ním celkom rozvidnelo. Ba viac: bolo to, ako keby sa bol sklonil nad hlbohou studnicou, plnou zlatých iskier a strieborného prachu, a potom do nej padal vždy hlbšie a hlbšie, do studne bez dna, okolo seba len žiarenie a jas. Odkiaľsi zaznieva cven-got zvonca, počuť i dupot drobných paprčiek a naľakaný chlapčenský hlas: „Na! ... malé, na!“ Ten hlas je mu taký blízky a známy, no rozpomenúť sa nemôže, nevidí nič, rozhŕňa rukami mračno prachu a hviezd, jas a iskry presýpajú sa a tečú spomedzi prstov, je bezmocný a z tolkej krásy slepý. Len ten hlas ešte z diaľky znie, chlapčenský hlas, dupot rozveseleného teliatka a ...

Ach áno, je to ono! Všetko sa pred ním rozostúpilo, vietor ani lístočkom nepohol, a predsa odvial zlatý prach, Haviar vidí z vŕšku, slnikom zaliateho, zelenú dolinu v kruhu hôr, na ich hrebeni, skôr brehu vzdušného oceána, pasie sa teliatko s bielou hviezdičkou na čele a plavovlasý pastie-

rik (ozaj, je to Jozef?) roztína vzduch lieskovým prútom. Chce naňho zavolať, máva rukami a tlieska do dlaní, no je to ďaleko, veľmi ďaleko. Musel by za ním bežať, hádam, najmenej tridsať rokov. Tak je to ďaleko ... Zrazu sa všetko prepadlo s rachotom do čiernej tmy. Tma je preplchnutá na jednom mieste zlatým prstíčkom, otvor rastie vždy viac, je členený mriežkou ako oblok, v ktorom sa kníše zdrap čiernej čipky, halúzky.

— Ty si hádam spal?

Haviar si pretiera oči, chcel by sa usmievať, nevie čomu, no jednak jasný prach sna posypal mu tvár a on sa cíti dobre.

— Čo? Spal?

— Buchla som trocha dvermi. Strhol si sa zo sna, videla som. Už ti je lepšie? — spýtala sa ho žena.

— Lepšie. Dobre je mi teraz. Aj sa mi čosi snívalo ...

— O čom?

— Neviem ... Nie, neviem. Len mi je akosi dobre.

— Chcelo by sa ti niečoho? Povedz — vody nechceš?

Nemal síl, aby sa v okamihu zachytil pevného brehu, keď predtým tak dlho plával k neskutočným obzorom. Chvíľku rozmyšľal, až sa mu obočie spojilo nad ostrým nosom. Potom povedal:

— Nie, nechcem ani vody. Dobre je mi. Zajtra už naisto vstanem. A kde je Vendel s Terezou?

— V poli. Prekopávajú hrudie. Že vraj zem v zime slabo vymrzla.

— Aj Tereza ešte kope?

— Ešte. A už by nemusela. Ublíži si — a čo potom? Chcela som ísť ja, ale mi nedali. Ozaj, sú teraz ako čerti nasršení. Bojím sa, že ...

Hlas sa jej kdesi zadrhol. Pretrela si zásterou nos i oči.

— Ja ti hned poviem, čo je: Vendel by chcel byť gazdom. Aby sme mu už všetko postúpili. To by chcel. Dávno som to už zbadal, aj som si jeden čas mysel: dám mu to, nech sa trápi. No potom zas ... Rozmyslel som si to.

— Dobre tak. Vieš... bol by si na Jozefa možno aj pozabudol.

— Ked' sa nehlásil.

Na okamih bolo ticho. Prenášali sa obidvaja do cudzieho prostredia, o ktorom nemali nijaké predstavy. Bolo to, ako keby ich bola obklopila hustá mliečna hmla. Pravda, v takej hmle nerozoznáš jedľu od sosny a noha sa ti ľahko zvrtnie z chodníčka pod vývrat. No syn, ich vlastný syn, to je už inšie, je z nich a sama krv musí sa v nich ozývať rovnakým hlasom, mali by ho poznáť aj v hmle.

— Bude už hotový chlap...

Zo starého Haviara vyskočil zdrap smiechu:

— Nuž a... Čo iného? Veď bude mať pomaly štyridsať!

— Človek by ani neveril, — a Haviarka ako vo snách chytá poletujúce, neurčité myšlienky. — Ani predstaviť si ho pomaly neviem, ani Hanu... a deti. Čo myslíš, veľmi sa zmenil?

— Pánboh ho vie... Nemal by sa zmeniť. Aj ináč... bol vždy dobrý, poslušný, tichý. Ked' som mu niekedy povedal: takto rob! — tak aj robil. Nijaké prieky, nič takého... S Vendelom je už horšie. Bohvie, odkiaľ sa to v ňom vzalo. Taká vzdorovitosť a surovosť.

Ani nezbadali, ako zas preskočili v reči z Jozefa na Vendela.

V izbe sa začalo zatiaľ už stmievať. Len na temenách víškov potulovali sa ešte slabé záblesky slnka. Dolina sa už kúpala vo fialovom tieni. Ľudia schádzali z návrsí dolu k ceste, pozerali na pokojný západ slnka i zelenkavé žiarenie na východe.

— Príde hádam slabý mrázik, — povedala Tereza, keď sa s Vendelom vracaťa k domovu. Kráčala ľažko s plným životom, pred každým jarčekom, čo brázdil poľnú cestu, zastala a radšej ho obchodila, kladúc krok za krokom opatrne a s rozvahou.

Vendel neodpovedal, ani si nepozrel čistú oblohu, po ktorej na severe páslo sa iba niekoľko barančekov.

Myslel na iné veci, na to, ako zaplatí splátku na poistku, na Jozefa, ktorý sa po rokoch hlási domov, aby zmenšil Vendelovo právo... mysel na všetko a dovedna na nič, lebo v hlave bolo pusto a desil v nej iba bolestivý suchý tresk.

— Pôjdem zajtra do mesta k mäsiarovovi. Musíme predať teľa.

— Ved si ho chcel chovať, — ozvala sa Tereza. — Škoda ho predať.

— A tak mi dnes peňazí! Choď, dnes, hoci od svojich... aj tak ti nedali všetko, čo sľubovali. Ja poistku zaplatiť musím!

Tereze prišlo ľúto. Aj tak je jej ľažko, chvíľami sa jej zmocňuje akási úzkosť, a keď sa trocha zohne, v očiach sa jej tmie... a Vendel ešte k tomu je ako sršeň, na všetko len odvrkne. Teraz ešte aj na ňu...

— Poistku zaplatiť musíš! Že musíš! A kto ti kázal zvyšovať ju? Sám si tomu na vine.

Vendel len mávol rukou, ako keby chcel povedať: „Eh, čo ty rozumieš!“ Ved ani on sám poriadne nevie, ako sa to všetko zhŕklo. Časy sú vždy planšie a planšie. Mysel si, ba len tak podvedome cítil: keď ľa čosi sáče zo skaly, zachyť sa, čoho môžeš a drž sa. Zachyť sa koreňa pokrútenej sosny a keď sa aj s tebou odtrhne, zachyť sa divého šípa, zachyť sa suchej snietky, tenkej trávičky. Budeš padať, budeš sa rútiť nadol s krvavou hlavou, no v nej bude vedomie, že robíš, čo môžeš na svoju záchrannu!

Či je to zlé byť riadne poistený? A môže zato, že sa im netrafilo odísť na majer? Môže zato, že Jozef prehajdákal svoje najlepšie roky vo svete, na domov ani len korunou nespomenul, a teraz sa vracia na hotové? Akým právom? Hoci by bol aj sto ráz bratom — akým právom?

To právo nechcel Vendel nijako pochopiť.

— — —

— Keby tie skaly spadli na nás?

Chlapček držiac sa otcovej ruky, zastal vprostred cesty a vyvrátil hlavu dohora. Zastavili sa všetci, i mať, schýlená pod veľkým batohom perín, pozrela na chvíľku hore.

— Nič by z nás neostalo, Jurko — usmial sa otec, — ani len fliačik, nič, nič! Aj teba by pochovalo, aj mňa, aj mamu . . .

— Aj Elenku, však? — a plavý chlapček ukázal na kočík, v ktorom, obložené niekoľkými balíčkami a mami-nou kabelou, spalo dieťa.

— Veru, aj Elenku by zasypalo. Aj potok by zahradilo, nemal by kade tiecť. Tamto, hľa, povyše, utvorilo by sa jazero . . .

— A v ňom by sme sa kúpavali! — zatlieskal chlapček.

— Ved' by sme boli zasypaní, ty rozum akýsi!

Jurko sa pustil otcovej ruky, preklonil sa celkom nazad i pred seba a rozchichotal sa detským hláskom. Smial sa a smial, zadúšal sa smiechom, ktorý naostatok zostáva bezdôvodný a živí sa sám zo seba, až vyschne jeho vlastný prameň a človeka opustia sily.

— Ved' sa tak nerehoc! — okríkla ho mať, — ešte aj Elenku zbudíš!

Jurko sa utíšil. Kráčali ďalej tým spurným svetom skál, medzi strmými stenami, ktoré sa rozostupovali, zblížovali, nakláňali, hrajúc bohatou škálou farieb i tieňov.

Nad vztýčenými čelami brál a čudných homôl kade-ravela sa kde-tu zeleň sosny, pokrivenej chladom i nepohodou, a nad celým okrajom našitá bola jemná čipka bukového haluzia. Zdalo sa, ako keby bola pretkávaná ešte aj striebornými nitkami — tak sa oživnuté puky blyšťali v aprílovom slnku.

— Hora už bude čochvíľa pučať.

Tískal pred sebou kočík. Slnko sklzlo k rázsoche skál ako keby chcelo všetok jas sústrediť na Elenku, na jej líčka, naduté v spánku ani dve červené bobuľky. Štekli ju v nosíku i okolo úst, nasilu pootváralo viečka, brnkalo po ich

brvách ako po hustom hrebeni. Decko sa zahniezdilo, vystalo rúčku spod perinky a ružovou, smiešnou pästičkou miešalo v tvári ako v rajničke.

— Elenka sa budí... A ja už skoro nevládzem, mala by som si odpočinúť. Povedz, je to ešte ďaleko?

— Dočkaj ešte za chvíľu. Prejdeme skaly a na pažiti si oddýchneme. Hned' to bude.

Skalné steny sa pred nimi zomkli — zdá sa, že niet nijakého priechodu.

— Teraz pôjdeme potokom, — vravel, — tu je to miesto, čo som bol oňom rozprával...

Po chvíli vyšli spomedzi skál, vietor, ktorý nimi vždy tahal, vysotil ich z tej skalnej rúry ako hrst sadzí z komína. Pred nimi potok roztína zelenú pažiť, na nej sa pásli a chvíľkami gágali husi, mávajúc krídlami. Vietor ich pritom nadnášal ako zdrapy bieleho papiera. Nedaleko nich na plytčinách kričalo niekoľko detí.

— Rob, čo chceš, ja ti už ďalej nejdem, — vravela dôrazne žena a jedným myknutím zhodila batoh z pliec.

— Aj Elenke musím dať piť, vidíš, plače už od hladu...

Vzala dieťa z kočíka a dala mu piť. Ružové pršteky zaryli sa do jej prsníka a plačúce hrdielko sa uspokojilo hned prvým dúškom. Rozsadili sa po pažiti. Slnko sa práve vpaľovalo do skalného úbočia, buky tam žeraveli posledným jeho jasom a na dolinku, oživšiu prvou zeleňou, sypal sa tieň jemným, šedivým práškom.

— Aj ja som hladný, — ozýval sa Jurko vrtošivo.

— Dočkaj, veď sme už doma! — tíšil ho otec. — Vidíš, tamto sú už chalupy! Aj starý otec sú tam, stará mama, strýko, tetka... Tešíš sa?

Jurko neodpovedal, ani sa neobzrel, kam otec ukazuje. Jozef Havíar však vstal a díval sa hore dolinou. Tam, kde za húšlavou pučiacich, šľavnatých vrbín a za kýpfami dokaličených jaseňov dali sa tušiť prvé chalupy, vyskočil práve belasý kúdol dymu. V tom okamihu — nebyť tu tých na pažiti, zmorených nezvyčajnou cestou — bol by sa hnial

ako na paripách s ohnivými nozdrami ta za tým dymom, ktorý sa možno vyvalil práve z komína otcovského domu.

Tak mu bolo.

Zostal však stáť a lačným zrakom hľadal obraz doliny.

Bol starý, nezmenený, ako dávno predtým. Kruh zalesnených vrchov, pasienky v sedlách spájajúcich sa úbočí, rúbaniská — obrovský zelený lievik a dolu doňho zosypala sa dedina.

— Vidíš, tamto som pásaval kravy!

Ukázal sice rukou v tú stranu, pod horu, na hrdzavý dosiaľ pasienok, oživený holými trnkami a borievčím, no k nikomu sa pritom neobrátil. Bolo to lepšie, neporozumeli by ho a ľažko by boli stačili hnať sa za ním do minulosti, ktorá žije práve len v ňom.

— A tuto v tých vrbinách lapávali sme pstruhы. Ej, boliže to pstruhы ... ako ruka! — chytil sa pritom za predlaktie a potriasol ním. — Vedď dočkaj, Jurko, dakedy pôjdeme aj my.

— Nepôjdem! — odvrkol Jurko. — Podŕme domov! — Hodil sa na zem a začal nôžkami kopať do trávnika.

— Jurko, nabijem ťa! Čo si zrazu taký spurný? — dohovárala mu maľ. Nakŕmila Elenku, odpočinula si, vstala a pristúpila k mužovi. V jej tmavej tvári s náznakom tichej krásy bol utajený tieň. Tu teda budú teraz žiť, — obzrela sa zôkol-vôkol, — tu budú žiť ... Videla chudobné roličky, záhony úzke ani dosky, pokladené po strmých úbočiach vrchov. Videla chodníčky a prte v boku stráne, pokrivené slivky na medziach, chumáče bukov po skalách a húšťavy svrčín. A v jame, stisnutá zo všetkých strán, sedí dedina s rozhádzanými chalupami. V tomto kotle budú sa variať ich budúce dni ...

Nikdy, nikdy v živote na také kopce ani len nepomyšela. Tehelňa, kde sa narodila a kde aj pracovala, sedela hned za mestom, bola zahryznutá do hlbokého zárezu v žltej zemi a jediná cesta viedla k mestu. Teraz sa jej zdá, že dokonca nikdy na dedine ani nebola, že tie zhľuky čistých domoradov s upravenými dvormi a mladými štep-

nicami, ktoré predtým za mestom vídala, keď vyšli v nedeľu s deťmi na prechádzku, neboli dediny, ale skôr záhradné kolónie blízkeho mesta. Teraz vidí dedinu, drevenú, slamenú, červotoče v nej hryzú od stáročí, obmeňujú ju — len či zasiahnu aj ľudí a navítajú v ich obzoroch cesty pre svieže vetry? Ako s nimi splynie, ako ju prijmú, keď nie je z nich? Zavalila ju akási hrozná ľarcha, nevedela si ju dosiaľ vysvetliť, no celá jej myseľ a všetko, čo žilo v nej, sa zrazu zháčilo ako bojazlivý kôň — metalo sa to v nej ako ryba, ktorú vyhodili z vody na suchý breh. Dívala sa po doline, no jej zrak nevnímal nič, čo by vzbudilo poryvy citu, dôveru, uspokojenie.

Neočakávaná bolesť jej preklala celé vnútro. Usilovala sa zachovať rozvahu a pokoj, pohodila hlavou ako keby chcela všetok bôl čím ľahšie striať; podarilo sa jej to aspoň čiastočne, keď sa pozrela na svoje deti, no jednako cítila, že odlomila len rukoviatku. Čepeľ bolesti zostala trčať skrytá v nej.

Pozrela mužovi do očí. V nich dosiaľ vajatali vatry dávneho detstva, ohlášali sa stratené roky i dni, ktoré len neskoršie zvú sa šťastím . . . áno, boli široké a nadšené.

Nemohla ináč, pritisla sa k nemu, stisla mu ruku a celkom zmeneným, teplým hlasom povedala:

— Bude ti tu dobre?

Zahľadel sa jej do tváre.

— Je mi tak akosi . . . to vieš, po toľkých rokoch.

Potom sa vracali ku kočíku.

Okolo neho a nad Jurkom, kopúcim dosiaľ do vlažnej zeme, zhromaždili sa zatiaľ husiarky; od potoka ich privábila zvedavosť, prišli tichučko a váhavo, krok za krokom, hotové kedykoľvek sa zvrtnúť a utekať nazad, keby ich niekto neznámy strmo oslovil.

Stáli v maličkom kŕdli, pošuškávajúc si (a tie, ktoré práve nešuškali, mali ústa dokorán otvorené), jedna druhú postrkovala dopredu, v kratuškých zdrapoch trepotal sa im na perách smiech. Ostych im zapaloval líca, no zvedavosť jednak bola mocnejšia.

— Pasiete husi? — spýtala sa ich Hana, usmievajúc sa.

Niektoré na seba pozreli, vyprskli v smiech a skryli hlavu do sukňí, takže odhalili svoje vyziabile nôžky vyše kolien. Dve dokonca zutekali až na breh potoka. Len jedna sa nezľakla. Sklopila najprv oči k zemi, potom ich zvoľna otvárala a dívajúc sa hanblivo cez závoj mihalníc na cudzu paniu, odpovedala po školácky:

— Áno, prosím ...

Vtedy sa aj iné osmelili a v okamihu boli zasa všetky v jednej kope.

Haviarov pohľad skízał po ich plavých hlávkach; bolo zrazu akési veselé ovzdušie, deckám iskrili zraky a nôžky boli nepokojné. Aj Jurko sa zdvihol zo zeme a sebavedome hľadel na dievčatká.

— A tak ked' ste husiarky, — usmial sa Haviar, — dám vám hádanku: „Nohy má lopaty, zobák má rohatý, páperové šaty. Vo vode sa mága a hovorí gága.“ Nuž ... Čo je to?

Dievčatká sa zasa zachichotali a neodpovedali. Šuškali len medzi sebou, bolo počuť, že ktorási prehovára druhú: „Povedz, že hus!“ No jednako len táto fažká úloha a skúška smelosti zostala na tej, ktorá sa už predtým osvedčila.

— Nuž povedz!

— Je to hus! — povedala ticho, skôr šeptom, vari aby hanba nebola toľká, keby sa pomýlila.

— Tak vidíte, hus je to! — posmešoval ich ďalej Haviar, — ale či budete vedieť aj túto hádanku, počujte: „Taký je ako hus a nie je hus!“ Tak čo je to?

Deti zasa dali hlavy dokopy. Zasa otrčili dohora krušké vrkoče, zaviazané červenými šnúrkami, šuškali, chvíľami vyprskli v smiech a strkali sa. No nemohli nič vyhútať.

— Zuza hovorí, že vrabec! — vytrepalo zo seba najmenšie dievčatko, zakrývajúc si ústa zafúlanou zásterkou.

Všetci sa smiali, aj Jurko až zatlieskal rúčkami.

— Eh, vy ... ste mi vy za husiarky! — mávol Haviar

rukou. — Nože . . . počúvajte ešte raz dobre: „Taký je ako hus a nie je hus!“ Raz, dva, tri . . . chytro!

Nič.

— Gunár! — skríkol veselo.

— Ozaj, gunár! — zašepla sama pre seba tá najsmelšia, no nik ju nepočul, lebo všetky dievčence sa rozosmiali na celú dolinu; najmenšia najprv poskočila tak smiešne ako kozliatko, potom sadla na zem, vysilená smiechom, zalamovala nad hlavou rúčkami a kričala ako pominutá:

— Gunár! . . . Že gunár!

Ked' sa napokon utíšila, spýtala sa jej Hana:

— A čiaže si ty, maličká . . . Ako sa voláš?

— Hm . . . Bertina.

— A čia si? — vložil sa do reči Jozef. Ako keby mu to meno čosi pripomenulo, no nijako sa nemohol rozpamätať.

— Ty ešte nevieš povedať?

— Ona je Haviarová, — ozvali sa dievčence zborom.

— Tak ty si Bertina Haviarová!

Pristúpil k nej a vyzdvihol ju vysoko nad hlavu.

— Vidíš, my ideme práve k vám. Ja som tvoj strýko, tuto máš novú tetu, a tu je zasa náš Jurko a Elenka!

Pobozkal ju na čelo a pustil na zem.

— Nože, Jurko, pod' sem, zvítaj sa s Bertinkou!

Jurko pristúpil bližšie, povedal smelo: „Servus!“ a podával jej ruku. No Bertina sa zapýrila, zdvihla zasa zásteru až k ústam a potočila sa bokom.

„Ale je sprostá,“ blyslo Jurkovi hlavou a tvár sa mu nad tou urážkou silne pomračila. Nechcel už na Bertinu ani pozrieť, opovrhoval ňou za to, že ho tak privítala. Najradšej by na ňu jazyk vyplazil, tak mu bolo! No vzápäť mykol plecom a viac sa o ňu nestaral.

— Ved' sa ty nehanbi, Bertinka! Mne ruku nepodáš? — prihovárala sa jej Hana. — A pozri, tu je naša Elenka . . .

Bertina sa napokon osmelila:

— A vy idete k nám?

— K vám ideme, k vám. Ved' už podme!

Na pažiti zostali dievčence bez Bertiny. Pozerali sa na cestu, po ktorej odchádzali Haviarovci. Zrazu sa rozpamätali na reči, ktoré v posledných dňoch preskakovali od chalupy k chalupe, a bolo im, ako keby mali byť pyšné na to, že ony prvé videli Jozefa Haviara, vracajúceho sa po rokoch domov. Tento pocit zápasil v nich však so závisťou. Závideli Bertine, že ide so strýkom a spolu s ním tínska detský kočík s cifrovanou košatinkou — kočík, aký ešte nikdy nevideli ...

Bertina bola už zasa ako živé striebro. Všetka nesmeľosť ju opustila; jazyk sa rozviazal a oči boli zasa ako vždy, široké a hladné po krásach novostí.

— Ani nás doma nečakajú, však? Nevedia, že dnes prídeme ...

Bertina nevedela, čo odpovedať na strýcovu otázku. Zato sa rozpomenula na inú vec:

— Tato povedali, že u nás ani miesta niet ... Budete spávať na povale.

Ale to vyzradila, hlúpa, nechtiac, práve vtedy, keď už vchádzali do dvora.

— — —

Dobré dva dni trvalo, kým sa trocha porozhliadli a oboznámili s novým prostredím. Najprv im stislo hrdlo — bolo to jednako len príliš cudzie a tiesnívé, i Jozef dávno odvykol a hoci žili aj vo svete nie práve chýrne, boli tam ostrejšie vetry a menej plesne, bola uvedomelá rezkosť, viac ľudského povedomia a medzi ťažkými mračnami aj výhľady.

Najmä na Hanu ako keby sa bola navalila nepriehladná hustá húťava. Cítila od samého začiatku, že Tereza v nej vidí panštinu; sama, odetá v sedliackom s nezalátanými dierami na sukni a na rukávcoch, ohŕňa nos nad Haninými jednoduchými šatami mestského strihu, nad krátkymi, zastrihnutými vlasmi, nad ľahučkým a najlacnejším svetrom. Hned' vtedy, keď prišli do domu a keď sa

chcela Hana poumývať po dlhej ceste, pýtala si umývadlo, no Tereza s málo tajeným úsmeškom povedala, podávajúc jej starý hrnček: „Nám stačí toto... alebo hen pod záhradou je potok!“ A naozaj — druhý deň ráno si všimla, ako sa Tereza umýva: naberie z hrnčeka vody do úst, postaví ho na zem a teraz, sklonená nad hnojom, vypúšťa pomaly vodu z úst do dlaní a roztiera ju po tvári.

Alebo Jurko: poťahuje nohavičky, zrazu začne plakať a kričí: „Chytro, mama, chytro!“ Hana ho vezme za rúčku a vlečie z pitvora na dvor, k záchodu. Lež nevie, kde je, zabudla sa spýtať. Vybehol aj Jozef, trocha sa zapýril a hovorí, sám v sebe zahanbený:

— Vidíš, zabudol som ti povedať, musí vyjsť tuto na hnoj... alebo do maštale.

Keď sa poschádzajú v izbe všetci, zdá sa jej, že by už ani jablko neprepadlo, tak je ich plno. Posadajú si okolo stola, na lavicu k peci, na posteľ. A tá posteľ, bože môj: nikdy nestlaná, periny porozhadzované, niet ani plachty, ktorou by ju prikryli, keď zametajú hlinenú a popľuvanú dlážku. Povedala mame: „Ak máte v truhle plátna, dajte, ušijem vám plachtu na posteľ. Periny treba chrániť!“ — „Zajtra sa pozrieme, či by tam...“ no stará Haviarka, ktorej sa páčila Hanina miernosť a milá reč, nestačila ani dokončiť, už sa im do toho zamiešala Tereza:

— Kto to jakživ videl... ved' by nás vysmiali! Nikde to nemajú!

Len dva dni stačili na to, aby Hana poznala, ako fažko bude im tu žiť v hustom vzduchu, páchnúcom plesňou nedôvery, nevedomosti, prezierania a stáročných predsudkov. Jej vrodený zmysel pre poriadok, čistotu a úpravnosť v domácnosti, ktorý si priniesla aj z takej biednej kolónie pri tehelní, v akej vyrástla, naďabil na tvrdý múr. Stará Haviarka, tá stará maľ, ktorá ožila láskou k novému hniezdu svojho rodu, vytušila skrytý tieň v Haninej mysli a už, hádam po tretí raz jej zdôrazňovala, keď boli samy:

— Neboj sa, Hanka, zvykneš... U nás je to, pravda, všetko ináč...

Hana prijímalia jej slová vďačne ako májový dážď, no cítila, že — hoci je to všetko ináč — je to aj iný svet, celkom cudzí, vzdialený a vyžívajúci sa v inom vzduchu, napájaný z iných žriedel.

Nepresťahovali sa na povalu, ako ich na to Bertina bola pri stretnutí pripravila. Liezť na povalu po rebríku — to bolo s malými deťmi nebezpečné. Odsťahovali sa na humno, nemuseli sa už báť nočných mrazov. Aprílové slnko žeravelo vždy viac a jar bežala cez vrchy skokom. Leto príde, prejde... a potom ktohovie, čo bude ďalej.

Nie, nepresťahovali sa na povalu; priviezli si zo stanice najpotrebnejšie veci (ostatné vo svete rozpredali aj rozdali), posteles, stôl, dve stoličky, skriňu, poličku a trocha kuchynského riadu, a za súhlasu aj pomoci starých rozostavili si veci po holohumnici. Keby humno bolo malo aspoň jedno okno, keby v kúte nebola stála stará vejačka a v druhom kúte neviseli cepy, veru — nik by ani nebol povedal, že je to humno. I neveľké zrkadlo Hana zavesila na kliniec, stôl prikryla lacným obrusom a kdejakú dieru, jamku v zemi vymazala novým blatom. Jozef jej pri tom pomáhal, bol rád, že žena upraví si aspoň jeden kút, kde by sa cítila ako vo zvyčajnom prostredí.

— Nuž tak... môžete zvať na hostinu, — smial sa starý Haviar.

A Haviarka doložila:

— Keby nie humno... hovorím: hotová pánska izba! Pekne vám tu bude.

Títo starí boli ako na križovatke. Z jednej strany nemohli nezbadať posmešky, ktorými sa Tereza každú chvíľu blysla pred Vendelom, vari aby voči hosťom netupel; a z druhej strany vábilo ich čosi k Jozefovi a jeho rodine, cítili akési tajomné puto, ktoré ich k nim vždy viac viaže. Nevdojak tušili: bárs aj stroskotanci, no čestní, bez viny, z akejsi cudzej moci; stroskotanci, no držia sa ešte vždy nad vodou, zatiaľ čo oni tu, od stáročí, sa ešte z hlbín ani nad vodu nikdy nedostali.

— Ten náš Jozef je celkom iný človek, — povedal

Haviar žene hned na druhý deň, — ako keby ani z nás neboli. Taký... iný.

— A nielen on, — šeptala mu žena, aby ju Tereza nepočula, — všetci, aj Hana. Myslím, že sa majú radi. Ani slovko prieku... jeden ako druhý. A deti majú, chvalabohu, pekné, zdravé.

Bolo im ako tráve, keď na ňu na jar padne prvý teplý dážď.

Zato Tereza, kade len chodila, hľadela ako hrom do putne. Na Jozefa ani len nepozrela. Hane sa vyhýbala a Bertinu, kedykoľvek sa hrala s Jurkom, volala domov. „S chlapčiskom sa budeš hrať, — dohovárala jej, — nehanbiť sa? Či nemáš kamarátky do hry?“ Bertina samozrejme všetko zasa Jurkovi slovo za slovom opakovala a boli z toho škriepky. No Tereza i voči starým stvrdla a keď jej Haviarka chcela v robote pomôcť, nedala si.

— Nechajte tak, mama, ved' ja stačím na všetko, chvalabohu!

A nestačila, kdeže by tiež, s takým bremenom v živote! Nestačila, sama to videla, no bála sa tak ako aj Vendel popustiť čo by len kústik práva, ktoré si chceli svojou pracou na gazdovstve zabezpečiť. Proti všetkým, proti všetkému, aj proti zdravému rozumu. Preto obaja chodili s hlavou zvesenou a so zlými očami, a čudná vec: ani seba nevedeli počastovať dobrým slovom. Na záhradke, celkom blízko humna, vyčítala Tereza Vendelovi:

— Vidíš, posielal si ma domov po peniaze, čo ti naši slúbili... blázni by boli, keby dali! Ved' ma oni vydávali do čistej chalupy, na čistý majetok, a tu máš! Teraz sa prikrč do kúta... a del sa!

— Frfleš, Tereza, daj si pozor na reč! — vravel Vendel a šľahol ju hnevnlým pohľadom. Bolo mu otupno počúvať takéto slová práve pri humne, kde ju mohli dobre počuť.

No Tereza hádam práve preto nedbala a zakončila ešte hlasnejšie ako predtým:

— Nuž, pravda! Dobre je z cudzej kože krpce krájať!
Nesiať a žať...

Počuli to v humne? Nepočuli?
Nevedno.

Ked' aj počuli, pustili Terezine narážky okolo uší. Kde mohli, vyhli jej, s Vendelom prehovorili len to najpotrebnejšie. Vycítili hned', že čosi nie je v poriadku — dalo sa im to poznať už v prvých dvoch dňoch.

Ach, boliže to dni! Zvítanie, nové prostredie, susedia, stá otázok, ubitý život, krásu hôr, narážky, reči ... všetko hrmeľo nad nimi aj v nich ako neviditeľná bûrka. Nie, neboli ešte ani schopní premýšľať o tom, prečo ich Vendel privítal aj neprivítal, prečo Tereza miesto odpovedí hundre vždy ako moriak pred červenou šatkou. Vnímali ešte vždy celé prostredie všetkými zmyslami, ba aj povrchom tela, dali sa ním prenikať, aby sa s ním čím prv oboznámili a aby mohli tým skôr čeliť prípadným nástrahám. Tak isto robí aj zver, keď príde na neznáme miesta, stratené chodníčky, cudzí šľak. Tak robí líška na miestach, kde ešte nikdy nepoľovala. Tak robí jazvica tam, kde chce vyhrabať novú noru, prv kým založí rodinu.

Hana v sebe cíti kus líšky, kus jazvice, slied po najbližšom okolí a nič nepustí okolo seba bez toho, žeby to nezvážila, neprenikla srdcom matky. Ale ach! ... je na tom oveľa horšie: líška pozná hluchý revír a odíde, jazvica pozná miesto málo bezpečné a hľadá inde. Hana poznala to i ono, a jednako odísť nemá kam.

Je večer, sedí so starou Haviarkou pri peci a díva sa. Koľko chlapov sem prišlo! Aj mladší, aj starší, budú aj Jožovi vrstovníci, ba sedí medzi nimi aj starý Gašpar, najbližší sused. Fajčia fajkový tabak, zakrúcajú ho do baliačeho papiera a dym, smradlavý a štiplavý, obmotáva im hlavy do náčinkov, prevaľuje sa z kúta do kúta ako ťažká jesenná hmla. A mama ešte každú chvíľu otvára piecku a hodí do nej za hrsť jedľových stružlín — vtedy sa valí do izby kúdol dymu prv, než triesky vzbílknu plame-

ňom. Hane sa zdá, že títo ľudia ani nepotrebujú čerstvý vzduch, že sa od vekov rodia, žijú i mrú v takej mrcha pare a dyme. Neuvedomujú si to.

Reč, to je ten dar, ktorým si môžeš pritiahnúť ďaleký neznámy svet do chalupy, tak ako rukou zohneš kvitnúcu vetvičku orgovánu.

S Jozefom zapadol do hluchej stariny kus neznámeho sveta. No predstavy o ňom rástli ako podušky žltých rozchodníkov; dívať sa — zhľukla sa celá rodinka zlatých kvietkov, len je ti čudné, z čoho je všetka tá krásna, keď sedí na holej skale, koreň v štrbinke. Z čoho žije, kde je ten základ? A vidíš, niet ničoho, je len holá, skúpa, mŕtva skala. Tak i v tých ľuďoch rástli predstavy o svete. Z ničoho, bez podkladu.

— Ked' si tak človek pomyslí, — povedal starý Gašpar, — nič už ten svet nestojí. Bolo kedysi, bolo dobre, no dnes... eh! — a mávol rukou.

— Hovoríš, že bolo dobre! — odpovedal mu Haviar.
— Bolo, ale tu nie. Ked' si išiel do sveta, robil si, to je pravda, ale si sa aj poriadne najedol. Bachor ti rástol, a od dobrých vecí! Mäso si mal tri razy do týždňa a z klobásky si odkrajoval každú chvíľu. Ale tu? Zemiaky, kapusta, osúch. Aj vtedy, aj teraz. A iné to už ani nebude.

— Ba veru nebude, — ozvala sa mu na pomoc Haviarka od pece.

— Tu boli vždy len také hostiny, — usmieval sa lišiacky hrobár Valko, — ako sa o jednom gazdovi rozpráva. Prišiel vraj domov a povedal: „Žena, prikry stôl!“ — Ona zas: „Nemám čím.“ — „Daj na stôl!“ — „Nemám čo.“ — „Teda odpratuj!“ A bolo po hostine.

Smiech zahrmel, ako keď sa zemiaky sypú do pivnice. Počuli sice tento žart už viac ráz, ved' Valko neboli práve najvtipnejší z dediny, a keď aj žartoval, načieral vlastne z cudzích studní. Smiali sa skôr jemu, jeho šišatej hlave, ktorá sa nad každým slovom krátko potriasla, jeho plochej, bezvýraznej tvári s prižmúrenými očkami, ktoré sa po-

otvorili a zažiarili iba vtedy, keď Valko predával cudzí vtip. No jemu stačilo, keď počul smiech, bol pyšný, že mohol vložiť do zábavy svoj groš.

— Čože u vás! — prihlásil sa Jozef. — Je pravda, zo zemiakov a kapusty ešte nikto nezbujnel, nezbujniete teda ani vy, ale žiť môžete ... a to je hlavné! Zachce sa vám kaše, idete do komory po zemiaky, zachce sa vám kapustnice, naberiete si zo suda.

— Lenže kapustnica je najlepšia, keď sa v nej varí kus klobásy! — ozval sa ktorýsi z mladších, — alebo, ako sa hovorí: keď do nej vstúpi sviňa aspoň jednou nohou!

Z hrmotu hlasov vynikol zasa len Jozefov:

— Čo by si ty nechcel!

A iní do toho:

— Varená kura je ešte lepšia!

— To sa vie! Ha-ha ... najmä pre baby, keď zľahnú.

— Alebo už radšej celá šunka!

— Ale keď niet, dobrá je aj tak. Čože vy viete, ako sa dnes chudobe v mestách žije? Z vás ešte nikto od hladu neumrel, — pokračoval Jozef. — A tam? Každú chvíľu môžete čítať v novinách: „Padol vysilený na ulici,“ alebo zasa: „Obesil sa“ ..., „Skočil do rieky v samovražednom úmysle.“ A to ešte ani o všetkom nepíšu.

Teraz sa do toho Vendel ozval prvý raz:

— Ktohovie, či je to všetko z hladu. Keď budem chcieť robiť, isto si prácu nájdem. Lenže niekto o ňu ani tak veľmi nestojí ...

Hana sa usilovala preniknúť hustý chumáč dymu, aby videla práve teraz do tváre Jozefovi. Nedal na sebe nič poznať, ako bolestne sa ho dotkli bratove slová. Stisol zuby a sklonil hlavu, aby aspoň ostatní nič nezbadali.

Zachránil ho sám otec. Vyhŕklo z neho:

— Že ti môže také niečo prísť na um! Či si neboli ešte nikdy v meste? Nevidíš, ako tam postávajú, chodia od jednej kancelárie k druhej; toľ, už asi pred rokom, som videl: u Pinkasa v krčme bolo ich plno a hľadeli na akéhosi subjekta ani na pána boha. A ten im hovoril: „Ludkovia moji

milí, robota pre vás sa nájde, lež najprv musíte sa dať zapísat do našej organizácie a platiť!“ Aj sa dali zapísat. A jednako je ich vždy viac. Vidíš ... robiť chcú, a nedajú im.

— To je pravda, — ozvali sa chlapi.

— Aj my by sme ...

— Kdeže, dnes!

No Vendel sa nedal len tak odbiť:

— A sú zas takí, čo nechcú robiť! Prizeral som sa minule v meste ... chlap ako hora, a preklínal kohosi, mne samému bolo až hanba počúvať. Že vraj: takí a takí, boha vášho, akéhosi, krv by ste mi, hádam, chceli cicat! Ked' ma potrebujete, zaplaťte, koľko sa patrí! A keď nie, ani ja vás nepoznám. Potom som sa dozvedel, že ho volali drevo rúbať. Dávali mu šesť korún od metra ... a on chcel desať.

— A ty by si rúbal ... za šesť? — spýtal sa Jozef len tak cez rameno.

— Keby som bol hladný, išiel by som.

— Ja nie, — povedal Jozef tvrdo.

Ani teraz Vendel nemlčal.

— To viem! — povedal tvrdo, — ty nie!

Všetci zamíkli. Boli aj takí, čo v jeho reči vybadali osteň. Trocha ich to mrzelo, no nevraveli nič, nechcelo sa im zametať cudzí dvor. Len v Hane sa všetko spriečilo, popravila si šatku na hlave a už od dverí zvolala:

— Jožo, ja idem! Dobrú noc vám všetkým!

— Aj ja už idem!

Ozval sa len tak. Ani to poriadne nemyslel. A veru nešiel.

„Eh, čo ty vieš o svete!“ — myslel si, spomínajúc na Vendelove slová. A v tejto chvíľke ticha, ktorá sa nad stolom otvorila ako obrovský prázdný kotol, prebehol mu hlavou celý doterajší život od tých čias, čo odišiel z domu. Videl sa ako mládenec, splašený trocha vojnou a všetkým, čo prehrmelo mladou hlavou ani búrka a povíchríca, prišiel na Moravu; prvý čas pretíkal sa, ako sa len dalo, ne-

skoršie sa dal k murárom. Majster ho vzal do učenia, no že bol z neho už poriadny drúk a mnohí sa takému učňovi smiali, pýtal sa do akordovej partie. Výučný list dostal skoro (bože môj, čo všetko sa dalo robiť po tej vojne!), no vtedy ho zasa poniektorí vysmievali, že sa vyučil za vrece švábky, ako sa hovorieva.

Len čo boli časy trocha pokojnejšie, mali murári hotový raj. Kam si sa len pozrel, všade novostavby. Nestačil si sa obzrieť — už boli základy vymerané, vykopané; a teraz si sa mal dívať! Murári vydupávali nové domy priamo zo zeme. S poslednou tehlou vztýčili jedličku so stužkami, napili sa — a išli ďalej, ta, kde ich už ledva čakali.

Ej, boliže to časy! Od jari do jesene, v slnečných dňoch, poskakovali po lešení, v jednej ruke kladivko a v druhej tehu. Tehly boli červené ako hromady zrelých čerešní a jahôd, a keď ich poukladali jednu vedľa druhej, sedeli v malte ako v smotane. Múry rástli, každý večer, keď si sa vracal domov, mohol si vidieť, ako poskočili do výšky, a keď murári došli vyše okien, už tu boli tesári, raz-dva zatínali do vonných brvien, až biele triesky odskakovali a drevo slzilo živičnými kropajami. Život sa veselo vzpínal na ľahkých nôžkach a bol krásny!

Vtedy to tiež prišlo, že sa poznal s Hanou. Robila v tehelní s otcom, ktorý bol vdovec a býval ako starý majster v deputátnom byte. Ach, pre Jozefa to bola ľahká vec, preniesť sa do stáleho hniezda! V jednom vačku kladivko, v druhom murársku lyžicu, pod pazuchou vodováhu, a už to bolo. Teraz, Hanča moja milá, nastanú aj tebe lepšie časy, dosiaľ si miesila hlinu na tehly a teraz budeš miešať cesto na buchty s makom! Vidíš, my murári sme veľkí páni, keby nie nás, tak ani na svete nebude pekne, keby nie nás, musel by človek spávať ako zajac v brázde!

Lež to len jemu ománilo hlavu: Hana, tá bola z iného cesta a vedela, že robotný národ žije ako v Starom zákone: tučné roky striedajú sa s hladnými. Nezanechala prácu v tehelní, miesila hlinu na tehly aj cesto na buchty s makom, usmievala sa na svojho Jozefa a potajomky odkladala groš

ku grošu. Raz nám to bude dobré, tešila sa, murári predsa v zime nerobia a jesť musia. A hoci sa jej úspory cez zimu zosychali, jednako stačila obnoviť starý nábytok, doplniť riad, všetkých zaodieť a skrývať pod poduškou knižku s malým vkladom. Keď raz Jozef prišiel s návrhom, že by si mali postaviť svoj domček, povedala mu:

— Ved' sa ty natoľko nerozháňaj, milý môj! Či sa ti zle býva? Ešte nám, chvalabohu, na hlavu neprší!

Stačila začas na všetku prácu, len vtedy, keď prišiel na svet malý Jurko, videla, že musí vypriahnuť. Práve včas: v tehelní nahradili, pokiaľ mohli, ľudí najnovšími mašinami, a tak by bola jednako skončila s prázdnymi rukami. Ešte že otec zostal na svojom mieste. Zostal, ale len dočasne, tak ako je vôbec človek iba dočasným hostom na tejto zemi: raz ho zasypala hlina. Dostali sa k nemu, keď už bol zadusený. To bola rana! Stratili otca a s ním deputáttny byt.

Teraz to išlo raz naraz. Murári prestali byť veľkými pánnimi, podnikatelia nemali dosť stavieb a prepúšťali ľudí. Prišiel domov i Jozef. Stal si medzi tých, čo chodili po svete s nepokojnými rukami, chodili po kanceláriách, núkali sa na prácu, brali podporu, hašterili sa, závideli si, demonstrovali a v zúfalstve i v nádeji čakali na novú jar. Lenže murárov bolo ako maku, a keď jar vtrhla do kraja, nič sa nezmenilo. Vonkajší život, zhon pracovitých ľudí, zvuk nástrojov, zarývajúcich sa do zeme, kameňa, železa a dreva, to všetko dávno zamrelo a spolu aj veselá pieseň chlapského hrdla. Bývali teraz za mestom, v jednej izbičke, ktorú im prenajal Macek, Jozefov kamarát z party. Bol oveľa starší, zmorený robotou, ako bývajú murári okolo päťdesiatky. Jozefa mal rád a Macková, chorlava žena, bola vo výhode: Hana ju vo všetkej robote zastala.

Hana odpočítavala každú korunku ako najvzácnejšie korenie, no suma, uložená na knižku, sa zosychala a mánila. Kde bola aká roba, ponúkli sa, aj posluhu si v meste zohnala — všetko málo, čas šiel, štvrtá jar roztancovala sa nad krajom a ich nikto do tanca nebral.

— Počuj, Ferdo, my sa ti z tej izby vysťahujeme, — povedal Jozef. — Nič vám za byt neplatíme, a to predsa nejde. Pôjdeme prv, kým vás to začne dojedať.

— I čuš, ty! — odvrkol mu Macek spola nahnevane, spola so smiechom a uderil ho päšľou do pŕs: — Z nášho chleba nejete a tú izbu, ako vidím, tiež ste ešte nezačali hrýzť. Tak sed' na mieste a čuš! Kam by ste išli, prosím ťa? Ved'ešte dočkaj, večne to takto trvať nemôže!

Potom bola veľká robota vo výhľade. O ničom sa nehovorilo len o tom, že sa bude stavať nová železnica z Moravy na Slovensko. Ľudia chodili ako muchy, omámené prvým jarným slnkom. Tešili sa, bože, ako sa tešili na tú robotu! Ved'ešti je to aký život, takto bez roboty! Chodíš, zunuješ to; sedíš a nevieš ako zložiť ruky, nohy, ležíš — hádžeš sa z boka na bok a vstaneš dodrúzganý. Ako keby to už ani tvoje telo nebolo, ale čosi celkom cudzie, čo je na tvojej bývalej, tvojmu vedomiu známej, prácou ukonanej bytosti len nalepené. Nenávidíš to — a predsa nemôžeš sa toho striasť.

Tešili sa, bože, ako sa oni tešili na tú robotu a na čestný groš!

Ešte dnes Jozef cíti, ako v ňom vtedy začalo čosi nádejne rást. Eh, ale to sklamanie! To zaznávanie práv, tá urážka!

— Tebe sa ľahko hovorí, — začal teraz už hlasno rozmýšľať a obrátil sa priamo k Vendelovi, — ked' si nič také nezažil. Ľahko ti povedať: Sú aj takí, čo nechcú robiť! Keď nás prišli verbovať na tú železnicu, všetci sme sa hlásili, že chceme robiť! Ale za dve koruny na hodinu — to veru nie. Čože by nám zo zárobku zostalo? Zarobíš šestnásť korún denne, a teraz pláť: nemocenskú aspoň korunu, za nocľah dve koruny, za stravu aspoň desať korún, a si umytý. Z toho, čo ti zostane, ani si poriadne nezafajčíš. A čo žena, deti? Z čoho ti ony budú doma žiť? Hovorím: všetci sme chceli ísť, odlúčiť sa od rodín a robiť, ved'eš sa nám ruky za robotou až tak triasli. No aby chcel ktosi ešte zarábať na našom nešťastí, na našej biede sa

hojiť, to už zasa nie! Aby nás najprv povyhadzovali zo zamestnaní, nechali cez niekoľko rokov poriadne vyhladnúť, potom nám hodili košťať a čakali, že im zaň budeme z vďačnosti ruky lízať ... kamaráti moji, to nie!

— Keby sa taká robota triafala doma, nepoviem, — povedal Gašpar.

— Aj ja by som šiel.

— Aj ja!

— Lenže jej niet. Hľadaj, kde chceš, nenájdeš.

Trocha vybočili, ale hned' sa zasa vrátili na starú kolaj.

— A tak ste nešli?

— Nie.

— Dobre tak! Nech si to robia sami.

— To isté sme si povedali aj my. Lenže páni si pre ten prípad urobili paragraf: Kto odmieta prijať prácu, ktorá sa mu núka, stráca nárok na podporu.

— Laťa, pozrime, akí chytrí! — vyskočilo hned' z niekoľkých úst.

— Aj vám ju zobrať?

— Tak. Všetkým. Z roboty nás vyradili už dávno. Teraz i z práva na život. Tak je to teraz v tom svete, moji milí ...

Bolo im ľažko nájsť kus vhodného slova. Zamíkli. A Jozef sa v tom okamihu preniesol zasa ta, odkiaľ bol prišiel, do domu nezamestnaného murára Macka, a rozpomínal sa na ten deň, keď všetkým padlo to zlé rozhodnutie.

— Vidíš, predsa sa ti z domu vystahujem, — povedal mu vtedy. — Pôjdeme k nám domov. Tam nám už hádam umrieť nedajú.

Ešte dnes vidí Macka, ba nikdy veru nezabudne tú jeho zmorenú a suchú tvár, zapustenú a štetinatú. A najmä nikdy nezabudne výraz tých očí, keď sa s ním lúčil. Reč, pravda, ľahko sa v hrdle zadrhne, aj Mackovi sa tam akosi spriečili slová rozlúčky, ale zato oči sa roztvorili dokorán a videl si nimi až do jeho srdca, keď povedal:

— Nuž, chod' si. No keby ti tam bolo zle, vráťte sa k nám. Aj keby sme mali hrýzť slamu a hlinu, len sa vráťte, bude nám spolu veselšie. A keby bola vaša izba prenajatá, dajako sa už pomestíme. Nezabudni, Jozef!

— — —

Hoci Tereza nerada videla Bertinu hrať sa s Jurkom, hoci chcela akosi pudove vystavať hrádzu medzi svojou a Jozefovou rodinou a chcela byť dôsledná až do tých detí, práve tu sa jej to ako-tak darilo iba prvé dva dni. Bertinu, živú a vrtkú ako jašterička, prifahovalo k Jurkovi tým viac, čím bol inakší ako iné deti. Vytušila podvedome, že je v ňom niečo nové, že sa vie ináč dívať, ináč hovoriť a hrať. Jurko prišiel, hovoria, zo sveta. A v tomto slove skrývalo sa veľké tajomstvo, ktoré Bertina nijako nemohla rozlúštiť. Preto on, Jurko, vie vymýšľať celkom iné hračky! Preto on povie dakedy také slovo, čo Bertina nikdy nepočula a nerozumie! V tej hlávke, do ktorej sa doteď raz uložila ich izba, dvor, záhrada, potok, chalupy najbližších susedov a trocha každodenných rečí dospelých ľudí, objavovali sa zrazu prázdne trhliny a hluché priesitory. Bertina nevie, čím by ich zaplnila, a večne sa pýtať — to nejde... Ale ju to trápi! A každou novou chvíľkou, zdá sa jej, vyrastá Jurko vysoko, vysoko nad ňu, hľa — už má hlavu zarovno s Holazňami a ak teraz povie ešte dajaké čudné slovo, ó, to už sa zmení celý svet! Jurko, zdá sa jej, môže všetko, môže povedať iba jedno slovo a Bertina sa ocitne tam, kde ešte nikdy nebola, kde bude... ach, vedť ona ani nevie, aké by to mohlo byť, naisto všetko čudné, možno, že ľudia budú tam chodiť po hlave, husi budú zapriahnuté do voza a poletia s ním ponad záhrady, kobyla vysedí kurence a potok bude tiecť hore vŕškom. A ešte to nie je to pravé...

Bertina je priputnaná svojimi predstavami k tejto zemi, vidí len ľudí, husi, voz, záhrady, kobylu, kurence, potok, no nevie si vymyslieť a predstaviť nič, čo by sa

nedalo ani vysloviť a pred čím by sa detský rozum musel celkom pozastaviť ...

Sedia spolu pod záhradou pri potoku. Brehy sú mäkké, bosé nôžky sa im celkom ponorili do riedkeho a studeného bahna.

— Laľa, aké mám čižmy!

Bertine bolo zrazu veľmi smiešne, že jej nôžky zašli do bahna až po kolienka, vytiahla ich a otŕča najprv jednu, potom druhú a smeje sa. Potom si sadla na zem, brala bahno do ručičiek a lepila z neho všeličo.

— Čo to robíš?

— Pečiem koláče. Aj rožky.

— Toto? — a Jurko pozrel s akýmsi pohýdaním na jej nedokonalú robotu. — Pod' mi pomôcť, budeš robiť tehly.

Robili spolu tehly. Bertina odrypla raz väčší, raz menší kus blata a lepila, lepila tehly ako omámená.

— Pozri, aké si narobila! — dohováral jej Jurko.

— Tehly musia byť rovnaké, ako by si ináč mohla murovať? ... A teraz budeme stavať!

Stavali teda dom. Skladali tehly, zabudli na okná, a keď už múry vyrovnali, Bertina nevedela, čo d'alej.

— A povala? ... Ako urobíme povalu?

— Urobíme, hádam, betónovú. Prines mi traverzy!

— Čo?

— Dajaké traverzy mi pohľadaj!

Bertina stojí, díva sa nechápavo na Jurka a mlčí. Hľa, zas je tu akési slovo, nikdy ho nepočula, je to akiste niečo z toho neznámeho, tajomného sveta, v ktorom ona nikdy nebola a v ktorom musí byť všetko akési ... či ona vie, aké?

Dom zostal bez povaly a bez krovu.

— Ked' si ty taká ... — povedal Jurko s veľkým sklamáním v hlase a potom jediným hnevlivým kopnutím rozrúcal celú stavbu.

Bertina odlomila vrbový prútik a v prvej chvíli nevedela, čo s ním. Potom jej čosi prišlo na um. Na jeden

koniec prútika nalepila tehličku z blata, začala ju vláčiť po zemi. Chcela sa Jurkovi pochváliť: Pozri, voz! — no zrazu jej to prišlo také obyčajné a bála sa, že Jurko nad tým pokrčí nosom. Ach, teraz jej čosi sedí na jazyku . . .

— Pozri. Jurko, motor! Motor ide!

Jurko pokročil bližšie, chvíľu rozmyšľa a potom hovorí:

— Akýže motor? Ved' je to voz! Vlečieš ho za oje . . . A motor nemá oje. V aute je motor! A v aeropláne . . .

Darmo je. Zasa strelila capa! Lepšie ani nehovoriť, lebo Jurko vie všetko lepšie ako ona. Cítila sa zahanbená, už sa jej ani hra nedarí; na jej tváričke zjavil sa tieň a v očiach, v tých jej veľkých očiach sedel smútok.

Teraz zasa Jurko začal čosi lepiť. Bertina sa prizerá, vidí guľu z blata, Jurko ju prehadzuje z ruky do ruky, ako keby bola žeravá a pálila ho.

— Čo to bude?

— Neviem ešte. Čo chceš, aby som urobil?

— Kuru! Urob kuru!

Jurko guľu postískal, zababrané pršteky len sa tak mihotajú. Vyšlo z toho čosi — nuž, dajme tomu, že je to sliepka.

— A teraz ju podsyp! — kričí Bertina; bola rada, že sa jej podarilo preskočiť od traverz a motorov do svojho známeho sveta. — Podsyp ju! Urob hniezdo a podsyp ju!

— A čím? — Jurko nemal ani poňatia, čo od neho Bertina chce.

— Čím! Že čím!

— Žitom? — ponáhľal sa doložiť. Vedel, že hydine sypú zrno.

— Áaachachacháaa! — hodila sa Bertina na sviežu pažiť a začala sa, zmáhaná vysiľujúcim smiechom, váľať po zemi, zalamujúc ruky nad hlavou a trepotajúc zablodenými nôžkami: — Žitom! Že vraj žitom!

— Nuž tak čím? — nahneval sa Jurko.

— Vajcami! — kričí Bertina z posledných síl, — vajcami, aby vysedela kurence!

Jurko sa cítil zahanbený nie preto, že nevedel, čím by „podsypal“ kuru (ved’ ani v tehelní, ani u Mackov nikdy nemali jedinej kury!), no preto, že sa Bertine naskytla vzácná príležitosť vysmiať ho a vyvŕsiť sa za všetky tie traverzy, motory a kthovacie, za čo ešte. Bola mu zrazu veľmi protivná.

— Však si ty sprostá! — zahundral, nadul líca a obrátil sa knej chrbtom. Potom, prestupujúc celkom pomaly z nohy na nohu, kráčal hore prúdom.

Bertina za ním hľadí a nevraví ani slova. Zrazu bolo jej veľmi ľúto, že sa hra tak podivne skončila. Či azda pre jej smiech? A keby aj — mohla sa nesmiať? Alebo Jurko, hádam, rozhneval sa sám na seba preto, že nevedel, čím sa podsypávajú kury a husi, a chcel dajako zakryť svoj hnev?

Nech tak alebo inak, Bertina stojí teraz na plytčine celkom sama, túži mať niečo v rukách, aby to mohla trhať na kusy, tie kusy na kúsky a ešte, ešte trhať, driapať, kopáť nohami do všetkého, čo je nablízku a ešte pritom kričať, čím viac kričať, aby sa ubráníla plaču a slzám, ktoré už-už sa mali zajagať v jej smutných očiach. Stojí v riedkom bahne a ani necíti, že studená kašička siaha jej skoro pod kolienka a že zasa má už čižmičky, čo jej boli pred Jurkom také smiešne. Stojí a díva sa za Jurkom. Zastane? Obzrie sa? Zavolá ju?

Ani sa neobzrel.

Nezavolal ju.

Celkom sa stratil v hustej vrbine, na ktorej, ako svieži zelenkavý opar, rozvíjali sa špičky šťavnatých lístkov.

Zďaleka od skál zadul chladnejší vetrík. A ako tak skákal dolinkou, po krutých brehoch a poprelamovaných priehodoch, ako sa prevláčal nad potokom a medzi víborvým prútím, došiel až knej — a Bertinu zrazu zdrobila zima. Vyšla z vody, bežala až ku skalám, kde husiarky pásavajú na pažiti husi (ved’ aj ona už bude pášť, húsence sa im budú dnes-zajtra liahnúť!), no nebolo tam nikoho

a tak zasa utekala domov, zablatené a osineté nôžky sa jej po chodníčku len tak kmitali.

Vbehla rovno do otvorených dverí.

— Kdeže sa vláčiš po celý deň? — privítala ju maľ.

— Pozri, tie nohy! No, ved' sa ti to už skoro skončí. Ľaľa, pozri, ty pudivietor! Budeš pásť ...

— Húsenice! — zatlieskala Bertina radostne do dlaní.

— Už sa nám liahnu!

Stará maľ sedela pri okne a látala košeľu. Vpichla ihlu do hrubého plátna, a ked' Bertinu opustil prvý nával radosti, povedala:

— Len sa ty toľko neteš! Husi, to je hyd ... dakedy ťa aj nahnevajú.

— A kdeže sú tato?

— V meste. Má tam robotu.

— Ešte sa nevrátili? A ja som myslala, že sú už dávno doma!

Potom sa priplichtila k Haviarke, jednou rúčkou ju objala a schýlila jej hlavu, šepkajúc:

— Stará mama, tato mi donesú cukríky, však?

— To vieš, že donesie. Dáš aj Jurkovi, áno?

Znova objala babkinu hlavu oboma rúčkami a do ucha šepkala:

— Neviem ... My sa hneváme ...

Haviarka sa zabudla spýtať po príčine hnevu. Vzala Bertine rúčky do svojich rúk, jej rúčky, studené ako cencúle ľadu, z ktorých posledné ešte len nedávno odpadli z vŕb do potoka, a teraz jej hlas bol zastretý akýmsi vážnym a šedivým rúškom, ked' vravela:

— Dieťa, ved' ty máš ruky ako ľad! Čože si robila, Bertinka? A ukáž ... tie nohy!

O tom, ked' sa večer vrátil Vendel z mesta, Bertina už nevedela. Položili ju do posteľe a nakopili na ňu perín. Hned ju drobila zima, hned zasa periny odkopávala a hádzala sa v horúčke z boka na bok.

A dobre, že o tatovi nevedela. Nevedel o sebe po riadne ani on sám. Taký bol, že sa ho všetci zlakli:

s treskom vpadol do dverí, potkol sa neistou nohou o prah a len to ho zachránilo, že sa oprel o peľast postele a spola sa vyvalil do perín.

Všetci vyskočili od stola, neočakávané začalo v nich rást, ako rastú kruhy na vode, kyslo to v nich na všetky strany a prv, kým sa našlo vysvetlenie a odpoved, bola tu len otázka, zavesená v priestore na neviditeľnej niti.

Terezin výkrik prefal ju však hned v nasledujúcom okamihu:

— Ty sviňa! — Skočila k nemu, nepribližujúc sa celkom na dosah, hoci mal údy bezvládne a myseľ tupú, — ty oplan akýsi naničodný! Na to si ty šiel do mesta? Ach, ty ... ty ... pánboh mi všetky hriechy odopusť ...

Starý Haviar vyšiel spoza stola, prizrel sa bližšie a povedal Tereze:

— Daj mu teraz pokoj, nevidíš? Škoda tvojej reči! Je ako peň, nepočuje ťa. Vyzuj si ho a odvleč do pitvora, do posteľ. Zajtra mu povedz svoje.

Tereza bola bezradná. Blčal v nej hnev i zalievala krv, no bola to aj hanba, ktorá ju nútilla zlostne nariekať a zalamovať ruky, najmä keď počula Haviarkine vyčítavé slová:

— Pekne sa zadržal, veru pekne! Človek by si nikdy neboli ani pomyslel ... A za čie peniaze? Hanba je to, veru ...

— Nuž, aká pomoc? Už sa stalo, čo sa nemalo stať, — doložil Jozef trocha zmieru, hoci sa musel veľmi opanovať. — Zajtra obanuje.

Hana držala v náručí spiaceho Jurka, ktorého nijaký hrmot nemohol prebudiť, a pozorovala Jozefa, zlý, a predsa ovládaný plameň v jeho zraku a nepokojné škrane, pohybujúce sa pod svalom líca ako mlynské kamene. Jozef nimi drvil svoj hnev, svoj hnus a odpor, ktorý sa ho zrazu zmocnil — a Hana, nakoľko ho dobre pozná, vedela, že len vnútorná sila, rozum a rozvaha opanovali ho našťastie vo chvíli, ktorá by inému vnútila na jazyk prekliať a ruku zadrhla v päť. Vidí jasne Vendela, keď

ráno prišiel za Jozefom a povedal: „Požičaj mi stovku, lebo ináč musím pojať teľa do mesta“, — no ešte jasnejšie znie jej dosiaľ v uchu tých párr slov, s ktorými sa k nej obrátil muž: „Ak máš a môžeš, požičaj. Škoda by bolo predať také teľa!“ — A ona vzala spod podušky poslednú stovku. Len neskôr, keď už Vendel odišiel, vratela mužovi: „Bolo to najviac, čo som mohla. Teraz nám zostávajú už len dve stovky na knižke. Tých sa už nesmieme ani dotknúť. Keby tak náhodou...“ Myslela na najhoršie, a hoci to nevyslovila, Jozef vedel dobre, čo ju trápi a desí. „Neboj sa! Čo sa bojíš?“ povedal, „ved' oni prídu k rozumu a všetko bude dobre.“

Teraz hľadí ako do prieplasti. Ach, či niekto z tých, čo tu stoja v hustom a pálčivom vzduchu ako ohorené sosny, do ktorých práve pred chvíľou udrel hrom, či niekto z nich tuší, kde vznikla najhlbšia rana? Vedia oni, môžu vedieť, že jej rana neprebolela tým okamihom, keď Vendel padol na posteľ a ostal tupý ako každý korhel, ale že v nej sa len teraz všetko praží, pripeká a žeravie, rana sa rozrastá a blíži k najživšiemu jadru? Pocítila nevysloviteľnú bolesť, zdá sa jej, že tratí silu a schopnosť premáhať sa, že v najbližšej chvíľke čierny závoj zastrie jej zrak a príde závrat... Hľa, rana sa rozpaľuje a žeravie: zasiahla živé jadro. A to živé jadro, tá duša rozčesnutého stromu, to bol ten posledný kúsok nádeje, že bude môcť žiť v novom prostredí tak, ako by o tom chcelo počuť srdce ženy a matky.

Čujete líšku, ako narieka a žalobne šteká v revíri bez jediného šľaku zajaca či jarabice? Tušíte strach jazvice, keď drevorubači stínajú buky okolo jej nory, po večeroch kladú vysoké ohne a keď dusivý dym ohrozujе hniezdo mladých?

Niet kúска bezpečnosti. Cesta sa končí v čiernom lese. V takom čiernom, ako je čierne, prázdnne a desivé podvedomie chlapa, čo padol tvárou do perín a stone.

— Povedal si ráno: neboj sa! — šepkala v noci Jozefovi a hlas sa jej zastrel ľažko utajovanou bolesťou, —

a vidíš, ja sa jednako len bojím... neviem, čo je to, ale ma čosi dusí a ...

Tichučko sa rozplakala.

— Poviem mu zajtra, — a Jozefova ruka sa zľahka dotýka jej vlasov, — poviem mu, musí nám peniaze vrátiť.

Zatriasla hlavou, ako keby sa bránila jeho slovám, a cez slzy a cez balvan bolesti v hrudi prenášala svoj vzrušený hlas:

— Ach, nie, Jozef, ty ma nerozumieš! ... O peniazoch... nuž ak chceš, povedz mu zajtra... no ja nie o tom... Ja neviem, ako by som ti to povedala...

— Upokoj sa, Hana, — hladkal ju ďalej po vlasoch a ruka sa mu triasla, — čo ti je? No upokoj sa... Čo ti je?

— Ach, Jozef... mne je tak fažko! — a teraz sa už celkom rozplakala.

— — —

Slnko vstalo ráno z ľahučkej hmly a pary, deň bol ako v mlieku okúpaný. Starý Haviar povedal Jozefovi:

— Ešte by si vedel orať?

Jozef sa zasmial.

— Či som sa málo naoral? Pôjde to hádam aj teraz.

Vybrali sa zaorávať zemiaky. Bol čas, aprílové slnko vyhrialo kyprú zem a burina sa rozbujnela všade, kde ju pluh neobrátil. Dedina sa ozývala krikom žien i detí, vozy hrčali po tvrdej ceste, kde-tu zúfale zabučala krava, ktorú odvádzali od teliatka.

Ked' Tereza zbadala, že sa ostatní zberajú na dvore do roboty, vbehla do pitvora, zatriasla Vendelom a sympala zo seba s hukom:

— Vstávaj, Vendel! Chytro sa hore! Idú do roboty!

No Vendel nič. Jeho zmysly boli dosiaľ zastreté omámením a ani hlas anjelský, nie to Terezin, ani výstrel

z dela nebol by ho vari vytrhol z mrákot, ktoré ho včera opanovali.

— Hore sa! Eh, ty oplan akýsi ... dočkaj, obanuješ! Uvidíš, začnú si gazdovať ako vo svojom, keď budeš takto robiť ... Bože môj!

Darmo sa usilovala.

Vybehlá teda znova do dvora a kričala:

— Ved' sa vy nestarajte! Darmo by ste sa ustávali! Urobíme to s Vendelom sami, nebojte sa!

— Čo by si ty robila, — hovorí jej Haviarka, — veď vidíš, každú chvíľu to môže na teba prísť. Len sa ty sama trocha šanuj! Zostaň doma pri Bertine ... potrebuje ťa.

— A Vendelovi daj pokoj. Nech sa trocha preberie, — doložil starý.

Potom, nedabajúc Terezinho zlostného pohľadu, vyšli všetci do zlatého rána. Drobulinká rosa trblietala sa na tráve, sedela na tenkých, v nočných hmlách okúpaných štepoch sadu, pokropila striebリストým práškom poľné chodníčky, po ktorých neprešla dosiaľ jediná bosá noha — cítili ju, vpitú do sviežeho povetria, pri každom poskoku vánkov, pri každom vzmachu krídla tohto zázračného vtáka — aprílového dňa.

Na poli zastali, zložili z voza pluh, zemiaky a koše, prepriahli kravy. Jurko sa rozbehol po medzi za motýľom.

— Pod' sem, Jurko, — volala naň mať, — tu ti je motýľ! Najpeknnejší zo všetkých, ľaľa. Budeš mať na starosti Elenku! Aleže mi ju varuj!

Jozef sa zatiaľ zahľadel dolu k dedine. Prvý raz, čo pred ním ležala celá, skrytá v jame ako v roztvorenom kalichu kvetu, bez závoja predvečerných párov a dymov, bez klamných pableskov, ktorými ju krásilo stretnutie po rokoch. Bola to tá stará, známa dedina, zhľuk maličkých, drevených chalúp, kde sa život rodí, pokračuje i končí tak ako pred stáročiami, rozdelený len ukájaním pudov a dátami kalendára. Svet letí v ústrety najúžasnejším objavom, nozdry ľudí sajú pach budúcich udalostí — no

táto dedina objavy nenávidí a hľadí do minulosti ako nehybná, kamenná socha. Jozef sa díva: je to tak, mohol by načrtnúť jej plán, platný pre desaťročia . . .

A predsa nie!

— Vidíš, hen, školu? — ukázal mu Haviar na bielu budovu pod horou, bokom od dediny. — Tá tu ešte nebola, ved' vieš.

Nebola, nebola. Jozef sa naučil, čo teraz vie, všetko vo svete, a bolo mu často trpko, keď stával spočiatku pred hádankami, ktoré môže rozlúštiť hociktorý strapatý školáčik. Hľadel teraz ku škole, nevdojak prichodili mu zasa na um detské roky, zástup šarvancov, bosých a často len v košeliach, s ktorými podnikal výpravy do polí, k potoku, do hôr, na cudzie záhrady, pod susedské strechy, kde plášili vrabcov a zráňali osie hniezda; rozpomínał sa na svoje žiacke dve zimy, keď školy nebolo a keď ich starý Zachar, vyslúžilý voják, potulný robotník, muzikant a napokon navrátilivší sa vysľahovalec učil čítať z modlitebných knižiek: naučili sa litanie naspamäť, no litery naďalej chránili pred nimi svoje tajomstvá, pochované pod čiernu zem spolu so Zacharom, ktorý sa raz napil tak, že mu puklo srdce.

— A už je tu dlho? — spýtal sa potom otca. — Mysím, škola . . .

— Ani ti nepoviem . . . Päť rokov hádam stojí.

Bude to tá páka, rozmýšľa za chvíľu Jozef, ktorá konečne vyvráti dedinu, tento zhniaty peň, z koreňa? Je možné, aby rozohnala temnoty, v ktorých sa tu žije, vykynožila býlie predsudkov a očistila srdce, smýkané nenávistným zápasom z hladu, sebaláskou a vášnami? Videl ju, túto dedinu, tento kotol, v ktorom sa varili životy väčšiny ľudí ako v smole, čo im viazala rozlet, zalepila oči a otupila cit; videl bielu školu, jej okná boli otvorené do slnečného dňa a radostný krik detí poletoval okolo nej ako vyplášnené kavky.

— Bude už lepšie. Prejdú roky . . . a po ľuďoch sa to pozná.

— Eh, čerta! Decká sú také . . . každý sa na ne len

žaluje. Do školy chodia a nič dobrého z nich nevykvitne, spýtaj sa, koho chceš, každý ti tak povie...

— To sa vidí hádam len vám starším. Aj my sme boli takí, a možno aj horší. Aj vy. Darmo do školy nechodia, predsa sa budú kedysi lepšie obracať. Vy ste to nebadali, sedeli ste celý život v tejto jame, no ja som roky a roky ľutoval, aj dnes ešte ľutujem, že som sa vyučil v lete na medzi a v zime na peci.

— Ale koľko peňazí to stojí! — bráni sa Haviar.

— To potrebujú zošít, to ceruzku, a ty len kupuj! Spýtaj sa ľudí, ak neveríš. A škola sama, koľko tá nás stojí: okná čistiť, dlážku a čo ja viem, čo ešte... Nikdy nemala obec takých výdavkov ako teraz.

Jozef sa vzdal bez ďalšieho boja. Nasadil pluh z kraja poľa a skríkol:

— Ideme?

— S božou pomocou... podľme! — a Haviar zľahka pustil bič na chrbty kráv.

No ani pri robote Jozefa neopustila myšlienka na školu. Hľa, starí sa hnevajú — nikdy to tu nebolo, aby sa vymýšľali daromnice, aby niekto prišiel a povedal: treba umyť okná, dlážku... Sedia na obecnej pokladnici ako sovy, žmurkajú lenivými očami do špinavých oblokov a žiarivo striehnu každý groš.

Bolo to práve včera, keď Hana, bývalá robotníčka oblepená žlticou tehelne, pokúsila sa umyť v izbe okná a rámy obrazov. Dívali sa na jej počinanie ako na nepriateľský zásah do dávnych zvyklostí, ako na čin, ktorý bude vzápäťi potrestaný nevyspytateľnou odplatou... a nebolo v tom nič, iba jej zmysel pre krajší život, jej srdce, čisté a lahodné, ktoré chce prenikať čistý svet. Počul, ako Tereza v ústraní mrmlala a podpichovala mať:

— Vidíte? Panštiny nám treba... Doteraz sme žili v špine...

Ach, nikdy na to nemyslel, a len teraz, keď videl pod horou svietiť bielu školu, prišlo mu na um začudovanie

nad tým, ako ľažko je ľuďom nanútiť ich vlastné, dokonalejšie dobro a privyknúť na to, čo slúži práve im.

Pluh škripel, kravy pohadzovali hlavami a ich nohy, akosi stŕpnuté a váhavé, krok za krokom vnikali do teplej zeme. Len kedy-tedy plesol vzduchom bič, ozvalo sa Haviarovo: „Hó... hó, ideš! Eh, ty špata, nože sa, no...!“ Zem odkrývala svoje lono, brázdy sa blyšťali tmavou vlahou a mať s Hanou bežali ich chladným korýtkom, kladúc doň krok čo krok zemiaky — nádej budúcich dní.

Hana stmavela v tvári a na líca vyskočila zdravá červeň. Nebola zvyknutá na robotu v poli, no svieže ráno, horkasté výpary vypočinutej zeme, volanie strapatých hôr a diaľav plnili ju dnes životnou radosťou, ktorú tu dosiaľ nepoznala. Tým viac, že mohla zapäť svoju myseľ na určitý cieľ.

— Hovoríš, že si nikdy na poli nerobila, — chválila ju Haviarka, keď došli na koniec brázdy. — Uvidíš, naučíš sa a zvykneš. Ved si ty súca baba! — a smiala sa.

A Hana si pomyslela: „Naučím sa, o to nič. No zvyknúť... nechcem.“ Dosiaľ si ani len na chvíľku nepripúšťala na um, že by mali zostať tu, v tomto stratenom kúte sveta, medzi ľudmi, z ktorých každý myslí iba na seba, ako by sa zachraňoval v príprave zlých dní, ba i bez zlých dní ako by len urval väčší kus z tvrdého koláča, o ktorý sa bijú cez celý život. Nevedela si predstaviť, že by sama seba celú mala naplniť touto jedinou myšlienkovou a snahou, myslieť len na svoj hlad a vyhŕážajúci zajtrajšok a nenájsť vo svojom srdci ani kúska útulku pre účasť s cudzou bolesťou, radosťou a nešťastím.

— Všetkému sa človek naučí, — poznamenala, aby sa Haviarke dajako odvŕačila za jej pochvalu. — Aj ľažšiu robotu som už mala a ešte som si pritom zaspievala. Hlavná vec, aby sa človek neopustil, hoci by mu bolo čo deň horšie. Bo ak sa sám opustí, všetci ho opustia.

— To máš pravdu!

— Bolo nám za posledné roky často veľmi úzko. No

človek sa musí premáhať a veriť... usilovať sa, aby bolo lepšie. A keď je vás takých viac, už sa tá ľarcha lepšie znáša. Aj hlad, aj krivda.

Potom zas bežali brázdou, kládli zemiaky do odkrytej zeme, za nimi škripel pluh a prikrýval ich vlažnou hlinou.

— Keď sa zemiaky sadia do teplej zeme, vtedy dobre vzchodia. Vybrali sme si dobrý čas, — povedal starý Haviar.

Jozef bol tiež plný vnútornej radosti a jasu. Vždy, keď mal na čo položiť ruky, keď sa pred ním nakopila robota, bol by najradšej spieval. Mihli sa mu hlavou tie dávno zaniknuté časy, keď behal po vysokých lešeniacach novostavieb, v slnku a jase letných dní, pofŕkaný vápnom, napúdrovaný ružovým prachom tehál — nebolo nič, len veselé pokrikovanie kamarátov, škripot kladky, zvučné poklopkávanie kladivka o tehlu alebo mľaskot nahadzovanej malty. Vtedy, vtedy to bol život! Prichádzal domov ustáty, zafúlaný a dolámaný, no jednako nebol by menil za celý svet. Stavba, to bola jeho radosť, každým dňom rástla stavba i radosť, a keď už položil poslednú tehlu, rozlúčil sa s tým miestom zas bez bolesti, veselo. Ako keby bol celý jeho život predurčený na to, aby z pustej zeme vyčaril zázraky. Aby preletoval svetom ako túlavý vták, ktorý všade stavia nové hniezda — a pritom sám nemá, kde by sa nosil. Ach, vtedy mu bolo sveta žiť, vtedy mu srdce bilo ako veľkonočný zvon a myseľ rozpínala krídla až pod biele oblaky! Vtedy bolo srdce mocné a čisté, napojené družnosťou celej partie, nie ako srdce týchto ľudí, čo sa prplú každý osve v zemi, myslia na svoj hlad a strach...

Bolo už skoro poludnie, keď dotiahli poslednú brázdu. Slnko dávno vypilo všetku rosu, hmly sa skryli v škáračach skál. Deň stál nad nimi svieži, čistý; belasý zvon, do ktorého len kde-tu udieral výkrik oráča, nadšená pieseň škovránska a bezhučný krok obláčkov, čo putovali po oblohe.

Prišli domov na dvor a vypriahli. Z pitvora do izby prebehla Tereza — Hana videla, ako sa jej tmavobelasá zásterá mihla vo dverách; zrazu si uvedomila, že nemala

ráno ani času spýtať sa, ako sa vodí malej Bertinke, či už ju kašeľ nedusí a či už horúčka povolila. No ani teraz sa k otázke nedostala.

Z izby vyšiel Vendel. Tvár mal skrkvanú a poskla-danú do hlbokých vrások — zdalo sa, ako keby sa cez ňu od včerajška do rána bola valila prudká povodeň a vyryla nové korytá pre divé prúdy. Vlasy sa mu dosiaľ lepili na čelo, zmáčané horúčkovitým snom, a oči, poznamenané únavou a krvou, sedeli v hlbokých čiernych jamách. Ešte dnes sa tackal — sily sa roztratili a ich posledný zvyšok bol vypitý neskrývaným hnevom, ktorý sa ho zmoc-ňoval od prvej chvíľky, keď sa prebral z mrákoného spánku.

Ked' sa všetci rozišli a Jozef vyšiel z maštale, Vendel mu zastúpil cestu. Pozrel naň zlými, kalnými očami spod prameňov zlepených vlasov.

— Zaorával si? — spýtal sa tvrdo.

Jozefa otázka neprekvapila.

— Zaorával. Ked' si nešiel ty, išiel som ja. Škoda kaž-dého dňa.

— Tak. Škoda.

Bol ako šakal. Ako vlk — obzeral si ho, kde by bolo najlepšie zaseknúť doň zuby. No Jozef celkom pokojne znášal jeho pohľad.

— Prebral si včera, bratku. Musel si ležať. To je... ako choroba, — a dokonca sa pritom usmial.

Ten úsmev Vendela rozzúril.

— Tak. Hovoríš... ako choroba. A tak mi teraz po-vedz: kde si bol vtedy, keď som naozaj pre chorobu ne-vládal? Ha? Kde si bol vtedy, a či si sa staral, aby gaz-dovstvo nehynulo?

— Vo svete som bol, — odpovedá Jozef, a jeho hlas zneje ticho a presvedčivo. — Vo svete som bol, robil som a staral som sa o rodinu.

— Vidíš? A nás si zveril na pána boha. Len teraz, keď nemáš čo...

Jozef mu nedal dokončiť. Pojala ho zrazu hrôza. Ne-

očakával, že sa stretnú tak skoro, a sám v sebe cíti, že nie je na to dosť pripravený. Skočil mu doprostred reči:

— Nehuč, Vendel! Rozmyslel si si dobre, čo hovoríš?

— Do toho ťa nič. Hlavná vec, že pravdu hovorím!

Oh, aký je len zaslepený! Jozef dvíha ruku, chce mu ju položiť na rameno, zatriast ním, aby sa prebudil zo zlého sna, v ktorom ho mátoží nešťastná myšlienka — no Vendel, hľa, zrazil bratskú ruku nadol. Vtedy už bolo jasné: zajala ho vášeň a to je koniec.

Teraz už i Jozef zmenil hlas a stvrdol:

— Nuž, poviem ti teda i ja svoje: ved' ani ty si na mňa nemyslel, keď som sa tľkol svetom! A ak si mysel, teda si sa len bál, aby som ...

Nie, nijako mu to nechcelo ísť z úst.

— Čo? Čoho som sa bál?

— ... aby som sa nevrátil domov!

Konečne to bolo vonku.

Zdalo sa mu, že po Vendelovej tvári prebehol šedivý tieň. Ako keby sa hneval, že bol znenazdajky odhalený jeho doteraz skrytý ciel. Jozef sa díval na brata, na jeho pokrkvané líca, na urputnú, dopredu trčiacu bradu, zaťaté zuby, prebleskávajúce spoza pootvorených perí — a zrazu videl nie brata, no všetkých, ktorí, schýlení nad kúskom svojho majetku, sú odhodlaní ruvať sa, biť, krvácať, popretíhať všetko, čím stáročia spútali a zjemňovali ľudský rod, vyceriť zuby a zahnať sa drúkom.

Videl obzor, skrvavený dookola, a neboli to zore, ani západ slnka, bola to farba nelútostného zápasu, začatého pri kolíske všetkého života na zemi a dosiaľ neskončeného.

Videl raz psa, ako zadlávil zajaca v poli. Ako ho trhal! Aký bol omámený zápachom i farbou krvi, ako bol ňou až nad očami pofŕkaný! Ale to je čosi celkom, celkom iné ... Pes — a zajac.

Rozpomínal sa na psa, ktorého mali, keď bol ešte chlapec. Ako mu v hrdle klokotal a varil sa hnev, keď sa mu priblížil cudzí pes k miske, ako odkrýval hrozivé tesáky a ježil srsť, pripravený obhájiť si suchý zemiak!

Ale to je čosi celkom, celkom iné... Pes — a pes.
Alebo azda...

Bolo mu odporné domýšľať sa konca práve teraz, keď sa díval na zdivenú tvár vlastného brata. A tento brat hovoril:

— Nuž... a prečo si sa vrátil? Neoral si, nesial si, tak ani žať nemáš právo. Ja som drhol, ja som chodil do sveta na majere, aby som trocha dvíhal gazdovstvo, keď už naši nestačili, aj s Terezou sme už raz boli. A kde sú všetky tie groše, há? Tuto: v tej chalupe, vidíš novú strechu? V banke, kam sme nosili splácať dlžobu, a Beňana, tú sme tiež kúpili, keď nám raz krava uhynula! A úroky, dane, poplatky... myslíš, že sa o to otec stárali? Čerta starého! To všetko my! A teraz príde ktosi na hotové, mne nič — tebe nič, a sadne si k mise. Čo? Akým právom? Len to by som rád vedel: akým právom si chceš robiť nárok na majetok... povedz!

Jozef zbadal, že Vendel je príliš rozčúlený, nepokojujúci a neschopný vypočuť rozumné slovo. Sedí mu v hlave jediná myšlienka, zapustila hlboký koreň a rozkonáriala sa natol'ko, že zaclonila všetko ostatné; rozvaha, rozum, cit, láska — to všetko v tej hustej tôni pobledlo a vyhynulo. A on mu teraz, práveže teraz jednako musí povedať svoje. Schytil ho nenazdajky za plecia, stisol mocne a pritiahol si ho celkom k sebe, premáhajúc jeho odpor. Vravel mu:

— Ty blázon! Škoda, že si mi brat! Koľko ráz mám ti opakovať, že ma po majetku nič, hoci by mi naň otec dali aj kus práva? Že ho nechcem, že ti ho žičím zo srdca, na, tu ho máš a krič o tom do celého sveta, že je tvoj!

Vendel sa v jeho rukách trhal, no Jozef nepovolil:

— Chumaj si, a to ti poviem hocikedy do očí, že si chumaj, zaslepený akýmsi skupánstvom. Ved' ja nechcem nič, len cez najhorší čas pobudnúť doma, robiť a žiť, aby mi žena a deti nemuseli vo svete zdochýnať hladom, keď mám ešte otca, mať, brata... keď mám domov. A potom, neboj sa, zasa pôjdeme, nie je to nijaká radosť počúvať

od teba slová, ktoré ti ani cudzí človek hádam nepovie...
— Pusť ma! — mykal sa Vendel, — pusť, lebo ti...

— Dočkaj, ešte toto ti poviem: že si vkladal do gazdovstva, to ti verím. Ale si z neho aj žil, čuješ ma? Žil si z neho, užíval si ho, hoci je ešte vždy rodičovské. A ja som doň nenosil, ale som ani neodnášal. A keď som dnes tu, teda takým právom, ako aj ty: dokiaľ otec chcú. Už sa ty prveľmi vystatuješ a nadúvaš, daj pozor, aby ti to nevypálilo naopak...

Pri tomto slove ako keby vo Vendelovej hlave vzbúkla zrazu mocná žiara, len na okamih, no jasná dosť, aby dala ožiť novej myšlienke, aby z ničoho nič vzkriesila obraz, plný zlej predzvesti a hrozby. Strhol sa, chcel sa rozmáchnuť, no sila i hnev mu stačili iba natoľko, aby sa v klepci Jozefových rúk len mykal a krútil, syčiac:

— Vidíš, už sa vyhrážaš! Ty... Myslíš, že neviem? Budeš tu žiť... a napokon sa ti to zapáči, začneš prehovárať otca... a blázón by bol každý, kto by nevzal, keď mu dajú! Tak aj ty. Naoko sa odhŕňaš, hovoríš, že nič nechceš, a naostatok by si... Eh, neboj sa,obre ti ja vidím do žalúdka. A pamäтай: keď to vypáli naopak, tak len vám! Vám všetkým!

Jozefa sa zmocnil hnus. Takto že hovorí brat?

A ako ho držal, kŕčovite zovretého rukami, sotil ho tak prudko pred seba, že sa Vendel ledva udržal na nohách. Potom sa Jozef obrátil a kráčal k humnu. Kráčal však namáhavo, ako človek fažko ranený, ktorý stratil veľa krvi, no aj viery v uzdravenie.

— Čo ti hovoril? — spýtala sa ho Hana. Poznala na ňom na prvý pohľad, že je čímsi zronený. Ako keby naň bol padol tieň náhleho rozčarovania. A okrem toho tieňa bola len veľká, neznáma prázdnota, zúfale rozmáchnuté ruky bez opory, nič.

Odpovedal jej bez chuti a vyhýbavou:

— Eh, nič. Neželaj si to vedieť. Ved' ho poznáš... už zasa blaznie.

— Ja som myslela . . .

Potom však ani nedokončila. Vytušila dobre, že da-kedy je najlepším liekom mlčanie. Niekoľko musí človek čakať, kým sa bolesť prežerie až k samému srdcu, aby sa z neho napojila, a len potom odchádzala. Pritom však človek musí byť sám, zápasíť, trpieť a čakať čas okrievania.

A Jozef zápasil, trpel. Vyšiel z humna, vkročil do záhrady; ovanul ho ľahký vietor s korenným pachom od-krytej zeme, s horkastým dychom štiav a miazgy prebu-dených stromov, odkiaľsi zaletel sem zápach čerstvého vápna. Všetko útočilo na jeho zmysly. No myseľ bola otupená a vôľa ho celkom opustila. Keby ho teraz dakto vzal do náručia, dal by sa niesť bez odporu a zveril by sa na cudziu silu. Keby ho dakto položil pod ožívajúcu jabloň, na zelený trávnik s prvými hviezdičkami mochny a krivatca, bol by ležal medzi nimi bez pohnutia tak, ako sa vystierajú tieto blízke skaly po vankúši hviezdnej noci.

Pozrel si svoje ruky — boli to predsa ony, čo nimi držal brata ako v kliešťach, no jednako ich necítil, brat mu ich odfal zlým slovom. A hlava — bola to predsa ona, čo sa v nej rodili zmierlivé slová a odriekanie, no teraz bola už prázdna, podobná cudziemu telesu, ktorého sa nemôže striasať, nedávala nič a stala sa zrazu celkom nepotrebná.

„Keď to vypáli naopak, tak len vám . . . vám všetkým!“ — to bol jediný ohlas búrky, ktorá sa nad ním pred chvíľou rozhrmela a prešla. Odkiaľ sa zrodili tieto slová? Z akého žriedla vyšli, čo je to za odporná chuť, po ktorej sa chce až dáviť? Bol ňou naplnený až po samé hrdlo, preglával sliny a namáhal sa, aby celkom nepodľahol zdrvujúcemu dojmu z bratovho útoku. Nie, v Jozefovi nevzky-pela žlč. Cítil jeho, Vendelovu žlč na svojej tvári, hnus a čerň, ktorou ho oplul, aby mohol kričať: To ty, taký a taký!

„Keď to vypáli naopak, tak len vám . . .“

Usiloval sa nájsť kdesi vo vedomí zarastený chod-

níček k minulosti, ktorá by mu dala pochopiť všetko, nájsť tam kút, kus prostredia, ktoré by mu dovolili prispôsobiť sa a odhaliť zmysel Vendelovej hrozby. S ľútoskou poznal, že už je celkom iný a že jeho život, kypiaci roky a roky v inom prostredí, sformoval sa do nových tvarov. Pohyboval hlavou, srdcom, citom. Aspoň toto vedel si uvedomiť — a v tom okamihu prvý raz sa ho zmocnil krvavý závrat.

A prvý raz, čo sa spýtal sám seba:
Prečo som sa vrátil?
A vôbec — kam som to zašiel?

— — —

Bolo už pred večerom. Jozef zasa chodil po sade, sad oddychoval sladkastými šľavami a vysoké nebo stalo nad dolinkou zo široka rozkročené. Díval sa na mladé štopy. Neboli nijako opatrené. Kde-tu chýbal kôl, u iných zasa privysoký kôl drhol a zráňal jemnú kôru vetiev. Divé omlady, skrížené výhony prekážali jeden druhému — vidieť, nieto gazdu, ktorý by ich zrezal a presvetlil mladé koruny, ktorý by o stromčeky dbal a chránil ich pred rozličnou pliagou. Jozef strhol z jedného stromčeka povrieslo. Videl, bola v ňom všeljaká chrobač. Mal chuť postrhávať všetky, koľko ich len bolo, a spáliť aj s tou škodlivou hávedou, no napokon mávol rukou. Načo sa s niekým žrať, pomyslel si. Predstavoval si jasne Vendela aj starého, ako sedia na Vianoce večer na povrieslach, ako potom po večeri vychádzajú do záhrady a obväzujú nimi stromy, aby dobre zarodili . . .

Jeho zrak preletuje a preplieta sa medzi sadom a potom sadá na ďaleké úbočie, kde už poskočili jačmene a zosiveli mladé ovsy. Horami hučal tajomný hlas a vietor to neboli. Nad západom, priamo v boku vrchu, vajatal plameň miznúceho slnka. Do doliny sa vkradol fialový tieň, riedky a neurčitý, skôr len taký opar, ktorý

ani okom nepostihneš. Nad krajom spal mier tak tuho, ako zabity.

— Čo tu robíš? — prišla Hana za Jozefom. — Len sa tak dívaš?

— Nič nerobím. Dívam sa. Dívam sa tu na tie mladé štupy. Vidíš ... rastú si ako chcú. Samy od seba. A bolo by treba očistiť ich, prerezat, opatriť, vtedy by ešte len čosi ukázali.

— Tak to urob. Rozumieš sa tomu?

— Teraz je už neskoro. To sa robí koncom zimy, tak asi. A na to nemajú ľudia čas, kdeže, v zime! — a pritom sa posmešne zaškeril. — V zime sa musí odpočívať, na besedu chodiť. A od jari do jesene je zasa iná robota. Strom? ... ved' si sám rastie! A pánboh dá, že aj obrodí!

Hana by sa bola aj zasmiala, ale si spomenula, že vlastne hľadala Jozefa z celkom inej príčiny. Tvár jej zrazu zvážnela, naklonila sa k nemu a povedala skoro šepmo:

— Počul si ako je s Bertinkou?

— A čo je? — vyskočilo z Jozefa s prekvapením.

— Narieka, chúda. Hlavička sa jej ide rozskočiť. A chvíľami aj fantazíruje.

— A robili s ňou už niečo?

Hana mávla rukou. Jej zrak bol zastretý aj obavami aj pohŕdaním.

— Čo by s ňou robili? Nič nerobili! To je strašné ... ako keby to ani ich decko nebolo. Také choroby vraj na deti chodia, povedala Tereza. A mama zas hovorili: „Keď boh dá, vyzdravie, a keď nie, čo môžeme robiť proti božej vôle?“ A tak sa musí dieťa trápiť ...

— O doktorovi nevraveli nič?

Vedel, že sa pýta zbytočne. Či neboli z nich? Či nie vie, že sa tu smrť ľudí prijíma tak prirodzene ako žltnutie starej trávy, usychanie neošetreného štenu? Či už zabudol, že sem skôr nájde cestu veterinár ako lekár a že

cena ľudského života je veľmi presne a veľmi nízko vy-medzená?

— O doktorovi? Nič. Ráno tu boli akési baby.

— Teda baby ...

— Veru baby. Človeku sa ani veriť nechce, že je možné niečo podobné. Vieš, čo radili?

— Nie. Neviem. Hádam ... konský moč s vajcom, nie? Alebo spálil hlavu čiernej mačky ...

— Jedna hovorila: „Musíte roztlčť zelenú žabu a potom tým natrite dievčaťu sluchy a čelo. Vidíte ... kričí, že ju hlava bolí! A to vždy pomôže ... ako že je boh nado mnou!“ Takto im radila, predstav si to!

— Ved' som vedel, — vraví Jozef viac pre seba.

— A druhá zas povedala: „Hlava sem, hlava tam, ved' sa jej nerozskočí, ľudia boží ... ale horúčka! Nevidíte, akú má to dievča horúčku? Treba by bolo dať jej zjesť srdce živej šfuky a šfuku hodíť do vody!“ No kdeže vziať šfuku, k Váhu je ďaleko. A tak potom radila Vendelovi, aby zhodil lastovičie hniezdo, rozbil ho v dažďovej vode, a to aby Bertine prikladali ... Povedz, počul si kedy niečo také? Mne až mráz bežal po chrbte. A povedala som im: Preboha, ľudia, a načo by bol doktor?

— Na to nemajú peňazí, však!? — vravel Jozef s posmeškom.

Hana ho predbehávala odpoveďou:

— Vidíš, ved' ich ty poznáš. Vraj: „A kde máme vziať na doktora?“ Práve takto to Tereza povedala. Sám otecko jej povedali: Ked' na to príde, však ty nájdeš ... možno, že naozaj už aj doktora treba. Lež oni nič. A Vendel, hľa, aký je: naslopať sa vie, to hej, a svoje vlastné dieťa bude hádam liečiť lastovičím hniezdom. To je strašné, Jozef, to je strašné!

Prichodil večer. Prvá hviezda nad horami sa za-chvela, ako keby ju mrazilo.

Z chalupy vybehol Jurko a priplichtil sa k mami-nej sukni.

— Elenka spí? — spýtala sa ho mama.

— Hej, stará mama sú pri nej.

Potom vystrel ruky dohora. Mať sa k nemu sklonila.

— Čo chceš? No?

— Mama ... a Bertina neumrie, však nie?

Bolo mu jej ľúto. Lúto aj preto, že sa vtedy tak pohnevali. Teraz by k nej išiel, postál by pri nej a pozeral. Možno, že by sa aj dačo spýtal, alebo by ju pozval do hry. Lež aj on dobre pochopil, že s Bertinou sa deje čosi veľmi vážne. Vie, keby pri nej dlho stál, pozeral a hovoril, Bertina by o tom skoro ani nevedela, lebo je spaľovaná horúčkami, zmorená bolestným kašľom a už ani poriadne kričať nevie. Len tak stane v ťažkých mrákkotách.

Mať mu spočiatku ani neodpovedala, len ho tesnejšie pritisla k sebe, ako keby všetka tá hrôza a strach, čo na ňu teraz padali, týkala sa Jurka.

— Povedz, neumrie? — dožadoval sa odpovede.

— Prečo by mala umrieť? Je chorá. Veď i ty si bol už chorý a vyzdravel si. Pamätáš sa?

— Hej. Pán doktor mi vtedy dávali takú vodku, však? A mama ... prečo k Bertine neprídu pán doktor? On nechodí ku všetkým deťom, keď sú choré?

Od skál trocha chladnejšie zafučalo. Všetkými zatriaslo.

— Hu, zima! — povedal otec a zadupal nohami.

Mať to využila:

— Poďme do izby! Ozaj sa ochladilo.

Bola rada, že sa tak vymkla zo siete nekonečných Jurkových otázok.

Ešte ten večer, keď sa ukladali spať a krčili sa pod perinami, lebo cez škáry humna tisla sa zima, spomenula Jozefovi:

— Mal by si ich hádam zajtra prehovoriť, aby išli k lekárovi.

— Hádam po lekára. Bertinu k nemu vozíť nemôžu, keď je tak zle ...

No bolo to všetko márne.

— Ešte do zajtra dočkáme, — povedali ráno. Miesto toho čakali tri dni. Len vtedy, keď videli, že je už Bertina bez vlády a keď sa Jozef bratovi vyhrážal, že dievča sám vezme do mesta a jeho oznámi, Vendel s Terezou zabalili dievčatko do perinky a včasráno vybrali sa s ním z domu.

Vrátili sa neskoro v noci.

Na druhý deň s nikým neprehovorili poriadneho slova. Boli zamíkli a zronení a zdalo sa, že len teraz začali si uvedomovať rázcestie, na ktorom Bertina stojí. Zmocnila sa ich zrazu úzkosť. Tou troškou vedomia, ktoré v sebe mali, vzpínali sa k teplu, svetlu, záchrane, životu — no súčasne cítili, že sa so svojou vôľou pomaly a neodvratne prepadajú, že im oslabli ruky a z nich vypadúva to, čo si len pri strate začínajú oceňovať.

A Bertine, s ktorou chodili bohviekade, bolo teraz ešte horšie. Morili ju záchvaty kašľa, pri ktorých vždy až osinela, a jednu chvíľu vbehla do izby Haviarka, spínajúc ruky a kričiac:

— Ľudia boží... ved' ju vred tají! Kŕče ju celú skrútili! Aj ju hádže!

Vtedy Tereza bez slova, zúfale zalomila rukami...

Mať potom v ústraní povedala Vendelovi:

— Dievča sa muselo čohosi veľmi naťakať. Hádam videlo niekedy tetku, ako ňou hodilo o zem. Nevieš o tom? Aj tú vred tají.

Skutočne, Terezina sestra trpela epilepsiou. Vendel len teraz sa rozpomínal, ako ju raz videl, zachvátenú kŕčmi, so zrakom vyciveným do práz dna a so zaťatými pästami, bijúcimi o zem...

— Že by to bolo v rodine...?

Prestal uvažovať. Horúčky, kašeľ, zápal plúc — to všetko v tom okamihu zaniklo a zostal len strach z možného nešťastia, ktoré by Bertinu ohrozovalo po celý život, obmedzovalo schopnosť do roboty, znemožňovalo vydaj... ach, čo všetko si Vendel uvedomil v tomto okamihu!

Skočil cez záhradu a z dediny von, ku škole.

Svetila sa, biela, na slnku ako kus snehu, ako hárok papiera, pohodeného na zelenej stráni.

Učiteľ zohol práve konárik mladej višne, díval sa, že z naliatych pukov dnes-zajtra vyskočí hebučký kvet, a v očiach zasklených okuliarmi, zaplápolala tichá radosť. A keď potom pokročil ďalej, aby si pozrel kríčky ruží, vyháňajúcich ružové pupence, vbehol za ním do záhrady Vendel Haviar.

— Pochválen...

— Dobrý deň. Vitajte, Vendel! Čože mi nesiete?

Vendel bol zadýchčaný, nevedel chytrou, ako by vyslovil svoju žiadosť; neočakávaný strach z nešťastia, ktoré čakalo v ktoromsi kúte ich chalupy, či v jeho srdci, podviazal mu jazyk.

Učiteľ naň pozrel a hneď zbadal, že tu bude treba pomôcť, ako keď berieme decko na ruky a prenášame ho cez potok bez lávky. Hľa, i Vendel tak: pribehol, a teraz nevie, ako preskočiť najhoršie miesto...

— Stalo sa niečo? — pýta sa ticho učiteľ, a po jeho sedivej tvári, od očí až k prekvitajúcej briadke, preletel ľahučký tieň. — Čo je? ... Počul som, že je vám Bertinka chorá. Po čo ste prišli?

Vendel ešte raz pozrel na učiteľa trocha spýtavo a ešte viac s obavami, a potom, ako prechytával dych, z neho vyskočilo:

— Pán správca, či by ste nemali... niečo vystreliť!

Učiteľ Vendela vôbec neporozumel.

— Vystreliť? Ako? Neviem, čo myslíte.

— Či by ste... mohli streliť do studničky!

A zasa tie vyplášené oči, zas ten zúfalý a neistý poľad, zas ten pocit, ako keby sa pod ním rozstupovala zem, a nikde kríčka ani trávičky, o ktorú by sa mohol zachytiť.

Učiteľ sňal okuliare, začal ich čistiť. Azda sa nazdával, že sú hmlisté a že v skutočnosti pred ním stojí niekto celkom iný ako mladý Haviar, azda je to... ktosi s po-

mýleným rozumom a pustým vnútom. No jednako nevyčkal, kým ich očistí, nezdržal sa a skoro skríkol:

— Strelí do studničky? Človeče! ... A načo?

— Bertinu okúpať! Držia ju kŕče. Prosím vás ... — a skoro zopäl ruky.

— Vy myslíte, že jej to môže pomôcť?

— Isteže! Vy tomu, pán správca, nebudeste veriť ... no môjho brata kedysi vraj len to zachránilo pred istou smrťou. Tiež ho chytili akési tuhé kŕče, keď bol ako decko, ani vravieť, ani nič nemohol. Horár (vtedy tieto naše hory boli ešte panské) strelil vraj do studničky a naši v nej brata okúpali ... Od tých čias je zdravý. Možno, že ste ho aj videli, nedávno sa vrátil.

— Počul som ... No teraz vám, Vendel, poviem zasa ja toto: možno, že váš brat vtedy naozaj potreboval práve len okúpať ... a vy si myslíte, že to tá streľba. Nemám pušku. Ani revolver nemám ... A keby som aj mal ... Vedť to dá zdravý rozum, pozrite: strelí sa do studničky, voda zabuble, vystrekne, bahno ju zakalí — a za chvíľku bude taká, ako bola. Vy len tomu veríte, kde šípite nejaké čary. U doktora ste už boli?

Do Vendela ako keby sekeru zaťal — pobledol a neodpovedal.

Eh, každý len s tým doktorom! Všetci hľadajú akúsi zádrapku, a aby sami nemuseli pomôcť, odkazujú na doktora. A či on s Terezou nerobil to aj ono, a nešli naostatok aj k doktorovi? Lenže sa im vtedy cesta akosi zvrtla pod nohami — a k doktorovi nedošli.

Vendel — ako keby to teraz bolo — vidí: idú s Terezou k mestu, a tu ich postretnú akési tetky. „Kdeže idete? Dieťa je vám hádam choré?“ Slovo dalo slovo, a tetky poradili: „Čože vy tam budete doktorovi pchať groše! Máte ich vari veľa? Toľ — choďte k Váhu na prievoz, a hen: pod Makytu! Tam je vám už najlepší lekár, stará Srnkuľa. To je hádam už najchýrnejšia bohyňa. A decko bude za deň za dva behať ako pudivietor!“

To rozhodlo. Išli. Baba-bohyňa podkiadzala Bertinu

zelinkami, mrmlala nad ňou, zarieka vala a potom ich pol slala domov: „Keď toto nepomôže, tak už bude božia,“ — povedala, aby sa im ľahšie išlo naspäť.

— Išli sme k doktorovi, — odpovedá potom váhavo na učiteľovu otázku, — ale sme . . .

— A čo? Čo ste . . .?

— Nedošli sme. Na ceste nám poradili chýrnu bohyňu, nuž tak sme išli k nej. Keď už tá nepomôže, tak neviem . . . — To ako keby opakoval jej vlastné slová.

Učiteľom až zatriaslo a prebehol po ňom mráz.

— Kde? Pri akej bohyni ste boli?

— Pod Makytou.

— Pod Makytou! S chorým deckom ste sa trepali pod Makytu! A ved' Bertina má zápal plúc . . . podľa toho, čo som počul. Ľudia boží, máte rozum? Namiesto aby ste k nej boli dávno povolali lekára, vyvlečiete ju rozhorúčenú z posteľe a ta s ňou! Pod Makytu! K akejsi čarodejnici, k bosorke! A pomohla? Nuž povedzte . . . pomohla?

Vendel sa prepadá do zúfalstva a mlčí.

Bože môj, ved' oni pre to decko vykonali, čo mohli! A či ju nemajú radi? Či sa k nej kedy zle zachovali? Najlepšie kúsky jej pri stole dávali, aj toť, práve nedávno nové šaty kúpili, aby bola pekná, najpeknnejšia medzi ostatnými deťmi, modliť sa ju naučili, hoci je ešte len ani hrášok . . . všetko, čo mohli! Či môže niekomu prísť na um, že by ju zanedbali? Ved' Vendel si ani nevie predstaviť, že by mohol stratiť to šikovné, vrtké dievčatko s veľkými očami, ktorého bol vždy plný dom, túto Bertinku, ktorá sa teraz práve toľko tešila, že bude pásf húsky . . .

— Vidíte, nepomohla, — hovorí učiteľ ďalej a v tomto okamihu zlej predtuchy, ktorá priamo podľala Vendelovo naplašené srdce, musel premáhať svoj hlas, aby neznel natol'ko tvrdo. — Darmo čo z vás peniaze vytiahla. Akiste dievča podkadila, čosi zabľabotala . . . a dosť. A na to ste vy museli choré dieťa vláčiť potokmi

a grapami kdesi pod Makytu! Veď ste mu ublížili... a teraz zasa zháňate akési sprosté, babské čary. Eh!

Vendel pozrel naňho spod obýv, a hoci ani len slovo nevyšlo z jeho úst, učiteľ mu z očí vyčítal, že sa vrátil k svojej prosbe. Veď áno, posledná záchrana! Posledná záchrana, rokmi vyskúšaná, tajomná múdrost báb, hôr, vody a zeme, duch, bývajúci v starých pňoch na slnečných rúbaniskách alebo vo vlhkých skalných škárach, tajomstvo, ktoré býva desaťročia zahalené rúškom ľudského zabúdania a zrazu sa odkrýva, zjavuje a pomáha v najťažších chvíľach... Ach, čože ľudia vedia! Veď človek je len prášok, kdeže by stačil pochopiť všetky pravdy a tajomstvá okolo seba, kdeže by mohol obsiahnuť všetky zázraky, ktorými oplýva zem, vzduch a voda...!

Skoro sa už hneval, že išiel k tomuto učiteľovi, čo nechce veriť. Mohol radšej hned' bežať pod Kýčerku k hájnikovi.

— Tak teda...

— Nemám. Nič také nemám, — podchytil učiteľ jeho poslednú otázku. — Ani pušku, ani revolver. A radím vám: chodťte čím chytrejšie po doktora!

Vendel už túto radu nevypočul. Obrátil sa a bežal od školy priamo popod vrch, chcel prebehnúť vysoké sedlo a pustiť sa k susednej doline, kde v úbočí Kýčerky býval hájnik.

Len teraz, keď bežal zadýchčaný do vrchu, uvedomil si, ako mu hlava treští, ako ho z ničoho nič sily opúšťajú a že má srdce v akýchsi kliešťach. Krv bije mu v slucháčach, bije a zvoní to ako kladivo na nákove... a zrazu sa mu zdá, že to vôbec nie je zvuk ocele, no že je to hlások, celkom tenulinký hlások Bertinky, ktorá chodí po záhrade, spieva si na jednej strunke ako komár, pasie husi, šibe víbovým prútikom vlažný vzduch a volá: „Na, húška, na! Liba-liba-liba...!“ No hlások je vždy tenší a tenší, už znie len z veľkej diaľky — a napokon celkom zaniká.

Vybehol k sedlu medzi dvoma vrchmi. Obrátil sa a pozrel dolu k dedine, zrak sklizol po škridle novej stre-

chy a spadol do dvora. Ktosi chodí po dvore, no je to ďaleko, nikoho nerozoznáva. Ani sa neusiluje, i tak je ušťvaný a bez sín, keby aj videl, nepochopil by. Jediné, čo v ňom jasne pracuje, je vedomie, že tamto hľa — pod tou škridlovou strechou v tmavom pitvore leží jeho dievčatko, ktoré horúčky už skoro celkom spálili a kašeľ zdusil ... dievčatko, ktoré sa ani nebudí a leží v mrákotách, prerušovaných len návalom kašla a kŕčovými záchvatmi.

Uvedomil si to a chcel sa pustiť k doline. No v tom okamihu, ako tak stál na sviežom pasienku s podlomenými kolenami, zrazu ním prebehol strašný, pálčivý oheň. Bol to skôr opačný blesk, vyšľahnuvší zo samého srdca zeme, prebehnuvší po korenoch jeho zmeravených nôh, čo vrástli až k žeravému zemskému vnútru, a potom sa nad ním vybil hromovou ranou: z dediny sa ozval umieráčik.

Jeho hlas motal sa za chvíľu medzi chalupami, vešal sa na čierne slivky po medziach, preskočil potok a len potom vybehol k zelenému sedlu, kde inokedy počuť iba zvadu sýkoriek a krik ďatľov.

Vendela čosi samo zložilo na zem. Ako keby ho boli podťali — zlomil sa na niekoľko kusov, hlava mu padla do dlaní, kŕč mykol dva-tri razy jeho ramenami a len potom mu vyhŕkli slzy z očí.

— Bože môj, bože môj ...! — šepkal medzi jednotlivými výkrikmi umieráčika, — ach, dieťa moje ... Bože môj ...!

Celý svet sa prevrátil, obloha sa nachýlila, oblaky z nej skĺzli ako čiapka z lysej hlavy. Nebolo nič — všetko sa kdesi prepadlo do strašnej tmy, jediná istota, ktorá na svete a vo vedomí zostala, bolo srdce. Metalo sa v ňom, stisnuté neznámou bolesťou, bilo mocnými ranami do rebier a zdalo sa, že i tie povolujú, rozstupujú sa, a vtedy že srdce vyletí a rozpukne sa na tisíc kúskov. Nebude nikoho, kto by ich znova pozbieran a zložil — a on bude žiť a chodiť prázdny, hluchý, bez citu, ako strúchnivený peň, ktorému vyhnila duša ...

Ani nevie, ako sa pozbieran a vstal.

Hľa — tamto dolu pod Kýčerkou býva hájnik, má pušku a pozná studničky v horách. No Vendel sa obracia, poberá sa v opačnú stranu a scházda zasa k dedine. Necíti nič, nohy sa len tak nevdojak odlepujú od zeme a jedna o druhej nevie, hlava je zababušená do bolesti a vedomie zastreté strachom.

Vkradol sa do dvora ako cudzí pes. Postretol mamu, vyšla z maštale; na šatke sa jej zachytil kus slamy. Zastal pred ňou, preglgol slinu a pozerajúc k zemi, povedal tíško:

— Tak už je ... koniec.

Mala to byť otázka, no znela ako odpoved'.

— Koniec ... Počul si umieráčik? Ba veru, už je na pravde božej. Ved' sa dosť natrápila, kým umrela. Skoro celý mesiac ...

Vendel sa vzpriamil a pozrel prenikavo na matku:

— Čo? Mesiac? O kom to hovoríte?

— Nuž, o starej Mičkovej. Už jej páňboh pomohol, chuderke ...

Bol jedným skokom pri Bertine v pitvore. Teda ešte žije, ešte dýcha! Ešte aj vyzdravie, bude zasa behať, hrať sa a spievať! Bude pásť husi ...

Keby sa chcela len hláskom, celkom tenulinkým hlás-
kom ozvať, otvoriť svoje veľké múdre oči a pozrieť na
otca — vyskočil by od radosti až po nebesá, aby sa tomu
smiala. Vzal by ju na ruky, natrhal kvetov a ...

V podvečer, keď sa ľudia vracali z poľa domov,
v očiach plno slnka, a keď husiarky s venčekmi zlatého
záružlia na hlavách hnali husi od potoka, ozval sa umie-
ráčik druhý raz.

To vtedy umrela Bertina Haviarovie ...

— — —

Holý cintorín, na ktorom okolo kríža navrelo len pári
hrobov, lebo bol nový, cintorín bez jediného kríčka
a stromčeka, hmýril sa ľuďmi. Spustili jednoduchú, doma
zbitú truhlu s babkou Mičkovou do jamy, medzi žltú

hlinu a skaly. Nevesta zaplakala, syn sklonil hlavu a dcéra skríkla:

— Ach, mamka moja dobrá . . . tak ste sa vždy toho kamenia báli . . . a už vás doňho uložili . . . !

Pohrební speváci dokončili svoju pieseň. Kňaz sa ti-chučko a rýchle pomodlil, prežehnal sa a ponáhľal sa k ceste. Čakal ho tam voz. Aj speváci sa poberali nazad k dedine.

— Všetci sa rozutečú, — povedala ľútostivo ktorási babka.

— Ved’ vieš, že je im náhlo. Dva pohreby naraz . . . To sa tak často netriafa.

— Nuž ale . . . kto by si to mohol len pomyslieť? Taká smrť!

Naozaj, stará Mičková skončila čudnou smrťou. Obánila sa a popálila. Ležala na peci a zachcelo sa jej vody. Podávali jej vodu a ako po nej načiahla ruku a nachýlila sa, prevážila sa a hlavou rovno do varenca. Rukami padla na žeravý sporák. Liečili ju, obkladali a mastili celý mesiac. Za celý ten mesiac, plný strašných bolestí, okrem úpenia a vzdychov nepočuli od nej jediného slova. Tak i odišla . . .

Preto si hádam starý Chovan tak hlasno odkašlal, aby jeho reč znala jasne, keď v mene nebohej Mičkovej všetkých odpytoval:

„Snadný a ľahký príklad nám zanechal prvý otec Dobiáš, keď povedal synu svému: Syn môj, keď vidíš lačného, nakŕm jeho. Syn môj, keď vidíš žíznivého, napoj jeho. Syn môj, keď vidíš mŕtve telo, zanechaj své práce a sprevádzaj ho do zeme matky . . .“

Chvíľu čakal, pozrel sa do jamy, na žltú hlinu a hrubé skálne tejto skúpej matky zeme; jeho zrak prebehol po schýlených hlavách ľudí . . . Koľko ráz počuli už z jeho úst tieto slová, vyvreté z ľudí i biblie a zliate do nepremenlivej formy, ktorá sa dedila z pokolenia na pokolenie so starými huňami i truhlicami! A koľkokrát ho už pýtali, aby niektorého z nich, ktorý by sa mu videl hoden, urobil

dedičom dojemnej úlohy odpytovača a aby ho naučil túto formulu, čo utvrdzuje mier medzi dvoma svetmi! No starý Chovan, hoci sa už len tak triasol a tratil ako para v úbočí čierneho vrchu, nechcel o tom ešte ani počuť. A bez neho nikto by nevedel sám zo seba vykutať niečo tak krásne, blízke, a predsa vznešené, čo by sa dobralo až k samému srdcu, ako to vedel teraz len on:

„Lebo zo zeme matky sme vytiahli a do zeme matky sme stiahli. Tak sa trasie telo za zemú, ako ryba za vodú. Tak táto istá naša priateľka-suseda obývala v tejto obci šesťdesiatosem rokov. Nebola ona taká, aby nerozhnevala brata, švagra, kmotra alebo aj iných priateľov, tak by sa jej bolo treba od tých hnevlíkov odobrať. Ale ona nemôže pre tú istú príčinu a pre tú ukrutnú smrť. Lebo jej zaviazala oči k videniu, ústa k mluveniu, uši k slyšaniu. Tak sa ona nemohla od tých hnevlíkov odobrať. Ale ja, ešte tu na jej mieste živý, pre boha a pre Matku božiu vás prosím, od najstaršieho stavu do najmladšieho. Odpušťte jej všetci, čo vás kedy rozhnevala . . .“

Vietor vyskočil zo skál, zaprel sa do skloneného zástupu a odtrhol mu priamo od úst pári zmierlivých slov, čo zazneli chórom:

— Nech jej pánbom odpúšťa a dá jej slávu večnému a radosť nebeskú . . .

Nový nápor vetra ich schytil a vyniesol z ohrady cintorína na cestu. Ponáhľali sa do Haviarovho dvora. Lebo hľa — povyše kríža, práve taký žltý a skalnatý, je otvorený hrob pre malú Bertinku . . .

Ked' sa všetci zhromaždili na Haviarovom dvore, ozvali sa z izby duté rany. To pribíjali vrchnák na rakvičku. Vzápäť ozval sa pláč, lomoz ľudských hlasov, kroky.

— Chytro sa! Všetci už čakajú!

Do toho zasa zúfalá kvíľba:

— Ach, dieťa moje sladké! Prečo ty nás len opúšťaš . . . Dieťatko moje jediné . . . Bertinočka . . . !

Izba bola plná ľudí. Dusný vzduch sa prevaľoval vo

veľkých chumáčoch. Hana stála v kúte a vnímala všetko len polovicu zmyslov. „Ach, chúďatko nebohé,“ — počula vedľa seba fikať starú Haviarku, — „nebolo jej už nijakej pomoci!“ Cítila, že sa jej čosi tisne do hrdla. No neboli to pláč. Dusilo ju to — a srdce, zdá sa jej, preskakuje. Jurko sa pritisol k nej, tichý a bez slova, len s očami dokorán otvorenými. Bol stiesnený nezvyčajným divadlom, a predsa zas vábený všetkým, čo videl prvý raz. Pozeral na strýkove opuchnuté oči, badal jeho tupú bezvládnosť, hltal výkriky tetky, hrmot, chvat, oddával sa neobyčajnej chvíli ako zaujímavému snu. Prebudil sa z neho spola iba vtedy, keď mu starý Haviar vtišol do ruky rozžatú sviecu. Len teraz zbadal, že všetci majú sviece. Ich tichý plameň vniesol zrazu do izby kus pokoja a mlčania.

— Nuž podme! Treba ísť!

Tereza sa nemohla od rakvičky odtrhnúť. Vzpínať za ňou ruky, hneď pokročila a hneď zasa klesala a sadala k zemi, hromádka zúfalstva a bolestí, kričiac:

— Dieťatko moje sladké . . . ! Tak sme sa oň starali . . . a ono nás teraz opúšťa . . . ach, bože môj, ved' mi ho neberete . . . !

A bežala za rakvičkou. Pred prahom sa však zosypala do kôpky. Bolest jej skrivila tvár. Zavzdychala a podchytila si svoj požehnaný život. Haviarka aj Hana k nej priskočili a pomohli jej na nohy.

— Nemôžeš ísť, — dohovára jej Haviarka, — nedosla by si, vidíš . . . Položíme ťa do posteľe . . . zostanem pri tebe.

Na dvore zaznel farárov hlas. Spev pohrebných spevákov, ľahavý a zlievajúci sa v lomozný prúd, roztekal sa medzi chalupami, prevliekal sa úzkymi cestami, liezol ponad haluznaté ploty záhrad a potom mizol, tratil sa v zelenej kotlinе. Kostolník prisypal kadidlo — vôňa s čímsi vzdialeným, takým vzdialeným ako nepoznané svety, zrazu upovedomila ľudí, že stoja na ostrom hrebeni dvoch svahov, kde sa stýkajú život a smrť. Tu si podávajú ruky. A je v tom jednota, jasná a hmatateľná, tak ako

prirodzené a nestrašné býva často ich vedomie, že zemi, ktorá ich živí, raz všetko prinavrátia.

Zatiaľ knaz na dvore skončil svoj obrad. Nastalo na okamih ticho. Bolo len počuť, ako starý organista udal svojim spevákom tón. Robil to vážne, zopakoval ešte raz, lebo, hľa, — teraz nadchádza chvíľa najdojemnejšia, rozlúčka nebohej Bertinky s rodičovským domom; chvíľa kvíľby a plaču, chvíľa, keď organistova pieseň zarezáva sa najhlbšie do rozbolených sŕdc ...

— Dieťatko moje ... sladké ... jediné ...

Tereza sa len zázrakom drží na nohách, sviecu má sklonenú a z nej odkvapkáva biely vosk ako slzy, ktorých sa jej už nedostáva.

*Už sa od vás odlučujem,
tatičku môj predrahý,
za všetko ja vám ďakujem,
že ste ma tak chovali.*

Len teraz sa vo Vendelovi uvoľnilo podivné napätie, ktoré mu dosiaľ nedovoľovalo plakať. Nepremáhal sa, naopak, celkom sa podvolil hroznej bolesti a tá ho prípravila o všetku silu, zmocnila sa ho a naplnila kŕčovitým plačom.

Je koniec, koniec. A toto vedomie prebudilo v ňom zrazu túžbu, aby mohol pristúpiť k rakvičke, sňať vrchnák a pozrieť ešte jeden jediný raz na svoju Bertinku, pre ktorú urobil všetko, čo vedel a mohol — predsa ju nezachránil. Chcel by otvoriť len na okamih jej vpadnuté očká, aby sa presvedčil, že je v nich, sklených a mŕtvych, pokoj a mier a nijaká výčitka ...

Dojatie vsiaklo do celého zástupu; len zopár šarvančov, bosých a zafúlaných od ucha k uchu, škriepilo sa o čosi pri plote. Ozýval sa vzlykot žien a detí, chlapom sa zadržované slzy premáčali až k srdcu. A Tereza už len zavýjala ...

*Aj vám za všetko ďakujem,
moja milá mamička,
od všetkých sa odlučujem,
hoc som ešte maličká.*

*Zbohom, moji rodičovia,
zbohom, celá rodina,
zbohom, moje kamarátky,
prišla moja hodina . . .*

Pohrebný sprievod sa potom pohol. Na okamih vznikla trma-vrma, pridusené výkriky a prebehávanie z miesta na miesto. Len vtedy, keď sa kdesi napredku zakolembal jednoduchý kríž, začali sa usporadovať do chvanných radov.

— Dieťatko moje sladké . . . ! Ved' mi ho neberete! . . .

A Tereza sa prehla v krížoch, zalomila rukami, ktoré sa jej potom rozmávali nad hlavou a opísali kruh. V očiach tmu, v hlate pusto, v plnom živote bolesti, — takto ju spola odniesli, spola odvliekli do domu. Potom hned' zavolali babicu.

Dvor ostal celkom prázdnny.

Na cintoríne odbavovali pohreb už veľmi krátko. Ani starý Chovan sa neozval — ved' dieľa nemôže mať nijakých hnevníkov, a len ten, kto na tomto svete, v tejto biednej a zavretej dolinke vypil svoju horkú čašu až do dna, „trasie sa za zemou ako ryba za vodou“.

Ozvali sa duté údery. Na Bertininu rakvičku sypali hrudy. Kňaz so spevákmi odišiel. Ľudia sa porozchodili po cintoríne, kde-tu prikľakli k známemu hrobu, baby sa zoskupili pod krížom.

Len teraz si Vendel spomenul, že treba pozvať susedov na pohrebnú hostinu — teraz, keď sa už rozchádzajú. Rozbehol sa od otvoreného hrobu, potom zastal, rozhľiahol sa po roztratených skupinkách a nesmelo, neurčitým hlasom pozýval:

— A prosím vás, susedia... neobídte nás! Zájdite na kar... Trošku tento... vypíť.

A keď už bol v ceste, nevrátil sa, len sa obrátil k Berzinmu hrobu, ktorý hrobári začali práve zasýpať, prikľakol na jedno koleno, prezehnal sa a pobral sa domov. Išiel mŕkvky, ako bez ducha.

Zrazu mu prišlo na um, že neboli posledný, ktorý opustil hrob. Zostala pri ňom bratova rodina, ako keby sa ich tá vec týkala viac ako jeho. Zostali tam — a zajtra môžu hrobári po dedine rozprávať, že utiekol z cintorína samý prvý... Striasol sa, ako keby sa chcel zbaviť červíka, ktorý v ňom začal vŕtať novú chodbičku nespokojnosti. Dosiaľ si to jasne neuvedomoval. Bol príliš v zajatí posledného úderu, prehltnutej bolesti a pocitu straty. No tento nezvyčajný stav, celková vykoľajenosť a porušenie rovnováhy — to všetko bolo ako teplý hnoj, na ktorom bujnie jedovatá burina.

Hľa — Jozef je teraz doma na gazdovstve so ženou a dvoma deťmi. A on ostal s Terezou sám... Ku komu sa bude obracať rodičovská láska, na koho sa budú starí dívať s pýchou a nádejami? Či môže byť pravda všetko, čím sa mu brat minule zaprisahal, je možné, že by sa zriekal nárokov a práv? Nemohol tomu veriť, bolo to proti jeho rozumu, nad dosah jeho chápania.

Nuž ale... veď niet vlastne nijakých práv, hoci by boli aj nároky!

Zdalo sa mu, že sa dokonca rozkríkol a že vyslovil svoju myšlienku príliš hlasno. Nebola to pravda — to mu len v hlave tak hučalo, ako tvrdo kráčal a zoširoka rozhadzoval rukami.

Veď nikto z nich nemá nijaké práva — všetko je v rukách otca! A otec nemôže prehliadať, že Vendel s Terezou drhnú už toľké roky na gazdovstve, že opravili dom a priniesli zo sveta akýsi groš. A ešte ho zveľadia, bohvie, že ho zveľadia... Ale len pre seba! A možno, že kedysi vystavajú aj nový dom!

Bol schopný kričať to na celý svet.

Ale keď prišiel k domu, tiahol sa cez dvor, podobný cudziemu psovi, ako vtedy, keď ho zdrvil nárek umieráčika; a miesto, kde predtým vyniesli a položili na máry Bertinu v rakvičke, obišiel ticho veľkým oblúkom . . .

Jozef s Hanou a Jurkom sa pohli domov, keď už dávno odišli aj hrobári.

Ked' prišli do dvora, z otvorených oblokov padali im už k nohám balvany podnapitých hlasov. Zvali ich dnu, no Hana nemala chuť a bežala k malej Elenke. Prv kým došla k humnu, počula, ako sa z pitvora chalupy ozýva zúfalý, pudový detský plač.

Vzápäť vyšla na prah Haviarka a zvestovala:

— Chvalabohu, je to syn!

— — —

Tereza by bola najradšej hned' na druhý deň ráno vstala. Škrelo ju teraz, že už najmenej týždeň všetko sa robí bez jej účasti. Kedykoľvek sa poberala do roboty, obstúpili ju a nedovolili jej ani na pole ísť, ani kravy obslúžiť, ani prascom navariť — nič.

— Ved' sa ty trocha šanuj, — povedala jej raz Hana, — lebo zle obídeš.

Ona všetko len tak po pánsky. Môže byť, že mesiac pred narodením Jurka nerobila nič, aby si neublížila. Jozef, hovoria, zarábal vtedy dosť — a ona mohla ležať. No Tereza nie tak. Bertinu priniesla na svet na poli, keď sa najlepšie rozhoreli žatvy. A toto malé chlapča, čo teraz vedľa nej leží povité a spí, len-len že sa nenarodilo na cintoríne. Veru, nie je ona taká háklivá ako paničky z mesta. Ako táto . . . švagríná.

— Neboj sa, zaobídeme sa bez tvojej pomoci, — prehovárala ju Haviarka. — Oddýchni si trochu, dosť si toho mala za posledné dni . . .

A tak Tereza leží. Leží, no ako na žeravom sporáku. A len má strach, aby sa Vendel dakde neokúňal, aby bol zavše medzi nimi a počul všetko, čo sa medzi nimi hovorí.

Aby mohol zasiahnuť, keby sa Jozef akosi veľmi mal okolo otca, keby Hana pochlebovala materi a keby vôbec čosi priháralo...

Hana prišla variť obed neobyčajne skoro. Prišla zvesela, s rozosmiatou tvárou, vo vlasoch dosiaľ plno slnka. Len čo sa chvíľu kutila v izbe a zvonila riadom, počula z pitvora šuchot. Vbehla ta.

— Ved' sa ty neustávaj, Tereza, neboj sa, dobre ťa zastanem! Lež!

A musela ju skoro nasilu vyvrátiť z nôh a zakryť perinou, lebo práve teraz nemohla ju v izbe potrebovať. Chcela Terezu prekvapíť obedom.

— A čo budeš variť? — aspoň sa spýtala Tereza zoslabnutým hlasom.

— Tebe pripravím tú kuru, čo ti Gašparovie stryná doniesli. A ostatným navarím zemiakov...

Tereza sa s touto odpoveďou uspokojila. Len to ju trápilo, ako ju Hana ubezpečovala, že ju dobre zastane. Ved' to je práve, čoho sa najviac bojí! Zastane ju raz, zastane druhý raz — a už zvykne na úlohu gazdinej, tak ako vtedy, keď sa Vendel vrátil z mesta bez vlády, Jozef schytíl pluh a oral. Deň za dňom sa míňal, Jozefova rodina obrastá domácim perím a starí tak hľadia, ako keby to malo byť vždy tak. A raz si Haviar všetko rozmyslí, povolá ich k sebe a povie: podelím vás! Čo vtedy vykonáš? Ako sa ubrániš? Kde sa dovoláš nepísaného práva?

Tereza by mala ležať, ale sa len tak hádže z boka na bok.

Dieľa sa prebudilo a rozplakalo.

Vzala ho, sadla si v posteli a dala mu piť. Plač stíchl, ozval sa mľaskot ústočiek zaplavených mliekom, tenulinké vzdychanie a vrtošivé zvuky decka, bojujúceho podvedome o celý prsník. Potom zasa ticho, ústočká odpadli od prsníka ako zrelá malina a Tereza sa zvrátila naznak, plná nového šťastia. V tej chvíli zmocnil sa jej pokojný spánok.

Ked' sa prebudila, boli už všetci vo dvore. Dvor bol

ako zlatom poprášený a silný svit slnka prenikal odrazom až sem, do tmy pitvora. Prešla si rukou tvár. Nepomohlo — nemohla sa zbaviť pocitu, že ju má zastretú zlatou pa-vučinkou, ktorá ju šteklí okolo očí a že sa ten menivý závoj zavesil na všetko, čo vidí pred sebou.

Hana vybehlala z izby na dvor, smejúc sa:

— Ste akiste hladní ani vlci. Len či som vám dobre navarila!

Bolo to vlastne po prvý raz, čo tu mala na starosti obed. Tešilo ju, že sa pred nimi môže ukázať v zásterke a s varechou v ruke, že im môže predložiť niečo nezvyčajné a vyčkávať, ako ju pochvália.

Jozef sa na ňu usmieval, Jurko sa rozbehol do izby a kričiac o svojom hrade, sadol si hned' prvý za stôl.

— Ideš si umyť ruky, ty...! Kto vie, v čom si sa papral, akú háved' si mal v rukách. Utekaj! — volala naňho mať. Sklamaný Jurko sa zviezol z lavice a bežal za otcom k potoku.

— Elenka ti hádam pomáhala variť, — povedala Haviarka Hane. — Laťa, aj varechu má v rúčke. Ej, ty malá kuchárka, čože si nám ty navarila, — a sklonila sa nad posteľ, na ktorej Elenka trepala rúčkami aj nôžkami, smejúc sa na starú mamu.

— Pomáhala! To viete, že pomáhala! Čas mi kradla... to ona ešte vie.

Zabrali sa do obedu.

— Čože sa ty odľahuješ? — spýtal sa Haviar, keď Vendel odchádzal s miskou polievky do pitvora. — Prečo neješ s nami za jedným stolom?

— Idem k Tereze... A je tu teplo.

Bola to len výhovorka. Čosi ho medzi nimi dusilo.

— Všeličo tu vonia, — povedal v pitvore žene.

— Vedela by hádam roztancovať za krátky čas všetko, čo človek od huby odtrhol. Načo také hostiny? Vidieť, fahá starým medový motúz popod nos...

— Chcela som vstať a variť, alebo aspoň prizerať sa. Ale mi nedala. Zavše len: si slabá, lež, neboj sa, veď ťa

ja zastanem... A tak som ležala a len mi nosom krútilo. Aké zázraky to tam reku vystrája? Ani sa mi ničoho nechce...

Hana vošla do pitvora a spýtala sa Terezy:

— Povedz, polievka bola dobrá?

No nečakala vlastne ani na odpoveď. Položila jej do rúk druhý tanier — a Tereze sa až dych zastavil.

— Čože je to?

— Nuž... tá kura! Ved' som ti o nej povedala!

— Kura? Toto že je kura?

Zazmietala sa v hneve. Netušila, že sa k nemu naskytne taká vítaná príležitosť. Lež Hana v jej hlase nevystihla ten hnevlivý tón, ešte sa dokonca smiala a povedala:

— Kde je to napísané, že sa mäso musí len variť? Toto hľa — to je kura na smotane.

— A či sme my páni?... akési drahé veci jesť. Mne sa toho ani nechce, to ti poviem rovno do očí. Lebo ked' si pomyslím, koľko to stojí...

— Ved' sa ty upokoj, Tereza! Zbytočne sa rozčuľuješ. Kupovaného tam niet ani zamak, okrem štipky papriky a soli. A ostatné čo je tam? Kúsok masla, troška smotany... To máte predsa doma.

Tereza nemohla od hnevu ani hovoriť. Len z nej vystreklo:

— Pravda, doma! Lež iba dotiaľ, kým sa to neodnesie na trh. Ako keby si to nevedela!... Veru by sme takto dogazdovali...

Hanu ako keby z vedra obliali. Nepohla sa za hodnú chvíľu z miesta — v kútikoch úst začal jej šklbať kŕč, mihalnice dva-tri razy poskočili po zosmutnených očiach a mala sa čo držať, aby sa nerozplakala. Takýto koniec si predsa nezaslúžila...

— Len to zjedz, — povedala potom, premáhajúc sa, — hoci si to ešte nikdy nejedla. Myslím, že ti naostatok zachutí.

A odbehla do izby.

Predložila im tam zemiaky — no zasa to bolo nevidané. Starí až zhíkli, tak ich to prekvapilo.
— Čože je v tom všetko? — pýtala sa Haviarka so záujmom.

Hana sa zasa už usmievala:

— Nič! Ved' je to celkom jednoduché. Pozrite: navarila som zemiakov, tie som pokrájala. Uvarila som tiež päť vajec, aj tie som pokrájala — a teraz som to všetko kládla na vymastenú rajnicu. Raz vrstvu zemiakov, na to zasa vajíčka, a vždy tak. Potom som to trocha piekla.

Hana, šťastlivá, že starí prejavili toľko záujmu, nepočula, ba ani nemohla počuť, ako Tereza v pitvore priamo zjajkla:

— Čuješ? Päť vajec! Päť vajec — a to sa len tak z ničoho nič zhltne! Na moj dušu, vie tá gazdovať!

— Neboj sa, urobíme tomu koniec, — prisvedčoval jej Vendel. — A to vyjdeme všetci na psí tridsiatok.

Ani on, ani Tereza sa potom už obedu nedotkli.

Ked' to Hana zbadala, rozlútostila sa, vyšla za maštaľ do sadu a tam si poplakala. Hľa, aký je to čierny kút, aké strašné miesto, kam zašli! Do každej radosti, bárs by bola ako omrvinka, musí ti kvapnúť jed. A nie zvonku, stadiaľ, čo človek neovláda a proti čomu býva bezmocný, ale z ľudských sŕdc, preplnených nešťastím, tmou, závisťou, skupánstvom... a ako sa to všetko volá.

Ešte po hodnej chvíli našla ju Haviarka v sade.

— Ty si plakala? A prečo?

Hana sa opanovala, potriasla hlavou.

— Tak... Prišlo mi akosi ľúto. Človek sa niekedy rozplače a nevie prečo.

— Máš pravdu. Aj ja som kedysi tak...

Vrátili sa a Hana chcela umývať riad.

— Čože budeš umývať? — smial sa Haviar, — pozri, vylízali sme misky ani mačka. Ej, bude nám teraz sveta žiť, keď budeš varievať...

Nedokončil, čo chcel povedať.

Všetci sa nevdojak obrátili k dverám, v ktorých sa

zjavila Tereza. Bola dosiaľ slabá, držala sa v nich, ako keby bola ukrižovaná, no v očiach jej horel zlý oheň, a ten, zdalo sa, dával jej silu k útoku:

— Nech varí! Nech si len varí! Ale nás najprv vydeľte... a potom si prežerte všetko, čo máte!

Za hodnú chvíľu ostali celkom onemení. Dívali sa na Terezu, na jej zlý, vlčí pohľad, na plné prsia, vzdúvajúce sa pod rozopätým opleckom, a nenachádzali slov, ktorými by ju upokojili.

Napokon Jozef pristúpil až k nej, pozrel cez ňu do pitvora a tak, ako keby jej tu ani nebolo, povedal v tú stranu, kde tušil Vendela:

— Miesto aby si ju tíšil, ešte ju huckáš! Ej, ale si mi ty za brata!

Jeho hlas uvoľnil napätie.

Haviarove ústa s troma žltými zubmi, otvorené nečakaným prekvapením, sa zavreli. Preglgol rýchlo sliny, vykročil k dverám a začal kričať:

— Ach, ty teda takto! Ty nám budeš vyčítovať, čo zjeme! Do huby nám budeš pozerať... No dočkaj, ty! Vydelím! Čuješ? — vydelím vás, hoci aj hned' teraz! Practe sa mi, practe sa mi odtiaľto, gazdovstvo je moje! Moje... a tuto materino. A my ho môžeme dať komu chceme, rozumiete? Komu chceme!

Jozef pristúpil k otcovi:

— Otec, nechajte tak! Nekričte a nechajte tak. Ešte si budú myslieť, že vás prehovárame na svoju stranu... takí sú.

No Haviar bol plný jedu a hnev z neho vybuchoval nezadržateľne:

— Ako... prehovárate? Aby sme na vás nezabudli s podielom? Neboj sa, oni si to myslia aj tak! Ešte ste tu ani neboli, len list od vás došiel, a už vtedy chodili na sršení a hľadeli ako hrom do putne. A teraz? Ty ani nebadáš, ako všade nastrkujú svoje uši, aby im ani slovíčko neušlo... ako sa starajú... Čo ty vieš! Ty ani nevieš, že... Z kúta pitvora vyšiel Vendel a stal si za Terezu,

— Vy, otec, čušte a nevyprávajte sprostosti! Nasršení! Že vraj nasršení...! A keby sme boli aj nasršení, tak len preto, že tu ide o naše právo! Iní gazdovia už dávno pustili gazdovstvo synovi, a vy? Najradšej by ste boli, aby sme...

— Vidíš? Sám si sa teraz vyzradil! Že vraj — synovi! A to by si chcel. Aby som dal všetko tebe, sám sa kdesi do kúta utiahol a na druhých aby som zabudol!

— A kto vám pomáhal? — kričí teraz zasa Tereza, — povedzte, kto tu hrdlačil? Ktože to chodil na majere, ktože vám nosil peniaze do domu a pomáhal splácať dlžoby? Povedzte! ... Nože, povedzte!

Haviarka k nej pristúpila a premáhala svoj hnev, hovoriac:

— Tereza, chod' ležať! Si slabá, vidíš, ledva na nohách stojíš... preto aj táraš dve na tri. Zajtra možno oľutuješ, že si dnes takto... Že sa nehanbíš!

— Prečo by sa mala hanbiť? — hájil ju Vendel, — vy sa hanbite, že nás chcete takto ošmeknúť! Za všetko, čo sme pre vás vykonali...

Tu sa už Haviar nezdržal. Schytil stoličku, rozohnal sa — a keby nie Jozefa, ktorý k nemu v tom okamihu priskočil, bol by sa ľou zahnal do dverí. Tereza odskočila do pitvora, zjašene kričiac.

Haviar už stratil hlas, len sipel:

— Čujete ho? Ošmeknúť! My ich vraj chceme ošmeknúť! Sám boh ťa musí skárať za tieto slová! A ja ti tu znova poviem pred všetkými: Ak budem chcieť, dám ti. A keď nie, dám inému... a ty môžeš ísť. Aj táto preláskavá nevesta, Tereza... Tak vás stadiaľto vykúrim, ani nebudete vedieť ako!

A vtedy Vendel akýmsi celkom zmeneným hlasom povedal:

— Uvidíme, kto koho vykúri... k čertovej materi.

Po týchto slovách zrazu nastalo uvoľnenie. Ako keby pružina, napäťa až do prasknutia, povolila a vrátila sa do pôvodnej polohy. Ako keby všetky struny huslí praskli

— bolo ticho, hluchá prázdnota a mŕkvosť vecí, z ktorých každá ostala svetom pre seba, bez vzťahu k druhým veciam aj ľudom. A ľudia ostali už najviac zo všetkého sami.

Hana po celý ten čas, keď zvada vzbíkla a šľahala ohnivým jazykom až do povaly, učupila sa do kúta pri peci, pritískala k sebe Jurka a objímala jeho plavú hlávkou tak, aby nevidel a nepočul nič z tejto hnusnej chvíle. Zdalo sa jej, že z nej dušu vykorenili a srdce pošliapali ostrými podkovami slov — oslabla a do očí sa jej nasilu tisli horké slzy.

V tejto jame žiť? — kričalo v nej čosi, a vzbúrený cit sa vzpínal od ľaku. V tomto kotle sebeckých vášní, hrubostí a otrávenej krvi? Tu, na hranici, kde sa stýkajú len prapudy a znevažujú všetku ľudskosť, lásku, cit? Keby jej údy polámal, nebola by pocítila toľko bolesti a hrôzy, ktorá ju preplnila a kričala aj v zraku týmto okamihom.

Len teraz nastalo uvoľnenie...

A doňho sa zrazu rozlial Haviarkin pláč plným prúdom. Starý k nej pokročil, ako keby ju chcel upokojiť, a povedal:

— Tak veru, tak! ... Keď je malé, žerie prsia, keď je veľké, žerie srdce ...

Povedal to však nie jej, skôr Vendelovi kamsi do pitvora.

A potom ostalo ticho, každý z nich utiahol sa ta, kde mohol byť celkom sám — a v samote prečistil svoje otrávené vnútro.

Chalupa páchla čmudom ako po požiari.

Nastal krátky čas oddychu. V poli nebolo teraz nijakej roboty, zbožia rástli v teplých, vlažných dňoch a zemiaky dosiaľ nevytríčali zo zeme svoje tmavé, pokrčené ružičky lístkov. No budú čochvíľa vonku, a vtedy sa zas rozprúdi robota po záhonoch. Ľudia budú kopat, tlačiť posledné hrudy a obhŕňať riadky zemiakov, aby rástli

a zabezpečovali im život cez budúcu zimu. Tu v týchto záhonoch býva zakliaty každoročný poklad, no neotvára sa ani na Veľký piatok, ani na svätojánsku noc. Od jari do jesene sa okolo neho prplú — a len v októbri sa k nemu prekopú, aby si ho odniesli plné vrecia.

Teraz stál nad krajom zlatý čas oddychu a ticha, slnečných dní a vlažných nocí.

Kto mohol, odišiel už z jari do sveta, a v dedine ostali len tí, ktorým sa nepodarilo a kto už nevládal.

Vysedávali v podvečer na podstienkoch, v záhradách a na záhumní, zväčša mlčali a dívali sa po úbočiach vrchov. Tak sedeli na kladách aj dnes. Jablone boli v kvete a v ich korunách bzučali posledné zatúlané včely, dokiaľ sa slnko nezamotalo do skalných bučín. Potom už stíchlo všetko, len voda v potoku šumela a na brode múkali spokojné kravy.

— Jeden môj kamarát, čo sme uňho bývali, — spomíнал Jozef na vzdialeného Macka, — ten zažil ešte dobré murárske časy, o takých sa už ani mne nesnívalo. Ked' chcel, ostal doma, a ked' sa mu zachcelo, išiel za hranice. Do Maďarska, do Nemecka... kam len chcel! Ba aj do Ruska mohol ísť. A domov si doniesol na zimu pekné groše. Kdeže teraz — všetko sa zmenilo.

— Ved' aj od nás tak. Či sme my nechodili do Nemecka? Alebo do Maďarska, do Rakúska... to už bolo to najmenšie! — prisvedčoval starý Gašpar. — Zarobili sme si — a potom sme sa vrátili domov. Potom sa nám tu akosi lepšie dýchalo.

— Môj otec div že tam vraj celkom neostali v Maďarsku. Triafalo sa im tam kúpiť pekné gazdovstvo, zem ako stôl... Raz mi boli o tom rozprávali, — spomínal hrobár Valko. — Bol by zo mňa teraz inakší gazda...

— A prečo tam neostali?

— Nuž, či ja viem, čo sa im znepáčilo? Hovorili vtedy, že by im bolo bývalo clivo tu za tými horami. Že by ich nikdy nemohli zabudnúť. Tak akosi...

— Teda boli inakší ako Kača Dubčekovie, — zare-

hotal sa ktorýsi mládenec. — Tá bola vlani len od jari do jesene na majeri kdesi pri Prahe, a keď sa vrátila domov, povedala: „N... ale, také je mi to čudné, keď tu máte samé vrchy!“

Všetci sa zasmiali, tak ako vlani všetci vysmievali Katku, keď sa o tom dozvedeli.

— Nuž, keď je sprostá, — doložil potom starý Gašpar.

— Ani mne nebolo zle, keď som chodil po svete s galantériou, — povedal Kocifaj. — Tu som predal nožík, tam zasa zrkadielko, špičku na cigaretle ... akýsi groš som predsa zarobil. A bolo mi dobre ...

Jeho oči sedeli v mladej tvári ako prvé jarné kvety — aj tie, zdá sa, hovoria o samej radosti a šťastí. Spomienka bola natoľko radostná, že musel pokračovať:

— Čo mi bolo? Nabral som v Prahe tovaru, kúpil som si kus konskej klobásy ako ruka, ani som sa nenazdal a bol som v Humpolci! Tam som si založil konského guláša a ani som sa neobzrel — už som bol zasa v Prahe po nový tovar ... Čestné slovo! Jakživ som nepojedol toľko mäsa ako vtedy ...

— Vidíš! A predsa si sa vrátil.

— Nuž ... vrátil.

V jeho odpovedi ako keby doznieval kus dávneho previnenia a kus súčasnej lásky.

— Ba veru, — povzdychol si starý Gašpar a jeho strieborná hlava zakvitla pritom medzi ostatnými ako jabloň. — Po svete sme bohviekade chodili, aj po Amerike, a jednako sme poprichodili domov. Doma je len doma ...

— Všade dobre, doma najlepšie.

— A ja vám zasa poviem, — ozval sa po prvý raz mlčanlivý hlásnik Jurga, — že ... ja vám poviem, že najlepšie je už hádam v Rusku.

— Ved' nevrav! — odporoval mu starý Gašpar, ktorý sa na staré kolená dostal do zajatia v Turkestane, — ved' aj ja som bol v Rusku! Samý piesok, ani trávičky, ani stromčeka nikde ...

— Nuž, to ako kde! — bránil sa hlásník, — a tam, čo som bol ja, okolo Voroneža, tam už lepšej zeme netreba. Pôjdeš celý mesiac krížom-krážom a nedovidíš jej konca-kraja! Zem ako stôl. A aká zem! Len ju tak trocha poprpleš — a ona sama rodí.

— A prišiel si nazad do skál... — ozval sa ktosi vyčítavo.

— Nemusel som, — odvíja Jurga lesknúcu spomienku, — veru, nemusel som. Ani veľmi nechýbalo... a mal som sa ženíť. Ej, tam je ženskej len dobre! Ničoho nič jej netreba, ani perín, len keď je dobre tučná...

Hlučný, strapatý smiech vyskočil z kŕdľa chlapov a pretrhol pásmo hlásnikovej spomienky. Jurga sa napajedil a strmo zakončil:

— Nuž, keď nechcete veriť, neverte!

Chvíľku trvalo, kým doznieval smiech a zmenil sa v ticho.

Potom sa Vendel vrátil k samému začiatku:

— Hovoríte, že najlepšie je už len v Rusku. A vedim odobrali všetku zem... tak ako by im mohlo byť dobre?

— Vedľ pravda!

— Bolševici...

— Že ich vraj obrali o všetko...

Jozef sa do reči zamiešal, no odpovedajúc Vendelovi, neobrátil sa k nemu, len sa pozrel cez záhradu kdesi na neurčité miesto, jeho pohľad ho prenášal ďalej, ako mohli tušiť všetci ostatní. Vravel:

— Odobrali im zem, to je pravda. Aj malým gazdom, aj statkárom. Jednoducho... zrušili ich vlastnícke právo na tú zem. No hned' im ju zasa dali do užívania, tým chudobejším. A len teraz ich vlastne učia gazdovať. Spojili drobné záhony, zjednotili gazdov — a tí teraz obrábjajú spoločné zeme. Predtým sa každý trápil na svojich roličkách, ako sa trápíte vy. Ani poriadneho statku nemal, ani súčeho riadu... hrdlačil po celý život a hladoval. A teraz, keď sa dali dokopy, je to ako na majeroch. Aj statky dobré, hnoja dosť, najnovšie mašiny, a preto aj výnos

vyšší. Všetci z toho majú viac osahu. Môžu myslieť aj na iné veci, nie iba na svoje bricho. Čítať ich naučili, počúvajú si po večeroch rádio... a čo iné. Žijú si ako ľudia.

— A čia je tá zem? Gazdova — či nie? — spýtal sa Vendel, ako keby nič nepochopil.

— Nuž je, a nie je jeho. Jeho je to, čo na nej dorobí.

— Nehovoril som? — zatímal zasa Vendel, a tiež len tak zboka, — vzali im zem. Tak akože im môže byť dobre?

Starý Gašpar sa poškrabal za uchom, rozstrapatil svoju bielu hlavu a potom váhavo povedal:

— Aj ja som si vždy tak myslieval: bez zeme je len človekovi zle. Máš zem — a vtedy už neumrieš od hladu, dorobíš si, ak ti pánboh požehná. No teraz, keď už som sivý ako holub...

— N... ale, strýko, čože vy takto...? Ved' vy ste ešte chlap — potľapkával ho hrobár Valko po pleci, zakiaľ sa ostatní smiali.

Gašpar však od svojej myšlienky neodbočil:

— Akýže chlap, keď naňho už hrobár siahá? Ja...

— Há-hahahaha-há...!

— ... ja len toľko hovorím: vždy som si mysel, že človek bez vlastnej zeme nie je nič. A teraz, keď si tak pomyslím... zo zeme si jednako len neodhryzneš. Či je moja, či je cudzia, o to by ani nebolo, hlavná vec, aby bolo moje, čo mi na nej narastie. Aby človek mohol žiť. Lebo keď umrie — veru, vtedy mu už stačí len celkom malý kúsok zeme...

— Ved' tak! — potvrdil Jozef starcove slová, ktoré sám mal na jazyku, — do hrobu si nik tú zem nevezme.

Vendel však krútil nad tým hlavou.

— A čo ty? — pýtal sa ho mladý Kocifaj a v jeho očiach dosiaľ prebleskovala utajená radosť, — ty sa dáš, hádam, po smrti rozsekáš... a do každého záhonu pochováš jeden kus...?

— Neboj sa, ani vtedy by ten pohreb dlho netrval, — odpovedal Vendel neochotne, zakial sa druhí smiali.
 — Nemám nič, tak by to bolo ľahké. No nedbal by som mať polovičku chotára, na moj dušu, nedbal by som ... Zem je len zem, a kto jej má veľa, je pán!

Jozefovi už najviac zo všetkých sa priečili bratove slová, no nevravel nič. Díval sa ako do čiernej hľbky, v ktorej sa tmolí a prple ani červ — človek. Zdá sa mu, že vidí práve brata, jeho strapatú, urputnú hlavu s chtivými očami, jeho rázsochaté ruky, ktoré by najradšej zhrabovali celý svet — vidí ho, ako mení ľudskú tvár, preklína otca, nepozná brata, len aby uchytil kus zeme do svojho vlastníctva. Hľa, Vendel sa nazdáva, že by bol celkom iným človekom, keby bol bohatý a mal veľa zeme. Že by bol pánom a že by sa vtedy celý svet zmenil a on v ňom. Blázon! Nebolo by nič — len ešte viac vynikli by jeho vlastnosti, bol by pomerne menej múdry, bol by bezočivejší, skúpejší, surovší a ukrutnejší. Vtedy by akiste otca aj mať utrápil na smrť, aby sa nemohli zaistiť na dôživeň, brata by nepustil ani len cez prah a zriekol by sa celej rodine. Ba ktovie, či by vtedy zavolal lekára ku chorej dcéruške? Či by si dožičil kúsok masla a zopár vajec, či by ... Či by si kúpil nejakú gazdovskú knižku, či by neľutoval sadnúť si do vlaku alebo kúpiť si mať na topánky?

Jožef si rad-radom predstavoval týchto gázdičkov. Každý z nich narieka, že má málo, no oni ani to málo, čo majú, nevedia rozumne využiť! Ach, ako hriešne, vedome i nevdojak mrhajú všetkými možnosťami, ktoré sa im doma naskytujú! Zdá sa, ako keby sa celý kraj odtrhol, odštiepil od sveta pred pár sto rokmi, svet letel ďalej vpred a oni tu zostali v akejsi jame zabudnutí. Hľa, Vendel kričí: zem! zem! — a jednako nebola by mu na nič, prišla by do hriešnych rúk, lebo je slepý. No až otec umrie, Vendel dostane zem, bude to jeho vlastníctvo, nie ako v Rusku: ozajstné vlastníctvo! A jednako len: tma v žalúdku, v hlave, v srdci ...

— ... väčšia bieda ako u tých, čo zeme nemajú, len svoje ruky!

Tieto slová už z Jozefa vybehli celkom hlasne, ako keby tichý spor, ktorý s kýmsi prebojovával, dostúpil vrcholu a nedal sa už zatajiť.

Chlapi sa naň prekvapene pozreli, lebo nenachádzali nijakú spojitosť so slovami, ktoré dávno predtým odzneli. A bolo to zvláštne:

Jediný Vendel vedel sa zachytiť tejto nitky, ako keby on jediný bol býval spojený s tajným vlnením bratových myšlienok, ako keby on jediný bol svedkom zápasu, ktorého uzol Jozef práve rozťal. Zasvrbel ho jazyk, a už sa ani pred cudzími neostýchal povedať:

— To je pravda. No keď je im zle, ešte aj prídu ...

Jozef sa hanbil — hanbil sa za vlastného brata, čo sa vie pred svetom verejne vyzliekať z ľudskej kože a obliecť sa do drače, odstrániť každého, kto sa mu priblíži... a pritom súčasne požierať aj sám seba.

Hanbil sa a bol červený až po korienky vlasov.

Na šťastie začali sa už chlapi rozchádzať.

Bola noc, kdesi od hory, z pasienkov, popretínaných prľami a zbojníckymi chodníčkami, ozvala sa tiahla pieseň chlapcov, napojená vôňou materinej dúšky. Teplý, vlažný vzduch ležal v doline ako perina, od západu mohutným frontom nastupovali tmavé mračná s okrajovými čipkami ľahučkých chmár. Do nich, ako do svadobných závojov, zaplietali sa dychtivé hviezdy. A z diaľky, z veľkej diaľky slabo zahrmelo.

Ked' Vendel videl, že sa Jozef zdvihol spolu s ostatnými a zamieril cez záhradu domov, okúňal sa za chvíľu a len potom sa pohol aj on. Nechcel sa s Jozefom stretnúť a čakal. Ale Jozef cítil, že práve dnes mal by Vendelovi ešte čosi vysvetliť, a že teraz, ked' je taká tichá, čierna, vlažná noc, duša sa uvoľňuje, rozpráva a slová padajú skoro tak ľahko ako rosa.

Dočkal Vendela v sade pod jabloňou.

— Brat ...

Zavolal veľmi slabo?

Nevedel — no Vendel, vidieť, kráča ďalej, prešiel a nezastavil sa.

— Dočkaj ma, Vendel! Chcem ti čosi ...

Vtedy Vendel zastal v hustej tme sadu. Zdalo sa, že jeho hlava prenikla korunami kvitnúcich jabloní a trčí dohora, podopiera čierny mrak, podobný baranej bunde, ktorú ktosi prehodil cez podklop oblohy.

Ani na Jozefa nepozrel, ani sa ho nespýtal, čo chce, len sa tak oprel o jednu jabloň, mlčanlivý a zahryznutý do svojich vecí, a čakal.

— Zasa si sa ozval nemilobohu ... pred všetkými. Hanbil som sa ...

— Veď sa aj hanbi! —

— ... za teba som sa hanbil! Za to, že sa už nevieš ani premáhať. Že sa pred cudzími ľuďmi tak ukazuješ... ako vlk. Že mi verejne vyčítuješ kúsok chleba, bárs ho ani neodkrajujem z tvojho! Keď máš niečo proti mne, prečo by to nemalo ostať medzi nami? Prečo s tým ideš na biely svet? Myslíš, že si s tým pomôžeš? Darmo čo len proti sebe reči narobíš! Budú rozprávať: Haviarovci sa hryzú ... a čo iné.

— Na to si ma volal? — spýtal sa teraz strmo Vendel.

— Chceš mi robiť kázeň? Neboj sa, netreba mi tvojej kázne! Chodím každú nedelu do kostola ... zato ty nie. Ani tvoja žena. Čo chceš?

— Chcem sa ťa ešte ostatný raz spýtať: ty mi naozaj neveríš, keď ti hovorím, že nechcem z týchto rolí nič? Že keď som sem išiel, ani na myseľ mi neprišlo, aby som rátal na nejaký podiel ... a tým menej, že chcem otca prehovárať? Povedz mi teraz, brat, aspoň prvý raz úprimné slovo! Veríš mi — alebo neveríš?

Zas už bol Vendel v klepci! Zasa sa vzpieral, trhal a mykal, zasa sa hneval sám na seba a zúfalo zhľadával najvhodnejšie slová, aby sa i obránil i vyvŕšil! No všetko

darmo. — Z Jozefovej reči, hoci bola skoro prosiaca a plná skrytej lásky, vycítil aj posledný rozkaz. Nemohol vyhnúť.

— Veríš mi, alebo neveríš? — doliehal naň Jozef nedočkavo.

Táto nedočkavosť, ktorú si Vendel zle vysvetlil, rozhodla:

— Neverím!

Nastalo zúfalé ticho, napäťe ako oceľová struna.

Vzduchom prebrnkol rozdychtený chrúst a zapadol potom kdesi do kvitnúcej koruny stromu — nepočuli ho. Vzápäť za ním mihol sa im nad hlavami čierny tieň netopiera, sledujúceho drnčivú cestu chrobáka — nevideli ho. Nepočuli nič. Nevedeli nič. Stála medzi nimi len jedna jediná spoločná vec, tvrdá, hranatá a bolestivá. Jedno slovo:

Neverím!

— Nie že by som neveril práve len tebe, — rozhovoril sa sám, skoro proti svojej vôle Vendel. — Nikomu z vás neverím. Ani otcovi, ani tebe. Ty hovoríš: nechcem nič! ... a možno, že je to aj pravda. Ale si predstav, že roky a roky nenájdeš robotu: kamže sa pohneš? Budeš tu! Budeš tu so ženou, s deťmi, budeš robiť na poli a okolo gazdovstva, ako aj teraz sa do toho miešaš, a napokon zvykneš a obrastieš perím! Preto ti neverím! A otec... tí budú málo dbať, či chceš alebo nechceš. Dajú ti diel — a hotové. Myslíš, že to nevidím, ako nás odstrkujú od tých čias, čo ste prišli?

Jozef si bol výslovne želal, aby brat hovoril otvorené. No pred takouto otvorenosťou, pred takýmto skupánskym hladom sa až striasol. Tak ho to vždy zdrvilo a ohromilo.

— Sami sa odstrkujete, Vendel! Vy sami! Zato, že ste takí hladní po majetku, takí nežičliví, takí... že vzťahujete ruku za tým, čo nie je dosiaľ vaše.

— Hovoríš, ako keby si bol najedený. A vidíš: sám si pred chvíľou pred chlapmi povedal, že ten, kto tu má zem, je biednejší ako tí, čo hoci ani kúska zeme nemajú...

a predsa si prišiel. Keby nie tej zeme, bol by si možno na žobráckej palici. A tu si sa zachránil. A ešte aký si pritom pán! Aký hrdý! Drevo rúbať by si nešiel za šesť korún, to si kedysi pred všetkými povedal. Železnícu stavať si nešiel, lebo dávali málo. Vidíš? A to si mohol robiť len preto, že je na svete kus zeme, na ktorú si robíš nárok. No zabudol si na to, že keby nie nás, mňa a Terezy, banka by ju akiste bola dávno predala! To ma škrie! Vieš... to ma škrie najviac, že som naostatok zostal piatym kolesom pri voze! Za to všetko.

— Ech, už ťa to celkom zaslepilo! — povzdychoľ si Jozef, a sám si pritom prešiel oči rukou. — Biedny, biednejší... chceš hádam povedať, že som na tom lepšie ako ty? Nuž, ako sa ti páči. No keď ja poviem, že tu žijete biednejšie ako napríklad robotník, čo nemá ani kúska zeme, nesmieš to brať tak doslova. Nie je len taká bieda, akú si predstavuješ ty, taká... nuž, prázdný žalúdok, jedným slovom. Je aj iná bieda, rozumieš ma? V hlave, v duši, v celom človeku... A ty jej máš, veru, vyše práva! Vyše práva! Čuješ! Zavše len nariekaš, ako keby si už nemal ani čo do úst vložiť, a zato, keď sa ti trafí, vieš sa opíť do nemoty. Neboj sa, viem, koľko peňazí to stojí...

— Je ti ľúto?... Že mi to vyhadzuješ na oči...

— Čo by mi bolo ľúto! Teba ľutujem, že tak žiješ! Nariekaš — a pritom gazduješ ako slepý. Pozri napríklad tu, ten sad. Minule som sa pozeral: ani koruny neprerieď, ani stromy nenatrieš, mladé štupy... a obrastajú ti machom. Úžitok by si chcel brať, no opatriť ich, to už nevieš. Alebo maštaľ... celkom bez okna! A keď som chcel minule urobiť okienko, tak si sa na mňa vyrútil, aj otec. Chcete, aby sa tam držalo teplo, a ono sa tam zatiaľ drží smrad, tma a pleseň. Vedľie tie úbohé kravy podľa toho tiež vyzerajú! Ako môžu vyzerať — bez svetla a bez vzduchu?... Alebo záhradka: prečo si už dávno neurobil záhradku? Ani jednej hriadky pod mrkvu a petržlen... nič, nič! Alebo hnojnica! Tečie priamo z maštale, a len

sa kdesi tratí. Ani jamy pre hnojnicu si nevieš vykopať a vymurovať, taký si ty múdry gazda! Vieš ty, koľko čis-tých peňazí ti s ňou uteká?

Jozef sa začal rozpomínať na všetko nezmyselné, zalisté a temné, čo ho tu tiesnilo, na všetku biedu myšlienky, pochopu a bohatého pokroku, na nevyužité možnosti, ležiace každému na dlani. Rozpomínal sa — a sypal zo seba jedno za druhým, i keď vedel, že príčina všetkého zlého a temného leží oveľa hlbšie. Vedel, že človek je taký, ako ho vychovajú okolnosti, v ktorých žije. Vedel, že tento nerozumný, krutý a bezcitný Vendel, zne-mravnený skupánstvom a ovládaný túžbou po majetku, je len nedokonalou miniatúrou ľudskej spoločnosti; i ona je vo svojom celku taká zlá, temná, nešťastná, krutá, riadená nespravodlivosťou, vedená sebectvom. Uvedomoval si, že brat je vlastne jej obeťou, a ak je vinný, teda len z menšej polovice — a v poslednom dôsledku. A predsa sypal zo seba jednu výčitku za druhou, on, murár, ktorý dávno odpadol od gazdovstva. Lebo videl svet a naostril si rozum.

— Nuž, keby som mal dosť peňazí ...

Zas tá stará pieseň! Zas výhovorky, len aby nemusel pohnúť rozumom a rukou!

— Na to ti peňazí netreba! — nahneval sa už Jozef.
— Ja práve hovorím o tom, čo môžeš zlepšiť sám, bez peňazí. Ved' ty ani s peniazmi nevieš gazdovať, na moj dušu, nevieš!

Vendelovi v hrdle zahrčal krátky, nepríjemný smiech:

— Len mi daj, ukážem ti!

— Už som ti dal ... Aj si vtedy ukázal.

— Vidíš! Už zasa ...

— Ech, brat, s tebou je ľažko hovoriť. A tak počuj, poviem ti to priamo: Požičal som ti posledné peniaze, a ty si ich pustil dolu hrdlom! A keď ti bola Bertinka chorá ... neoľutoval si tie prehajdákané peniaze? Nebolo ti ich lúto, keď sa roztápala v horúčkach a keď ju lámali kŕče? A mal si peniaze aj ty, prisámbolu, mal si!

Jozef sa na chvíľku odmlčal, ako keby chcel nabrať dych, a potom, pridúšajúc hlas, preniknutý terajším hnevom a dávnou hrôzou, pokračoval:

— Mal si peniaze... a mal si chorú dcérku. Čoho ti bolo ľúto? Povedz! Peňazí ti bolo ľúto, lekára si nezavolal a radšej si obetoval vlastné dieťa! Potom si vystrojil pohreb a kar — za tristo korún. Tak ty vieš gazdovať s peniazmi, ked' už to chceš vedieť! A v tom je tá tvoja bieda... vás všetkých. Máte — no neviete, čo a na čo je to! Ste sami proti sebe. Každý.

Vendel stál ako obarený. Lež noc skryla všetku jeho hanbu, slabé vedomie viny a neistý pohľad, obrátený k zemi.

Jozef už ako keby zo seba vylial všetku bolesť a horkosť.

Nemal, čo by viac povedal. Preniesol sa ďaleko odtiaľto, do iného sveta, kde bol akýsi jasnejší deň, redší a dýchateľnejší vzduch a celkom iní ľudia. No bolo to len na okamih. Vzápäťi ako keby sa bol rozpomenul na niečo, čo zostało nedokončené, hoci si mohol vyrátať odpoveď hocikedy sám na prstoch jednej ruky. Jednako — ako keby chcel ešte raz dostať poslednú ranu, spýtal sa znova:

— A to, čo si mi predtým povedal, platí ešte aj teraz? Pozri, sme jednej krvi, sme bratia, obidvaja máme deti. Prečože by mali prípadne aj trpieť...

Teplá, vlažná vlna zatopila mu hrdlo. Nebol to pláč, to nie. No bol to koniec reči. Vyschla priamo uprostred koryta.

Ale Vendel bol už ospanlivý, tupý a vnímal všetko iba na pol ucha. Zmohol sa iba na veľmi stručnú odpoved:

— Čo som povedal, platí. Neverím nikomu. Práve preto, že už aj ja mám syna!

Jozef si sadol na zem, objal kolená oboma rukami a díval sa do tmy. Usiloval sa preniknúť ju a zachytiť sa na nejakom predmete, ktorý by bol jedinou istotou

v rozkolotanom svete. Všetko, čo bolo v ňom, tá konštrukcia povedomého, rozumového, myšlienkového života a sveta, toto ľahké, vznosné a pevné lešenie, ktoré mu umožňovalo rozhľad a ktoré ho tu práve tak veľmi odlišovalo od ostatných — ako keby Vendel podrezal, podvrátil: všetko sa zbúralo, spadlo a polámalo. Zostal len cit. Zostalo srdce, ľažko skúšané ľudskou zlobou. Trepotalo sa v ňom, bilo a zvieralo sa, a priestor hrude zdal sa priúzky.

Zostal len cit. Zostalo aj pári posledných slov, pozlátených dávnou spomienkou:

— Počuj, čo ti teda ešte naostatok poviem! Je to už dávno . . . bol som len taký šarvanec desaťročný . . .

— Zajtra mi povieš, ak bude na to čas, — povedal Vendel plný netrpezlivosti, — dnes už treba ísť spať!

Jozef vyskočil a lapil ho za ruku.

— Veď dočkaj už tú chvíľku, nebuď taký! Hovorím: bol som len taký loptoš desaťročný a ty si mal vtedy práve niečo vyše dvoch rokov. V noci prišla búrka, — hrom bil ako divý, potom sa spustil lejak — a ráno bola veľká voda, potok sa celkom vylial z koryta. Bavili sme sa na brehu, člapkali sme sa vo vode a brodili sa v nej, keď si ty zrazu zašiel do hlbočiny . . . a už ťa nebolo. Voda ťa brala. Len čo sa chvíľkami ukázali tvoje rúčky, keď ťa vlny nadhadovali a valili ako zvariak. Ako keby to dnes bolo, tak si viem všetko predstaviť. Deti kričali, rozpŕchli sa na cestu a tam revali zo všetkých síl . . . živého človeka v dedine nebolo, všetci boli v poli. Skočil som vtedy za tebou, no nenašiel som ťa hned, a zatiaľ prudká voda ako keby mi pod nohami podomlela zem — aj mňa prúd strhol. Zasa som sa postavil na nohy, bežal som dolu vodou, potkýnal som sa o skaly, ešte raz som spadol pod vodu . . . a len potom som ťa našiel. Vyvliekol som ťa na breh. A vtedy práve pribehol ktosi z blízkeho poľa, už ani neviem, kto to bol. Aj tak to trvalo dlho, kým ťa priviedli k sebe. Mysleli sme, že už neožiješ. Vidíš . . . a ty už o tom hádam ani nevieš. Zabudol si . . .

Jozef skončil, ako keby ďalej chcel už len sám pre seba spomínať.

Vendel sa zas len tak krátko a sucho zasmial:

— Nuž tak je to. Nikto nevie, čo ho čaká ... A prečo mi to vlastne spomínaš práve teraz?

Jozef neodpovedal hned. Nazdával sa, že ho brat pochopí. Bolo to predsa také jasné! Zachráníl mu život ... a netušil, ako sa mu bude Vendel kedysi odplácať. Keby sa mu to vtedy nebolo podarilo, bolo by teraz všetko ináč. Jozef by sa bol vracať zo sveta k otcovi ako jediný syn, k otcovi so slabými rukami, podlomenými nohami, k otcovovi, ktorý by si mal už odpočinúť. A otec by mu bol zveril celé gazdovstvo ... Nuž ale — odkiaľ by sa mal Jozef vracať? Vedľ by po vojne do sveta ani nebol išiel, veď by bol vtedy akiste zostal doma! Neboli by ho ani pustili. V tom prípade by tiež bolo všetko celkom ináč — a možno, že by dnes ani nebol oveľa lepší od Vendela. Tiež by hrdlačil na roli, oči k zemi, bol by otrokom tých niekoľkých záhonov a do nich by sa vstrelal celý jeho život. Mal by majetok — a nepoznal by jeho cenu, chodil by okolo všetkých možností, ktoré by sa mu nükali, ako slepý. Prenikla by ho ľahostajnosť, tuposť, odovzdanie osudu bez vôle boriť sa za svetlom, za úspechom, nevedel by čítať v knihách i ľuďoch — ani by hádam nikdy nebol poznal, čo je to radosť v robote, radosť, ktorá mu kedysi násobila život a zjasňovala svet.

Bol by možno práve taký ako Vendel. Ako oni všetci.

Ked' si teraz uvedomil, že brat čaká na jeho odpoveď, vravel už celkom ticho, pokojne a mierne, bez ostňa:

— Práve preto ti to spomínam, že naozaj nikto nevie, čo ho čaká ...

V jeho hlase nebolo ani tej najmenšej výčitky.

A v jeho vnútri sa zrazu tak rozjasnilo a také teplo ho zalialo, cítil, že náhoda, ktorá mu kedysi v detstve dožičila zachrániť Vendela, zvrtla súčasne aj jeho ďalšie osudy na celý život. Uvedomoval si, že by sa dnes s Vendelom nemeníl ani za celý svet.

— A čakal si azda niečo iné? — spýtal sa Vendel. Vidieť, neskončil vo svojich myšlienkach, rozvádzal reč ďalej, ako keby mal čierne svedomie, ktoré ho nútilo pretriasť, čo sem už vôbec akosi nepatrilo.

Jozefa to prekvapilo. Veď mohol pred chvíľou brata zahanbiť tak, že by od neho ani pes kôrku nevzal, mohol mu povedať naplno, čo sa mu v mysli len tak zľahka mihlo! Mlčal — a brat sám začína. Sám kutá do hlbky za zmyslom reči. A ešte — ako keby sa vysmieval! Ako provokuje!

— Od nikoho som nič iné nečakal. Len od teba, brat, — povedal mu podráždený, — myslel som, že budeš brat... a ty si vlk. A ešte si aj nešťastný, sám seba požieraš. Sám sebe nerozumieš. Nechcel by som byť v tvojej koži... tvoju hlavu nosiť na pleciach. A s tvojím srdcom. Veru nie... A najšťastnejší by som už bol, keby som sa mohol odtiaľto pohnúť... bárs mi to neveriš. Eh, aký si ty blázon nerozumný!

Povedal, čo bolo treba. Od Vendela nečakal už ani jedného slova. No Vendel by akiese nebol mohol ani do rána zaspäť, keby si v tomto tiesnivom rozhovore odpustil posledné slovo.

Vidiac, že sa Jozef poberá už smerom k humnu, pokročil ešte kúsok za ním a povedal:

— Len to mi je čudné... čuješ? to mi je čudné, že teda nejdeš ta, kde by si bol šťastnejší, že mi neprestajne dohováraš, že ma poučuješ, čo a ako mám robiť... a chceš, aby som mlčal na všetko, čo proti nám spolu s otcom pečiete. To by si ty chcel! Aby som sa utiahol do kúta a čušal. Aby vám nikto neskrižil plány... a aby ste mali do tých čias čistý vzduch...

Jozef sa teraz už zadúšal hnevom — bol by skočil na brata a zrazil ho za tie slová na zem. No jednako sa ovládol, len natol'ko sa už nevedel premôcť, aby si pred ním neodplul a neprejavil svoj hnev.

— Nuž, ked' si ty nie človek, nie brat, ale akési

zviera hnusné... počuj, čo ti teda poviem: do dneška som na rodičovský podiel ani len nepomyslel a tvrdil som ti celkom úprimne, že sa ho zrieknem v tvoj prospech. No keď si ty taký, ba keď si vždy horší a horší, nezrieknem sa! Čuješ?... nezrieknem sa, vezmem si svoj diel podľa práva! Bol by som blázon, keby som nevzal, to si mal pravdu. A ešte väčší blázon by som bol, keby som ho dal tebe... za twoju bratskú lásku, ty...!

Stratil sa v tme.

A Vendel v nej ostal trčať, ešte černejší než pomračená noc, a podobal sa ohorenému stípu blízko pohorenska.

— — —

Bol pondelok, deň pustý a prázdny, ošklbaný zo zvyčajnej nedelňajšej slávy a v dedine zdal sa ešte prázdnnej a bez tváre. Nemal zvuk, neozýval sa ničím — väčšina ľudí odišla do mesta na jarmok a doma ostalo len zopár starých žien, aby dvory neboli tak celkom opustené. Od potoka zaznieval gagot husí a krik detí, ináč bolo ticho, ako keby bol celý svet pod vodou.

Od Haviarov sa vybrali do mesta starí aj Tereza.

— Nemala by si chodiť, — povedala jej Hana,
— môžeš decku uškodit.

— Chod’ len, chod’, — obodroval ženu Vendel, — čo sa tam budeš... Nič sa nemôže stať!

A tak išla do mesta aj Tereza. Odchádzajúc z dvora, obrátila sa ešte k mužovi a s akýmsi zábleskom zvláštneho svetla v očiach mu priponíala:

— Na truhlu daj pozor!

— Ved’ sa neboj! Viem, čo robiť.

Pritom pozrel cez záhradu dolu k potoku, kde ležala na pažiti otvorená, k slnku obrátená truhla. Po vrbinách bola rozvešaná hŕba všelijakých hábov. Zdalo sa, že dali prevetrať všetok svoj majetok.

Hana s deťmi sa vyberala do hory na drevo. Bolo ráno, slnko sa ledva vymotalo spoza strapatých vrškov a dosiaľ ležalo v poduške bielych chmárov.

— Naberieme dreva a potom navarím, — povedala.
— Do obeda je ďaleko.

Vendel sedel v izbe celkom sám a pozeral z okna do dvora. Keď počul Hanine slová, usmial sa. Mohol sa usmiesť, vedľ nik ten jeho prapodivný úsmev nevidel a mohol sa, keby bol chcel, aj hlasno smiesť, aby sa uvoľnilo napätie, ktoré ho už dlhší čas okrádalo o rozum aj silu. Mohol. No nesmial sa, ba i ten krátky, zlý úsmev prešiel po tvári len ako mihnuvší sa, letiaci tieň.

A potom sa uzavrel do seba. Bola to preňho ťažká chvíľa. Prečo nejde aj Jozef do hory? — škrelo ho v prvej chvíli, — prečo sa motá od rána po dvore, pod kôlňou, ako keby čosi hľadal, to vytiahne kus jedľovej dosky, to zas pozerá pílu, skúša jej ostrie ...

Chcel by byť sám, aby okolo seba nikoho nevidel, a jednu chvíľu sa mu už zdalo, že vyskočil naťakaný, keď počul praskot šindľa na streche, a zas si sadol, navonok upokojený, že to bol len šindel. No o chvíľu zmocnila sa ho ešte väčšia tieseň a bál sa čohosi, čo bolo v ňom a čo už nemohol nijako vykoreníť. Chcel sa pohnúť, chcel vyjsť von, na svieže povetrie, aby ho nedusilo, aby ho negniavila myšlienka, čo mu sedí pod čelom ako ťažký kameň, hľa, už vstal — potom jednako len zasa si sadol.

Do dvora vbehla Hana, skríkla zvesela: — Joze! — a potom sa zvrhla k nemu pod kôlňu. Pred očami mu mávala akýmsi papierom, ba bude to hádam list, myslí si Vendel, a nemusí ani tak veľmi napínať sluch, aby počul jej slová:

— Stretli sme poštára ... Ľaľa, list! List nám dal, je adresovaný tebe, a tak sme sa vrátili. Hned zasa pôjdeme. Nože sa pozri, kto ti to píše, ale chytro! Nebude to od Mackov? — a v očiach jej zasvitlo kus šťastia.

Jozef vážne pozrel na list, ešte raz ho obrátil v ruke a povedal:

— Veru, od Mackov je to ... Čože nám len píšu?

Otvoril obálku. Hana, nedočkavá, stala si vedľa neho. A tak s určitým pocitom, previnenia, že sa Mackovcom dávno neohlásili, začínali čítať ich list:

Pozabudli ste na nás akosi, ani sa neozývate, ani sa nepochválite, či je Vám dobre.

A ja Vám idem práve písat, aby ste sa vrátili k nám.

Moja žena, to viete, zavše polihuje, môžem ju tešiť, ako viem, ona už ani neverí, že by to kedy mohlo byť lepšie. (Toto píšem len Vám, ona o tom nevie, a list jej čítať nedám.) Len zavše na Vás spomína a máte príšť k nám, ináč to u nás bude všetko hore nohami, to viete, ja sám som mrcha gazdiná.

Ináč je u nás všetko tak ako bolo. Robota sa celkom stratila, niet jej, staviteľ nemá čo robiť a chlaapi z našej partie chodia len tak. Je nám za Vami clivo, niet s kým od srdca pohоворiť. Teraz je už pekne, teplo, a to už je človek veselší. Aby som nezabudol, tak Valent Sedlák, čo s nami robieval, sedel skoro pol druha mesiaca v árešte, lebo pri demonštrácii kričal: Nech žije sovietske Rusko. Moja žena ma už kolko ráz posielala, aby som išiel po Vás, ale čo by som reku chodil za nimi, keď je im doma dobre a tu je bieda.

Teraz mám vo výhľade prácu, čerešne dobre odkvitli, a tak, keď budú dozrievať, budem ich hájiť, slúbili mi na mestskom úrade, že ma prijmú za vartáša. A potom zas jablká a slivky, ale žena dudre, že sa budem celé noci motať po sadoch a prespávať v búde, a ona sa vraj bude báť, tak keď môžete a chcete, vrátte sa k nám, o Vašu izbu sa nikto neprihlásil, bude zas Vaša. Príď, Jozef, pomôžeš mi v sade, myslím, že to nebude zlé, blízko je les a budeme počúvať vtáčikov, ako spievajú, deťom natrháme čerešní a ženám bude tiež dobre. Hana by sa mohla pozrieť v meste po nejakej práci, keď už je Elenka väčšia, je šikovná a zasa by si našla nejakú posluhu.

Moja žena sa už nemôže ani dočkať, ale ja hovorím, dokiaľ ich neuvidím na prahu, neverím, že by sa pohli z domova, doma je len doma a hlad ich z domu nevyduri, majú čo jest. Hoci by ste aj tu boli zas ako doma, tak ako to bývalo predtým. Tak si to rozmyslite a prídeťte, bude nám tu veselšie. A napíšte nám.

Vaši Mackovci

Pozreli na seba. Našli vo svojich zrakoch záblesk túžby aj šťastia. Ako keď sme kedysi dávno stratili milú vec, ktorú márne hľadať by sme už zunovali — a zrazu sme ju našli. Ach, aká je milá! Sto ráz milšia ako predtým. Len teraz vlastne vieme, aká je a čo pre nás znamená ...

Znova na seba pozreli ... a vtedy Hana povedala:
— Ukáž! Prečítam si ešte raz!

Nečítala sama. Čítali spolu.

Prenášali sa v duchu k Mackovie domčeku, do jeho čistých, útulných izieb s veľkými oblokmami, s umytou dlážkou, do priestorných, vzdušných izieb, kde si mohol od zeme dobre vyskočiť, a jednako si povaly rukou nedosiahhol — a potom sa videli v záhradke s upravenými hriadcami, na každej iná zelenina, starostlivo okopávaná a preplievaná, kus sviežej pažite a niekoľko šľachtených štefov, každý ako panna. Ako keby ich táto spomienka prenesla do rozprávkového, neskutočného sveta — a predsa bolo to tak, lenže to, čo ich dnes obklopovalo, bolo celkom iné.

Otcovská izba, tá bola ako diera, malá, tmavá, s dvoma slepými oblôčikmi, namiesto dlážky holá zem, povala na dosah ruky. Zvrtnes sa, a už si v jednom kúte, zvrtnes sa — a už si v druhom. Sadneš si k stolu, chceš poriadne vystrieľ nohy, a hľa — ony ti trčia až hen, pri dverách. Rád by si otvoril okno, vymenil trocha vzduch, a Tereza kričí ako besná: „Nechaj tak, neotváraj, má to slabé pánty, okno vypadne!“ — a otec previnile priznáva: „Ozaj, pánty nedržia ... otvárame iba dvere.“

Ani záhradku nemajú. Ani mrkvu, ani petržlen, ničoho nič nezasejú, len čo na poli okolo zemiačníska zasa-

dia trocha fazule. Predtým, za mladi, Jozefovi ani na um neprišlo, že by mohla byť okolo domu záhradka; len neskôršie, vo svete a najmä už u Mackov sa naučil... a vtedy tá záhradka; bujná zelenina, krásne štepy, bola len jeho starosť a radosť.

— Sú to už len dobrí ľudia, — vravel potom Jozef.
— Sami skoro nič nemajú a ešte sa chcú s nami podeliť...

— Teší sa, že bude počúvať vtáčikov, ako spievajú, — usmievala sa Hana Mackovej poznámke, — ozaj, je ako dieťa...

— Dieťa? Nie. Macek je chlap. Srdce, pravda, má ako vosk. No ináč... Pamätáš? Vtedy, keď išlo o robotu na železnici? Aj on vyjednával v mene nezamestnaných. A ako sa za nás bil! Ako potom organizoval aj demonštráciu... aj sedel. Veru, Macek je chlap!

Stáli na otcovskom dvore, no bolo im, ako keby stáli pred Mackovie domom — slnce svieti a opiera sa do čistých, nalíčených stien, okná sú dokorán otvorené, muškáty horia v nich ako krv a v kúte záhrady bzučia včely... A Jozef vidí: Macek sa díva k oblohe, a keď nad ním prebrnkne povetím veselý párik žltochvostov, usmeje sa a povie: Už sa nosia! Len nech je ich čím viac, aspoň nám oberú húsenice.

Jozef si takto spomenul na Macka a potom vravel:

— Vendel včera zráňal na povale žídkou hniezda žltochvostov. Že vraj kynožia strechu...

Hana neodpovedala.

Bola už veľmi preniknutá dobrým duchom, ktorý na ňu vial z Mackovho listu. Tak sa jej dobre dýchalo v tom zdanlivom ovzduší, a nechcela sa vracať. Vzala list z Jozefových rúk, pozrela mužovi do očí a potom sa zasa zahľadela do listu, do tých kostrbatých písmen, usporiadaných do nerovných riadkov. Dívala sa, no nečítala, nevidela nič, nebola vlastne ani tu. Tento stav neprítomnosti a pobývania v milej diaľke trval za hodnú chvíľu. Celá jej bytosť sa chvela, tajomná pieseň, zaznievajúca odkiaľsi z veľkej a jasnej diaľky, doliehala na ňu a plnila

volaním túžby. Pôjde za ňou? Teraz — alebo už nikdy! Treba sa rozhodnúť, dokiaľ pieseň zneje tóninou, na ktorú je ladená všetka ich vôle a i cit ...

Znova sa pozrela Jozefovi do očí:

— Nuž? Ako?

— Nuž? Ako? — spýtal sa i on namiesto odpovede.

— Myslím ... či pôjdeme, — a pritom priamo hltala výraz jeho tváre.

Potriásol hlavou.

— Musíme si to dobre rozmyslieť. Pozri ... len čo sme sem prišli, a už zasa máme ísť. Možno, že by to starých aj bolelo. Rátajú s nami. A potom — onedlho budú žatvy, mali by sme im pomôcť, keď nám teraz oni pomáhajú ...

— Myslís, že ti to Vendel dovolí? Ved’ vidíš: dosiaľ ti každú robotu bral z rúk, aj žatvu budú chcieť odbaviť bez nás, blázni. A ty len sed’ a počúvaj, ako ti každú omr-vinku chleba vyčítujú ... Ked’ chceš, rozmysli si to, ale ...

A vstúpili jej do očí slzy.

Odišla.

Jozef stojí na dvore sám. Ako keby mu ktosi ruky odlomil, oči zaviazal a uši zapchal, necíti, nevidí, nečuje. Aj v ňom zaznieva len akési túžobné volanie, no prichádza zd’aleka a naráža na všelijaké hate. Rozličné ohľady k rodičom, vôle zlomiť bratov odpor, vedomie, že tu na tomto kúsku zeme je pre rodinu aká-taká zábezpeka, zatial čo svet, bárs je obývaný mnohými dobrými ľuďmi, neposkytne mu predsa nijaké práva ... to všetko stavalo sa medzi neho a krásny Mackov list.

Ohlas toho sveta, vzdialeného, a predsa tak blízkeho pocitom ľudskej čistoty, lásky a spolupatričnosti, rozlieval sa v obrovských, postupujúcich a vlnivých kruhoch cez všetky hate až k nemu. No potom začal si pomaly uvedomovať, že sice má rodičov, domov, kus zabezpečeného chleba — no že to je vlastne to najmenšie a že sa pritom cíti strašne osamelý ...

Má rodičov a je im dobrý syn. Ale to rozpätie rokov, ktoré vždy delí deti od rodičov, rozdiel prostredia, ktoré

ich formovalo a zážitky, ktoré na nich zanechali pečať, obrovský nepomer životných skúseností, poznania a záverov — to všetko je ako mór, cez ktorý sice môžu si podať ruky, pohovoriť, vyznať si lásku, no ktorý im nedovoľuje konať spoločnú cestu. Môžu ísť jedným smerom, no každý po svojej strane múru, každý vidí niečo iné, ba i na spoľočné veci všetci nazerajú z rozličného hľadiska.

Pripomína si, čo počul včera popoludní, keď stál v sade pod chlievom.

Vendel postretol otca v chlieve a povedal len tak, ako keby slamu trúsil: „Vy hádam ani neviete, že do kostola nejdú, ani sa nepomodlia, neprežehnajú, nič. Neviete... alebo nechcete vedieť.“ A otec neozval sa ani jediným slovkom. Jozef vie: keby otec prijal Vendelovo upozornenie ako novú klebetu a krivdu, bol by ho zahria-kol, bol by sa Jozefa zastal. No on mlčal. Mlčal ako človek, ktorý preziera veľkú bolesť, zápasí s ňou a chce pritom ostať sám... To je ten tieň, čo na rodičov padol od samého začiatku a ktorý ležal aj na každom ich úsmeve, takže i Hana ho badala.

Vysvetľovať? Nemalo by zmysel, hoci by to nebolo nič ľažkého. Vendel aj Tereza — akí sú tí zbožní! Modlia sa, i do kostola chodia presne ako stroj.

Nie, nemalo by zmysel vysvetľovať.

Pohol sa z miesta. Vzal dva kúsky dosák, pílu a išiel pod susedovu, Gašparovu kôlňu, kde mali hobľovací stôl. Chcel urobiť aspoň najjednoduchšiu poličku na kuchynský riad, aby sa aspoň hrnčeky a misky nemuseli pováľovať každý deň na inom mieste, v prachu.

— Kamže ideš s tými doskami? Kto ti ich dovolil brať? — volal za ním Vendel z pitvora. No potom bol naostatok rád, že mu Jozef neodpovedal a že sa vytratil z domu. Bol rád, že ostal celkom sám...

Jozef chvíľami prikresáva, chvíľami reže a zasa hobľuje jedľovú dosku.

Je mu tak dobre, keď sa mu doska pod rukami mení, hladí, a dostáva určitý tvar. Stružliny, biele a ľahučké,

odletujú ako páperie a viesť sa s nimi na zemi hrá, prehŕňa ich a tancuje. Hľa — prešla chvíľa, a jeden bok poličky je hotový. Má všetjaké ozdobné zárezy, oblúk i hrany, hladké drevo sa svieti a tam, kde sú hrče, dosiaľ vonia suchá živica. Zdá sa, ako keby Jozefovi priamo od ruky odskočil hotový kúsok diela, a už berie druhú dosku, sliní kus ceruzky a črtá tie isté zárezy aj oblúk, aby sa oba boky zhodli.

Robota išla by mu ešte lepšie od ruky, len keby na ňu mohol usilovnejšie myslieť! No on, ľaľa, myslí skôr na otca a mať, na ten ich tieň, ktorý nemôžu zotrieť ani z najmenšej svojej radosti, a myslí na brata, ako ich zne- pokojuje a hucká.

Čím sa Jozef s Hanou previnili?

Tým, že nejdú do kostola, doma sa nemodlia a ne-prežehnávajú.

Aj Haviarka kedysi spočiatku, keď raz Hana ukladala Jurka spať, prišla a spýtala sa: Pomodliť sa vieš? No Jurko nevedel. Hana vtedy povedala: „My sme ho neučili, má čas,“ — no mať akýmsi zosmutneným, vyschnutým hlasom poznamenala: „Čas? Ved' je už veľký chlapec! No keď myslíte . . .“

A od tých čias o tom nestratila ani jediného slova. Nehovorili o tom — a predsa všetci cítili, že táto rana sa nezacetila a ostala otvorená.

Jozef hobľuje, okolo neho poletujú biele stružlinky a v ňom, ako čierni vtáci, bijú krídlami nepríjemné myšlienky. Mávajú nimi a bijú do povaly povedomia, čo bolo vždy čisté, jasné, vyrovnané. Bože môj! Aké ľahké by to bolo, zotrieť z rodičovskej lásky jediný tieň! Len sa v nedele nastrojiť, vziať modlitebnú knižku a vybrať sa do mesta do kostola. Postaviť sa tam niekde blízko sakristie, dať sa prenikať mohutnou hudbou organov a zvláštnym pohľadom svätých obrazov, pohľadom plným milosti a ne-výslovného tajomstva, ktorý naň kedysi tak hlboko pôsobil . . .

Ale ach! — nemá modlitebnú knižku a jeho srdce

vnímal už dávno len pohľady živých alebo tých, ktorí by tak veľmi chceli žiť. Rozpomína sa na svoju modlitebnú knižku, mať mu ju vložila do kufra, keď išiel do svetovej vojny. Drž si ju, povedala mu vtedy pri lúčení s plačom, drž si ju, modli sa z nej, dúfaj a ver v boha, že ťa uchráni od všetkého zlého! A on ju nosil vo vrecku na prsiach, dúfal a veril. No modliť sa — nemal času: Žil ako poľný zajac, behal to vpred, to vzad a skoro nikdy nemal pokojnej chvíľky. Raz v takej pokojnej chvíľke na Piave, keď delá mlčali a guľomety na okamih zadriemali, vzal knižku do ruky a začal sa preberať v jej stránkach. Nenašiel však modlitbu, stratil už dávno súvis s tým, čo mu bolo kedysi také prirodzené. Jeho zrak neutkvel ani na jednej stránke, hľadel ako do práz dna a potom — nebolo síl, vedľ žili ako zver, ktorá si síce stavia stráž, no pritom sa každá osve chráni, napínajúc všetky zmysly.

Nebolo pokoja a nebolo síl. Modlitebná knižka ležala vo vrecku cez celý čas.

Spočiatku dúfal a veril a potom zabudol. Po strašných útokoch, keď šrapnely obracali zem naruby a oblohu trhali na ohnivé zdrapy, keď ľudí po krvavých kusoch rozvešiavalí po bralách skál a okyptených, vyvrátených stromoch, a do toho pekla znel nárek ranených a zúfalé besnenie tých, ktorým hrôza rozvrátila srdce i rozum, po strašných útokoch, od ktorých by aj zlý a pomstivý boh musel odvraťať tvár, prasklo v ňom čosi, a vtedy už ostal celkom sám, bez chodníčka k minulosti. Závažnosť i presvedčivosť matkínich slov zanikla v hurhaji, kde nebolo pre jej boha miesta.

V jeho živote, v jeho vedomí ostalo prázdnne miesto, jama, ktorú nemohol dlho ničím zaplniť. Bolo to ako diera v zemi na mieste, kde víchrica vyvrátila strom aj s koreňmi — rana, ktorá sa dlho nezaceľuje. Len neskoršie, keď mítva zem trocha ožije, ukážu sa tam ročné metličky nového jedľového semena, mach a ostrá borievka, ktorú tam zasial túlavý vták.

Prázdnota, ktorú si Jozef doniesol v sebe z vojny,

bola by sa ľažko zapĺňala, keby bol ostal doma. Ovzdušie, ktoré dovtedy dýchal, vnútorný svet, ktorým dovtedy žil, to všetko zaniklo a bolo pochované v jazvách zeme, presýpanej granátovými výbuchmi. Cítil, že ho nič nemôže donútiť, aby ostal v starom prostredí, ako nemôže nikto donútiť rybu, aby žila na rúbanisku v papradí. Bol zmenený, preporodil sa pre nový svet a našiel si ho. Tam, v novom svete, začala zarastať jeho rana, jama na mieste, kde vojna vyvrátila jeho dávnu jednoduchú vieru. Začala sa zapĺňať osudmi nových ľudí, ich radosťou, bolestou a priateľstvom. A stvorila okolo seba i zo seba nové ovzdušie.

Pre tento svet nepotreboval modlitebnú knižku. Život sám otvoril sa ako kniha, plná viery i nádeje, borby i odriekania...

Jozef hobľuje a zdá sa mu, že sa už dohobľoval samého začiatku sveta. Tak ako prvý bok poličky vypadol mu priamo zázrakom z rúk, ten druhý nie a nie dokončiť. Hobľuje, prejde hoblíkom dva-tri razy dosku a zasa stojí, mraští čelo a díva sa do práz dna, rozmyšľajúc. Ba kam len dal tú modlitebnú knižku, ktorú doniesol vo vrecku vojenskej blúzy cez peklo frontu, cez oheň maďarskej revolúcie až domov? Ako dnes to vie: celé Maďarsko, celé Slovensko bolo posiate letákmi, plnými zápalistých hesiel o slobode a sociálnej rovnosti... a do týchto letákov zabalil svoju knižku, tak ju aj domov doniesol a potom...

Nie, nemôže sa rozpamätať, kam ju dal. Hľa, žila na čele navrela a sluchy priamo zružoveli úsilím pripomenúť si tú skrýšu. V priečinku stola? za obrazom? v truhle? Nie, nie, nie! To všetko je príliš prístupné a otvorené všetecným očiam, dávno by ju boli našli.

Vidieť, Jozef už nedokončí poličku, ktorou chcel prekvapiť svoju matku. Odkladá hoblík a pílku, zmetá stružiny zo stola rukou a potom vychádza spod Gašparovie kôlne na dvor na ostré slnko.

Kde by len mohla byť...

Čo sa mu to len usadilo pod čelom? Nepotrebuje

knižku, bola by mu nanič, a keby ju aj našiel, bude akiste celkom bezradný: čo s ňou? No ide a ide, vchádza už do ich dvora, ide ako slepý, a zrazu ho obklopuje chládok pitvora. Ako keby bol len teraz otvoril oči — vidí rebrík, po ktorom sa ide na povalu. Nevdojak vystupuje na prvý šteblík.

V tom okamihu ako keby mu vedomím šľahol jasný blesk:

Nuž, pravda! Už vie!

Vtedy, keď sa vrátil z vojny domov a začala ho páliť zem pod nohami, keď sa rozhodol rozlúčiť tu so všetkým a odísť do sveta, rozlúčil sa aj s tou knižkou. Mal ju dovtedy zabalenú v letákoch, pozbieraných cestou po vzbúrenom Maďarsku a Slovensku — a tak ju i vpichol na povale pod krov tam, kde mali vždy súsek so zbožím . . .

Nuž, pravda! Už vie!

Teraz sa už chytá rebríka, vystupuje rýchlejšie nahor a suché stupky vŕzgajú pod nepokojným krokom.

Čím vyššie vystupuje, tým jasnejšie počuje podivný šum, rozoznáva dupot ľudských nôh . . . a teraz cíti i čmud a zápach dymu!

Najvyššie dve stupky priamo preskočil.

— Čo to robíš? — skríkol na Vendela a v jeho hlase rozstrapatela sa hrôza. — Čo . . . čo to robíš?

Vendel stípol, skamenený prekvapením, a jeho zrak bol preplnený strachom zvieraťa i hnevom zločinca.

Rozkročil sa, ako keby chcel Jozefovi zabrániť prístup k horiacej slame, a namiesto slov predral sa z jeho hrdla tvrdý škrek:

— Prac sa odtiaľto! Prac sa! Alebo . . .

No Jozef, vymrštený pružinou náhleho rozhodnutia, skočil k nemu. Jeho sily, sputnané dosiaľ dobrovoľným ovládaním, zrazu sa uvoľnili. Schytil Vendela v páse a vyvrátil ho ako zhnitý peň. Vendel padol priamo na slamu, ta, kde čmudila a žeravela, kde sa malé jazýčky ohňa začali vzpínať dohora a šplhať k starému krovu. Dve telá metali a prevaľovali sa v dyme, v práve čo len rodia-

com sa ohni, štورو nôh, napäťich kŕčmi zúfalého zápasu, vzpieralo a prehadzovalo sa na vízgajúcich doskách, ruky sa rozletovali a zas zvierali, odhodlané ničiť a víťaziť.

— Pusť ma! — besnel Vendel, dusiac sa dymom a prenasledovaný strašnou predstavou, že oheň zažerie sa do jeho chrbta, — pusť ma!

A divosť, ktorá zaplavovala jeho nepríčetný hlas, vzpružila i jeho silu. Nadhodil sa, vyslobodil sa z Jozefovho objatia a sám hodil brata ta, kde plameň vše vzbíkal malými jazýčkami. Jozef vyskočil, v okamžitom postrehu schytal akési vrece, ležiace na súseku, a hodil ho na oheň. Skákal po ňom ako bez rozumu, hned' zasa prikľakol, prehodil ho ta, kde nové plamene oblizovali strapatú slamu, búchal po vreci popálenými rukami a lapajúc dych, hatený strachom i dusivým dymom, kričal:

— Teda ty takto! Chceš nás vykúriť, chceš nám spálif strechu nad hlavou, chceš, aby sme... Ani na otca nepomyslíš, ba ani na seba, na svoje dieťa... Tak ľa to zaslepilo!

Kdesi pod krovom, po suchej krokve šľahol maličký plameň.

— Ty... ty...! — kričal Jozef, preniknutý hrôzou a nenachádzal slova, ktorým by dal bratovi najavo svoje opovrhnutie.

Chytil prehorené, čmudiace vrece a bil ním do krovu.

— Tak si chceš pomáhať... ty? Nás vypálit, aby sme museli odísť... a ešte získať vysokú poistku? Oznámmim!... Vyzradím ľa, ty... A pôjdeš na sédriu! Sedieť!

Hlavu mal ako v ohni, reč vystrekovala z neho horúca a nasiaknutá bolesťou. Vše skákal, dupal po čiernej, spálenej slame, rozmetával iskry, udieral vrecom do brvien, do ich hrán, na ktorých žeraveli odštiepené triesky a kričal:

— Na to sme ti požičali posledné peniaze? Na to? Na to si potreboval zaplatiť zvýšenú poistku? Vieš, čo si? Vieš ty, čo si? Ty... podpaľač!

Ani nezbadal, že sa Vendel už dávno vytratil.

Bol celkom zaujatý hasením posledných iskier, rozmetávaním čiernej pahreby a hrôzou, ktorá ho prenikla.

— Preto ste vy vyniesli truhlu! Preto ste rozvešali šaty pri potoku! Aby ste neškodovali ... a my aby sme zostali už celkom holí! No zle si rátal ... ty! Oznámim ťa! Čuješ? ... oznamim!

Jeho hlas, ťažký a kamenejúci, rútil sa ako lavína z povaly nadol, do tmy pitvora. Padal ta s hrmotom po šteblíkoch rebríka a hromadil sa do veľkej hroble, zasypával Vendela a napokon ho uzavrel do mohutného valu, z ktorého nemohol uniknúť.

Zvalilo sa to na Vendela ako náhrobný kameň. Bol v čiernej krypte, sám a sám, odlúčený od všetkého, čím naň svet inokedy útočil, sám a sám, plašený jedine pádom ťažkých, vyhrážajúcich Jozefových slov, čo bubnovali na náhrobný kameň ...

A či bubenujú do jeho slúch? Hlava mu treší, ide sa rozskočiť, je to ako výbušná látka, ktorej už dohára zápalná šnúra, a každé Jozefovo: Oznámim! Uvidíš, že ťa oznamim! — mení sa z pevného skupenstva na neuveriteľne rozpínavý plyn, pre ktorý niet už v hlate miesta; a slová padajú, sypú sa nadol, ešte vždy sa tisnú do vedomia, napätého a preplneného predstavou trestu, a ďalej sa menia v plyn. Gniavia poslednú iskierku súdnosti a rozumu, zatískajú ju do slepej uličky a pred ňu stavajú nepreniknuteľný mûr ...

V tom okamihu ostal len strach a vášnivá túžba osloboďiť sa spod jeho ťažkej päty.

Teraz! Pozor!

Počuje váhavý, nerozhodný krok. Počuje prudký dych a odkašlanie.

Pozerá nahor — hľa, Jozef už akiste zahasil poslednú iskru a teraz kladie nohu na prvý šteblík rebríka, zostupuje nadol, obrátený k Vendelovi chrbtom. Aký široký je jeho chrbát! Aké mocné väzy, na ktorých pevne sedí

hlava! A v jamke väzov kaderavie sa prameň vlasov, ba celá hlava je huňatá a strapatá, vlasy sa zlepili a zo štice, spoza ucha trčí krátka slamka.

Počuje Jozefov vzrušený dych, zdá sa mu, ako keby celé jeho telo, vysilené zúfalým zápasom, povolilo a zmäklo, ako keby sa pri každom kroku na nižší šteblík zachvelo a striaslo — len tá hlava, tá hlava sedí pevne ako balvan, cez ktorý padá tenký prameň skaderených vlasov.

Tá hlava...

Tá hlava, v ktorej sa zrodila myšlienka pomsty! Jozef pôjde, ukáže na Vendela prstom a pred všetkými povie: Hľa — podpaľač!

To by bol koniec...

Vendel vidí ten prameň vlasov, rozdeľujúcich bratovu hlavu napoly, vidí ho — a ako v bezvedomí, zmátozený strašnou predstavou vlastnej hanby a trestu, zdvíha sekuru...

— Brat...!

Čo sa to zachvelo v Jozefovom výkriku? Z akých diaľav, z akých hlbín ľudskej duše predrala sa na povrch bolesť, čo zatrepotala krídlami v temnom priestore pitvora? Čo sa to rozstreklo ako krehké sklo a zosypalo na zem v tisícich črepinách? Čo to bolo? Hlas skoncovania s tým, v čo sme dosiaľ verili, hlas zanikajúcej nádeje a úfnosti?

Nech bolo, čo bolo — Jozef drží Vendelovu vztýčenú ruku so sekerou a v očiach má plno hrôzy.

Aké šťastie, že sa na poslednom šteblíku obrátil, poslušný akémusi podvedomému hlasu! No súčasne aké neštastie, že sa obrátil! Ešte nikdy v živote nepozeral do takej prieplasti, v ktorej by sa škľabila toľká neľudskosť a pomsta! Toto je — človek?

Toto, čo naň civí, dokorán otvorené a blčiace zúfalým hnevom — to že sú ľudske oči? Toto, čo sa pred ním kŕčovite trhá, potriasa a krkve do surových vrások — to že sú črty ľudskej tváre? To všetko, čo k nemu duje a za-

piera doň mocným poryvom vraždiacej vášne — to že by mala byť myšlienka a vôle človeka?

Čosi sa v ňom zlomilo.

Čosi sa zrútilo a stroskotalo.

A v tom strašnom okamihu, hľadiac do toľkej tmy, vedel skríknut iba:

— Brat! ... Nešťastný!

Vendelova päť sa samovoľne otvorila. Jozef vzal z nej sekeru, ako keby ju, zavesenú, snímal z brvna, a odhodil ju ďaleko do kúta pitvora. Potom sa mu plecia zatriasli, hlava celkom klesla medzi ramená, takže ju musel zachytiť dlaňami — a vytackal sa cez prah.

— — —

Ked' sa Hana vrátila z hory s batohom dreva, našla Jozefa v humne. Stál nad kufrom, do ktorého skladal drobné veci. Robil to s výrazom človeka, ktorý má pred sebou jasný cieľ a priamu cestu.

Hanu to prekvapilo. Zachvátil ju nečakaný príliv radosťi.

— Nuž?

— Pôjdeme! — odvetil Jozef celkom stručne.

Bál sa, aby jeho hlas nenasíakol priznaním pohnútok, ktoré chcel prežrieť a zatajiť; no jednako cítil, že bolesť je v ňom, nesputnaná a nezvládnutá vôleou, hotová prejaviť sa a výskočky sadnúť si do každého slova i pohľadu očí, do každého pohybu nepokojných rúk a poznamenať každý jeho krok, namierený k novej ceste.

Hana nemala však ani čas, aby skúmala príčinu jeho rozhodnutia.

Rozhodnutie samo uvoľnilo v nej toľko potláčaného šťastia, že sa bez rozpakov zavesila na Jozefa ako ľažký, sladký plod, sklonila si jeho hlavu k rozpuknutým perám a medzi bozkami sypala svoju kypiacu radosť:

— Teda pôjdeme! ... Pôjdeme! Ty milý, dobrý! ... Ach, ani nevieš, ako je mi ... Vrátime sa ... !

Večer sa dedina zaľudnila. Vrátili sa z jarmoku i starí, rozgurážení trocha pálenkou a trocha i dojmami z jarmočného ruchu, tak ako to bolo vždy a bude, kým budú vládať chodíť po tejto zemi na jarmoky. Priniesli rozličné drobnosti, Elenke cukrovú bábiku a Jurkovi medovníkového husára na koni, pekne maľovaného a vycifrovaného.

— Tu ti je kôň, — povedal mu starý Haviar, chichotajúc sa akýmsi pichľavým, podnapitým smiechom, — kým si nezgazduješ na živého. Potom sa budeme spolu voziť na jarmok...

— A my pôjdeme zajtra do sveta, — povedal narádovaný Jurko, hoci to ani nijako nesúviselo s dedovým sľubom.

Starí ostali stáť s otvorenými ústami.

— Do sveta? — obrátil sa teraz k Jozefovi, — a kam? Kam sa chcete pohnúť?

— Dostali sme list, — predbehávala Hana mužovu odpoved.

A Jozef pomaly a rozvážlivо hovorí:

— Vrátime sa, odkiaľ sme prišli. Dostali sme list. Je vraj vo výhľade akási robota. Takto človek ani nevie, čo s rukami. Veru, vrátime sa... domov.

Tak z neho toto slovo vyšlo, ako keby vial májový vetrík.

— Domov? Ved' tu ste doma! — povedala mat', a na jej slovách sa zjagala rosná vlaha. — Tu ste doma! Nič vám tu nechýba, nuž teda...

Začali ich prehovárať. Zrazu pocítili, že s ich odchodom rozďabí sa tu v dome gamba prázdnoty, ktorú už nikdy ničím nezaplnia. Padnú do nej a od tej chvíle budú už celkom sami, stratia oporu; padnú do nej a čas i samota začne ich nebadateľne rozomieľať ako žarnov zrno.

Bude len Vendel so svojím hladom po majetku, bude len Tereza so svojím kuracím pudom hrabáť pod seba.

— Ved' si to ešte rozmyslíte, — rozlútostil sa otec, — nik vás odtiaľto nevyháňa. Zostaňte!

— Nie. Už sme sa rozhodli. Aj veci sme už zložili.
Zajtra ráno ideme.

A išli.

Ráno sa prebudilo z ťažkých chmár. Nad Holazňami ležala daždivá húľava. Z rázsochy skál sa vzniesol kŕdeľ kričiacich kaviek a stratil sa v šedivej hmle. Bolo počuť len ich hlas, ktorý sa rozdrapoval nad grampmi, ako keby trhal zdrapy šedivých mračien a púšťal ich k zemi.

Tau — tau tau ...

Nad všetkým visel čudný smútok. Nik ho nerozháňal.

To len v Haninej duši, v ktorom si tajnom kúte, začalo sa brieždiť.

— Majte sa tu dobre, — objímal Jozef starých,
— a o nás sa nestrachujte. Napíšeme vám, ako je s nami.

Rozlúčili sa.

Vyšli zo dvora. Starí ich vyprevadili na cestu a tam sa zastavili. Hľadeli za nimi, kým sa nestratili v zákrute a medzi zelenými záhradami. A stáli tam ešte dlho potom, ako keby čakali, že sa prebudia z ťažkého sna, ktorým bol pre nich nečakaný Jozefov odchod.

Dívali sa do zeme. No nenašli tam nič, čo by ich po-tešilo. V prachu cesty boli len stopy troch ľudí, koľaje, čo doň vrezali kolesá kočíka, a bola tam ešte pravda skutočnosti, ktorú nikdy nemôžu zmeniť na sen.

— Tak sme sa tešili ... — uronila potom Haviarka, a po lící sa jej skotúľali dve slzy.

— Ba ... A čo im to len prišlo na um? Neverím, že by ten list ...

Haviar neveril, no ani nevedel.

Jozef nehovoril o včerajšku pred nikým, ba ani pred Hanou.

Prežrel tú hrôzu v sebe — a keď sa mu to podarilo, cítil, že stvrdol ako buk v strmej hati. Kmásaný víchricami, podmývaný prívalmi — predsa sa drží. Tým viac sa drží.

Hana bola zasa zavalená batohom perín, no dnes cu-potala ako jarabička so svojím kŕdľom. Bolo jej veselo

a oči, tmavé, mandľové oči naplnili sa šťastím. Teraz, keď už niet pochybností o návrate a keď už naozaj idú, skrsla v nej zvedavosť. Čo sa to s Jozefom stalo, že tak znenazdajky zmenil svoje rozhodnutie? Hľa — ešte včera, keď sa vyberala do hory a spýtala sa ho, čo hovorí na Mackov list, odpovedal tak, že jej priamo slzy vyskočili do očí. „Nemôžeme ich opustiť, — povedal včera; — keď nám teraz pomáhajú, musíme im cez žatvu pomôcť zasa my.“ A keď sa vrátila z hory — Jozef skladal do kufra. Včera jej ani na um neprišlo dozvedať sa. Len teraz sa tomu čudovala. Lež nevedela, z ktorého konca sa do tej záhady zahryznúť . . .

— Stalo sa ti včera niečo? Azda zasa Vendel . . . — ozvala sa potom len tak mimochodom.

Jozef, počujúc vysloviť bratovo meno, trocha sa začmúril a pozrel sa jej do tváre. Nenašiel tam však nič, čo by mohlo posilniť jeho podezrenie, že Hana niečo vie. Preto bez váhania odpovedal:

— Nie. Nič sa mi nestalo. Prečo sa pýtaš?

— Že si sa včera tak rýchlo rozhodol . . .

— Nuž . . . tak. U Mackov je to predsa len celkom iné.

Bol rád, že sa mu podarilo zakryť všetko mlčaním bez toho, žeby vzbudil hoci aj najmenšie podezrenie.

Nik nevedel, čo všetko prežil za včerajší deň a noc.

Jozef za celú noc nezavrel oči. Šumenie stromov v sade, šuchot myšky v slame, krátke zabrechanie psa — i toto všetko dotýkalo sa jeho vzrušených nervov a vedelo ich priamo bolestne rozvlniť. Boli napäté ako struna, ako tetiva, ako výkrik hrôzy. Počul každý zvuk i šum, aj keď sto ráz sa márne usiloval nevnímať nič a zaspäť.

Okolo polnoci ozval sa z tmy noci vzdialený, opitý spev. Mladenci sa vracajú z jarmoku, — pomyslel si. Chcel sa obrátiť, chcel sa znova pokúsiť zaspäť. No ani nezbadal, že za nimi v duchu opakuje dávno zabudnutú pieseň.

*Ked som išiel cez ten háj,
cez ten háj zelený,
stúpil som tam na kameň,
na kameň studený.*

*A tam pod tým kameňom
tri krvavé peny,
a pod tými penami
šuhaj porúbaný . . .*

Ach, zasa tá krv! Zasa nenávisť a vražda!

Striasol sa. Bol by býval najradšej vstal, vykradol sa z humna a zatúlal sa niekde, kde by mu nič nemohlo pripomínať hrôzu, ktorú zažil. Lež telo bolo bez vlády, oslabené. Len hlava prašfala . . .

Teraz, keď sú už na ceste a chrbtom k dedine, je rád, že Hana nevie o ničom. Je rád a zhlboka dýcha.

Išli okolo cintorína. Tahal sa do brehu a niekoľko hrobov, ktoré tu boli, podobalo sa malým terasovitým hriadkam, holým a opusteným bez jediného kvietka. Tam bol aj hrobček malej Bertinky.

A tu, bez toho, žeby sa boli dohovorili, všetci sa zastavili. Dívali sa na ten hrobček, na suchú, rozpukanú žltú zem a hrubý štrk, na to neutešené a smutné miesto — a zdalo sa im, že to nie je ani cintorín v zelenej, šťavnej doline a bujných horách, lež že je to akýsi prekliaty, zabudnutý a pustý pás zeme, vklinený omyлом do živej zelenej.

Zo šedivých chmár a mokrej húťavy, ktorá sa celkom zošmykla až na úpätie vrchu, začalo drobne popŕchať. Nevyrušovalo ich to. Stáli a dívali sa na Bertinin hrob, no videli viac ako tú hŕbku žltej zeme a štrku.

Videli oveľa viac.

V tej malej hŕbke bolo pochované dievčatko, pre ktoré sa nenašlo kus čistej ľudskej obety a lásky. No oni jej nenašli ani v celej tej dolinke. Hľa, pusté miesto cin-

torína rozrastá sa pred ich vnútorným zrakom ďalej, za-berá dedinu s otcovským domom, plazí sa do vŕškov po chudobných záhonoch a zastavuje sa tam, kde sa strapa-tejú čierne sihliny a svieti jasná zeleň bučín. Hana sa rozhodla kráčať ďalej. No keď videla jeho bolestný a predsa teplý pohľad, pristúpila k nemu a usilovala sa nenarušiť ticho ani slovom, ani pohybom. Stáli tak dlho a ich mlčanie rozprestrela sa nad celou dolinkou ako he-bučký závoj, na ktorý padala rosa.

Rozpomínala sa na ten deň, keď prichádzali v časnej jari do tohto hniezda. A bolo to — ak sa nemýli — práve na tomto mieste: zastavili sa a hľadeli hore dolinou. Z hmlistého oparu podvečera, z nesmelej, pastelovej ze-lene pukajúcich vrbín vyskočil vtedy kúdol dymu — ach áno, mohol to naozaj byť dym z komína otcovského domu! A Jozefove oči boli vtedy zrazu také široké a nadšené, vajatali v nich vatry dávneho detstva, ohlášali sa dávno stratené roky a dni ... všetko, čo tvorilo súčasť celého jeho bytia, všetko, čo bolo pozabudnuté, čo stratilo triezvost rozmerov a hrán a znásobilo, skrášlilo sa spomienkami, snom — a čo sa teraz vrátilo. Dva konce jednej nitky — a tento uzlík dedinky ich zviazal. Bolo to vtedy tak — pristúpila k nemu a nakoľko možno najteplejším hla-som sa ho spýtala: „Bude ti tu dobre?“ A on ako vo sne odpovedal: „Je mi tak akosi ... to vieš, po toľkých ro-koch ...“

Po toľkých rokoch sa vrátil — a po dvoch mesiacoch už zasa ide. V jeho pohľade nebolo už toho tepla, lásky a sna. Zaduli priveľmi ostré vetry. Človek sa striasol. Sen sa rozplynul a na lásku sa položila bolesť ako čierne rúško.

Človek volal — a nedovolal sa, ostal sám a hľadel do tvári ľudí ako na mŕtve masky; cit nimi nepohol, srdce bolo skryté kdesi hlboko, kam nedôjde hlas a ve-domie spoločnej krvi. Hľa — okolo potoka stoja topole a okyptené jasene, konáre dohora; nikdy si ich nepodajú, nikdy sa spoločne nebránia vetru, ktorý do nich zúrivo

zapiera. A predsa, keď vietor letí, láme a zvíja sa okolo prvých pňov a jeho hnev, strácajúci silu, je pre ďalšie stromy len ohlasom zloby, ohlasom, ktorý zraňuje, no nezabíja. Tu sú však ľudia ešte osamelejší ako tie stromy: hoci stoja v kŕdli a dotýkajú sa ramenami, majú k sebe ďaleko ako tie hviezdy v mliečnej ceste.

— Myslel som si: rodina... a ono je to ináč, — hovorí potom Jozef tak ticho, ako keď ide vôňa z kvetu. — Ono je to tak, že tie záhony, majetok a hlad po ňom zmenil ľudí. Keby každý, kto pracuje, bol zabezpečený a mohol žiť bez strachu, čo bude zajtra, všetko by bolo inakšie. Ľudia by neboli lační po majetku... pracovali by, poznali by, čo je to radosť. A jeden druhého mal by rád. Nezávideli by si, neboli by skúpi... Boli by akosi... slobodní, vieš? Boli by ľuďmi! Ale takto...

— Ľudia sú zlí, — poznamenala Hana a pocífuje zrazu úľavu po všetkých ústrkoch, bolesti a strachu, čo ju skľučovali. — Myslím, že srdce...

— Nie sú zlí, — vraví Jozef ďalej. — Nešťastní sú, to je to celé. Ach, akí sú len nešťastní. Preto práve hovorím: drhnú, hrdlačia, celé pokolenia sa trápia... a predsa nevedia, čo je to šťastie. Myslíš, že pocítia niekedy radosť z práce? Čerta! Leží to na nich, vyvinul sa v nich akýsi strašný pud hrabat. Hrabú... a jednako sú vždy lačnejší. A čím sú lačnejší, tým viac rastie v nich strach, že sa nikdy nezasýtia. A tak požiera jeden druhého.

— Keď si ty robil, boli sme šťastní, — povedala Hana.
— Aj si spieval...

— A nemali sme nič, len tie ruky. Ved' aj ty si spievala, pamätáš sa? Sedávali sme nad tehelňou. Kvitali tam šípové ruže...

Odmlčal sa. Díval sa hlboko do seba a zas vravel:

— Neboj sa, zas budeme sedávať. Teraz práve, zdá sa, kvitnú. Budeme možno aj robiť...

— Bude nám dobre... — a pozrela sa mu do očí sťa do studničiek.

— Budeme medzi ľuďmi. Podáš ruku — a vždy sa

nájde niekto, čo ti ju stisne. A keď bude aj zle, hlad, zima, už to tak nebolí, a vôbec — všetko má svoj koniec. Večne to takto neostane... Nájdeme tomu nejaký koniec!

Začalo pršať.

Ked' potom vykročili ku skalám, bolo im ľahko ako už dávno nie.

Na druhý deň, zas už v podvečer, sedeli sme na streche sakle ako včera. Ochutnávali sme osetínsky piroh, chabizdžin, ako keby bol ktovieký sviatok, a Čermenov otec naplnil vínom veľký volský roh, zdobený striebrom, z akého sa píjava len na slávnych svadbách.

— Uráťme sa k tomu, o čom sme hovorili včera, — začal Čermen z ničoho nič a pozrel pritom na mňa. — Uráťme sa k tvojej otázke. Zdá sa mi, že v tom, čo sme počuli, našli sme hned kus pravdy. Bohatstvo, majetok, túžba po ňom — to je vred, ktorý hnije na tele človeka a robí ho často nešťastným, nemravným, zlým ... Okyptuje zmysel života, slovom ... Čo ja viem? Celkom ho zotročuje. Nuž, my sme vykonali svoje. A teraz sa učíme žiť ... dívať sa na svet ináč. Tí, čo prídu po nás, budú už lepší.

— Budú šťastnejší, — povedal som mu. — Šťastnejší, o koľko budú bohatší na citový život, ktorému nebude nič prekážať. Poznajú, čo je to skutočné priateľstvo, láska ... nebudú ani veriť, že bol kedysi čas, keď sa bohatstvu, mamone a celému tomu nezmyselnému hladu podriadoval rozum. I temnota, i hlúpost, nešťastie ... Hovorím: nebudú ani veriť ... No do toho je ešte ďaleko. Na chvíľu sme sa všetci odmlčali.

To azda preto, že sme sa usilovali každý sám v sebe predstaviť si ten šťastlivý vek, keď ľudia, oslobodení od dneskajších chamtivostí, osobných zármutkov a starostí, začnú sa učiť skutočne žiť.

Ded Toto sa hniezdil, ako keby sa na niečo hneval, potom vstal a bez slova odišiel. Dotkol som sa ho niečím? Bol prísny, mlčanlivý ako kameň — nevyznal som sa v ňom. Uzápäti sme ho videli, ako premeriava dvor kri-

žom-krážom, ako potlápkal psa, ktorý sa mu oprel o koleno. Potom vystúpil na obrannú vežu, dávno nepotrebnú, a díval sa na hory.

— Boli sme chudobní, lebo z nás bohatli iní, — ozval sa teraz Čermenov otec. — Držali nás vo tme, aby sme boli slabí. Žili sme naozaj nie ako ľudia . . . a v tej hlúposti privodili sme si sami mnohé nešťastie . . .

Chcel rozprávať, no mňa trápila myšlienka, že som sa starca nevdojak dotkol a prosil som ich, aby mi vysvetlili, čím som mu mohol ublížiť. Ubezpečili ma, že sa zbytočne znepokojujem, a otec Kazbek nadviazal na to svoju rozprávku